

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İNŞAAT MASRAFLAR DEFTERİ VE BAZI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
NAKŞİDİL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Handan KOÇYİĞİT

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ

EYLÜL - 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İNŞAAT MASRAFLAR DEFTERİ VE BAZI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
NAKŞİDİL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Handan KOÇYİĞİT

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

“Bu tez .13/...9/201.9 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ	Basarılı	M. Memiş
Prof. Dr. A. Saadet Hekimoğlu	BAŞARILI	[Signature]
Doç. Dr. ELA TAY	BAŞARILI	[Signature]

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ <u>SOSYAL BİLİMLER</u> ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	--	-------------

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Handan KOÇYİĞİT
Öğrenci Numarası	:	Y166009015
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	İNŞAAT MASRAF DEFTERİ VE BAZI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE NAKŞİDİL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ
Benzerlik Oranı	:	%5

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

4.9.2019
Öğrenci İmza
K. K.

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

5.9.2019
Öğrenci İmza
K. K.

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ

Tarih: 6.9.2019

İmza:

M. Memiş

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Batılılaşma Dönemi eserlerinden biri olan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi, alışlagelmiş külliye yapılarının mimari formlarından farklı olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Bu külliye ve külliye yapıları ile ilgili birçok kaynağa ulaşılmışsa da arşiv araştırması yapılmadığı dikkat çekmesi üzerine tercih edilmiştir. Bu sebeple mimari ve sanat tarihi alanında eksik kaldığı düşüncesiyle titiz bir araştırma ile çalışma yürütülmüştür. Çalışma boyunca eksikler, hatalar ve gözden kaçan ayrıntılar olabilir, araştırmacıların anlayışı için şimdiden teşekkür ederim.

Bu süreçte çalışmamı takip eden, bilgi birikimi ile bana yol gösteren, sabır ve hoşgörüyle çalışmamı yönlendiren değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ'e şükranlarımı sunarım. Tez savunma sınavımda bulunan, Sanat Tarihi lisans döneminde ders aldığım sevgili hocam Sayın Doç. Dr. Ela TAŞ' a ve yeni tanıştığım fakat fikirlerine çok önem verdiğim kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Sacit AÇIKGÖZOĞLU'na sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca külliye yapılarına ait görsel malzemelerin tedarikinde İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi çalışanları ile arşiv araştırmasında yardımcı olan TSMA, Ankara VGMA, İstanbul BOA, İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü ve İSAM kütüphanesi görevlilerine ilgi ve alakaları için teşekkür ederim.

Çalışma boyunca yaşadığım birçok zorluğa rağmen bitirebileceğime inanan ve manevi desteğini esirgemeyen değerli aileme, yakın arkadaşlarıma ve bu süreçte yardımcı bulunan herkese canı gönülden teşekkür ederim.

Handan KOÇYİĞİT

13.09.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vii
ÇİZİM LİSTESİ	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: VALİDE SULTANLIK MAKAMI VE NAKŞİDİL VALİDE SULTAN.....	6
1.1. Valide Sultanlık Makamı.....	6
1.2. Nakşidil Valide Sultan'ın Hayatı, Kişiliği ve Eserleri	8
2. BÖLÜM: İNŞAAT MASRAF DEFTERİNE GÖRE NAKŞİDİL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ.....	18
2.1. Nakşidil Valide Sultan Külliyesi	18
2.2. İnşaat Masraf Defterine Göre Külliye Yapıları	26
2.2.1. Türbe.....	26
2.2.2. Sebil.....	41
2.2.3. Çeşme.....	45
2.2.4. Sıbyan Mektebi	49
2.2.5. İmarethâne Odaları	54
2.3. Külliye'nin Diğer Birimleri	57
2.3.1. Giriş Kapıları.....	57
2.3.2. Hazire.....	62
2.3.3. Diğer İhtiyaçlar	63
2.4. Külliye Yapılarının İnşaat Masrafları	63

2.4.1. Külliye Yapımında Kullanılan Malzemeler	84
2.4.2. Malzemelerin Temin Edildiği Tüccarlar	86
2.4.3. Külliye İnşasında Çalışan Meslek Grupları	87
2.5. Külliye Yapılarında Görülen Süsleme Özellikleri.....	89

3. BÖLÜM: ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KÜLLİYE YAPILARININ ONARIMI, BAKIMI VE KULLANIMI.....111

3.1. Türbenin Onarımları.....	111
3.2. Sebil Binasının Onarımı ve Kullanımı	128
3.3. Çeşmenin Onarımları	129
3.4. Sıbyan Mektebinin Onarımı ve Kullanımı	130
3.5. İmarethâne Odalarının Kullanımı	137
3.6. Suyollarının Onarımı ve Bakımları.....	138
3.7. Kömür Masrafları.....	145
3.8. Mefrûşatın Yenilenmesi	145
3.9. Türbede Hizmet Veren Görevliler	146

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....150

KAYNAKÇA.....168

EKLER.....178

ÖZGEÇMİŞ.....195

KISALTMALAR

BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bk.	: Bakınız
DBİA.	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Ev. Mh.	: Evkaf Nezâreti Muhasebe Kalemî
Ev. Srg.	: Evkaf Defterleri Sergi Halifeliği
Ev. Mkt. Cht.	: Evkaf Defterleri Mektubi Cihat Kalemî
Ev. Mkt.	: Evkaf Defterleri Mektubi Kalemî
Ev. Mh. Tik.	: Evkaf N. Muhasebe Kalemî Tamirat ve İnşaat Kalemî
Ev. Zmt.	: Evkaf-ı Zimmet Halifeliği
Ev. Emh.	: Evkaf – Evkaf Muhasebesi
Ev. Hmh.	: Evkaf-ı Hameyn Muhasebesi
Ev. Brt.	: Evkaf Beratlar
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
Mf. Mkt.	: Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemî
Mf. İbt.	: Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî
M.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
R.	: Rumi
TSMA. D.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defter
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TIEM.	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	: Varak

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Nakşidil Valide Sultan'ın Şahsi Mührü	9
Fotoğraf 2: Nakşidil Valide Sultan'ın Arşiv Belgelerinde Kullanılan İsmi	9
Fotoğraf 3: Nakşidil Valide Sultan'ın Arşiv Belgelerinde Kullanılan İsmi	9
Fotoğraf 4: Nakşidil Sultan	11
Fotoğraf 5: Nakşidil Sultan'ın Gençlik Yıllarına Ait Bir Portresi	13
Fotoğraf 6: Jean- Baptise Hilair'in Resminde Nakşidil Sultan	14
Fotoğraf 7: Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi Koleksiyonunda Bulunan Nakşidil Sultan'a Ait Kitap Listesinin Kapağı	16
Fotoğraf 8: Nakşidil Sultan'a Ait Kitaplardan Bazıları	17
Fotoğraf 9: 1918 Yılında Külliye ve Çevresi	18
Fotoğraf 10: Türbe Sokağı'nın 1918 Yılındaki Vaziyeti	19
Fotoğraf 11: Türbe ve Çevresi	20
Fotoğraf 12: Türbenin Tabhane Sokağı ile Mıhçılar Sokağı'nda Keşisen Cephesi	29
Fotoğraf 13: Türbenin Camekânlı Girişi	31
Fotoğraf 14: Türbenin Ahşap Saçağı	32
Fotoğraf 15: Türbe Giriş Revağının Günümüzdeki Vaziyeti	32
Fotoğraf 16: Türbenin Giriş Kapısı	33
Fotoğraf 17: Türbenin İç Mekanı	34
Fotoğraf 18: Giriş Açıklığı	35
Fotoğraf 19: Nakşidil Sultan İçin Yazılmış Mersiye	36
Fotoğraf 20: Türbenin İç Mekanını Gösteren Eski Bir Görüntü	37
Fotoğraf 21: Türbedâr Odası'nın İlk İnşasına Ait Görüntü 1940	39
Fotoğraf 22: Türbedâr Odası'nın Tabhane Sokağı'na Bakan Dış Cephesi	40
Fotoğraf 23: Türbedâr Odası'nın Günümüzdeki Vaziyeti	41
Fotoğraf 24: Sebinin Günümüzdeki Vaziyeti	43
Fotoğraf 25: Sebinin İçerisinde Yer Alan Su Yalağı	45
Fotoğraf 26: Mıhçılar Sokağı'ndaki Çeşmenin Bilinen Eski Bir Görüntüsü	48
Fotoğraf 27: Çeşmenin Günümüz Vaziyeti	48
Fotoğraf 28: Avlu Bahçesinden Sıbyan Mektebi	51
Fotoğraf 29: Mıhçılar Sokağı ile Fatih Türbesi Sokağı Köşesinde Konumlanan Mekteb Binası	51
Fotoğraf 30: Mektebin Mıhçılar Sokağı'nda Yer Alan Giriş Kapısı	52
Fotoğraf 31: Mektebin Zemin Katı	53
Fotoğraf 32: Mektebin İkinci Katı	53

Fotoğraf 33: İmarethâne Odalarının Eski Bir Görüntüsü	55
Fotoğraf 34: Fatih Cami Hazinesi Bahçesinden İmarethâne Odalarının Arka Cephesi...	56
Fotoğraf 35: Odaların Günümüz Vaziyeti	56
Fotoğraf 36: İmarethânenin Büyük Odası.....	57
Fotoğraf 37: Tabhane Sokağı'ndaki Giriş Kapısı	59
Fotoğraf 38: Kapının İç Tarafı	60
Fotoğraf 39: Fatih Türbesi Sokağı'ndaki Giriş Kapısı.....	61
Fotoğraf 40: Kapı Üzerindeki İnşa Tarihi Gösteren Kitabe.....	61
Fotoğraf 41: Kapının İç Tarafı	62
Fotoğraf 42: Hazire.....	63
Fotoğraf 43: Türbenin Beden Duvarlarından Detay.....	91
Fotoğraf 44: Ampir Etkili Girland Motifinden Detay	91
Fotoğraf 45: Giriş Revağındaki Kalemîşi Süslemeler	92
Fotoğraf 46: Revak Duvarları Üzerindeki Süslemeden Detay.....	93
Fotoğraf 47: Kemer Yüzeylerindeki Süslemeden Detay	93
Fotoğraf 48: Revak Kubbesinin Göbeğindeki Süslemeden Detay	94
Fotoğraf 49: Türbenin Çift Kıvrımlı Volütlü Başlık ve Akant Yaprığından Detay	94
Fotoğraf 50: Türbenin Pencere Kemer Aylamasından Detay	95
Fotoğraf 51: İç Mekandaki Kubbede Yer Alan Kalemîşleri.....	96
Fotoğraf 52: Kubbe Göbeğinden Detay.....	96
Fotoğraf 53: Duvar Üzerindeki Kalemîşleri	97
Fotoğraf 54: Revaklı Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe	97
Fotoğraf 55: Türbenin İç Mekana Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe	98
Fotoğraf 56: Yazı Kuşağı.....	98
Fotoğraf 57: Sebilin Cephesi.....	99
Fotoğraf 58: Sebil Binasının Tezhipli Şebekesi.....	100
Fotoğraf 59: Birinci Kitabe	101
Fotoğraf 60: İkinci Kitabe.....	101
Fotoğraf 61: Üçüncü Kitabe.....	102
Fotoğraf 62: Dördüncü Kitabe	102
Fotoğraf 63: Sebil İçindeki Su Yalağının Sıva Üzerindeki Süslemesi	103
Fotoğraf 64: Sebil İçindeki Su Yalağının Mermer Cephesi.....	104
Fotoğraf 65: Çeşmenin Cephesi	105
Fotoğraf 66: Çeşme Üzerinde II. Mahmud Güneşi Armasına Benzetilen Kitabe.....	105
Fotoğraf 67: Besmele ve Müsenna Yazıdan Oluşan Çeşmenin Kitabesi	106

Fotoğraf 68: İmarethâne Girişinde Bulunan Musluk Taşı	107
Fotoğraf 69: Sıbyan Mektebi Kapısı Üzerindeki Kitabe	108
Fotoğraf 70: Tabhane Sokağı'ndaki Giriş Kapısı Kitabesi	108
Fotoğraf 71: Kapının İç Tarafı	109
Fotoğraf 72: Fatih Türbesi Sokağı'ndaki Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan İnşa Kitabesi	109
Fotoğraf 73: Kapının İç Tarafı	110
Fotoğraf 74: Avlu Kapısı Üzerindeki Tabela 1936	113
Fotoğraf 75: Türbenin Giriş Kubbesi ve Saçağının Durumu	114
Fotoğraf 76: Türbe ve Türbedâr Odasının Zarar Gören Yerleri	115
Fotoğraf 77: Türbe Binasının Restorasyon Alanı	124
Fotoğraf 78: İç Mekan Duvarlarının Restorasyon Öncesi Durumu	124
Fotoğraf 79: İç Mekan Duvarlarının Restorasyon Sonrası Durumu	125
Fotoğraf 80: Pencere ve Dolap Kapaklarının Restorasyon Öncesi Durumu	125
Fotoğraf 81: Pencere ve Dolap Kapaklarının Restorasyon Sonrası Durumu	126
Fotoğraf 82: Kitabe Kuşağının Altın Varak ile Yenilenmesi	126
Fotoğraf 83: Pencere ve Dolap Kapaklarının Yenilenmesi	127
Fotoğraf 84: Türbe Binası Önüne İnşa Edildiği Tahmin Edilen Kulübe	144

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 1.....	64
Tablo 2: Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 2.....	71
Tablo 3: Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 3.....	76
Tablo 4: Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 4.....	79
Tablo 5: Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 5.....	82
Tablo 6: Tamirat İşlerinde Sorumlu Bazı Görevlilerin İsimleri.....	160
Tablo 7: Türbede Görevli Bazı Vazifelilerin İsimleri.....	161
Tablo 8: Onarım ve Kullanımlara Genel Bakış	163

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Pervititch Haritası'nda Nakşidil Sultan Külliyesi.....	20
Çizim 2: Külliye'nin Havadan Çekilmiş Görüntüsü	21
Çizim 3: Vaziyet Planı	22
Çizim 4: Nakşidil Sultan Külliyesi'nin Planı	23
Çizim 5: Türbenin Planı	29
Çizim 6: Nakşidil Sultan Sebili Planı.....	43
Çizim 7: Külliye'ye Ait Röleve Projesinde Çeşmenin Konumu	46
Çizim 8: Çeşmenin Rölevesi	47
Çizim 9: Mektebin Zemin ve İkinci Kat Planı.....	50
Çizim 10: Odaların Planı	55

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: İnşaat Masraf Defteri ve Bazı Arşiv Belgelerine Göre Nakşidil Valide Sultan Külliyesi				
Tezin Yazarı: Handan KOÇYİĞİT Danışman: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ				
Kabul Tarihi: 13 Eylül 2019		Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 177 (tez) + 17 (ek)		
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları				
Bu çalışma, Nakşidil Valide Sultan'ın İstanbul'un Fatih İlçesinde yer alan külliyesini tanıtmak ve arşiv belgeleri bağlamında yapıların inşa süreci ve geçmişine ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır. İnsanlara yardım etmeyi yaşamlarının gayesi haline getiren valide sultanlardan biri olan Nakşidil Sultan, yaşamı boyunca hayır ve hasenat işleri ile uğraşmış dini, ilmi ve sosyal alanlarda önemli eserler inşa ettirmiştir. Nakşidil Sultan'ın eserlerinden biri olan türbe, sıbyan mektebi, çeşme, sebil ve imarethâneneden oluşan külliyesi, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde (1970) lisans çalışması olarak hazırlanmış ancak bu çalışmada arşiv kaynakları kullanılmamıştır. Bununla birlikte bugüne değin yapılan araştırmalara bakıldığında yapıların inşa sürecini ve geçirdiği onarımları da ele alan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Buna istinaden hazırlanan çalışmada, Nakşidil Sultan Külliyesini daha kapsamlı bir şekilde incelemeye gayret edilmiştir. Söz konusu külliye yapılarının tespiti için ilk olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerine başvurulmuş, bunun yanında arşivlerden ulaşılabilen diğer belge ve görsel malzemeler ile birlikte mimarlık ve sanat tarihi alanındaki literatürden de faydalanılarak yapıların tarihsel süreçleri ve onarımları ile zaman içerisindeki değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Külliye yapılarının anlatıldığı ikinci bölümde ele alınan inşaat masraf defteri yapıların ilk inşa durumunu ortaya çıkarması, inşaat aşamasında yapılan masrafları, kullanılan malzeme çeşitlerini ve çalışan işçi gruplarını içermesi açısından oldukça önemlidir. Bunun dışında BOA, VGMA ve Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden temin edilen bir kısım belgeler ile yapıların onarımlarından ayrıca bahsedilmiştir. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak tamamlanmıştır.				
Anahtar Kelimeler: Nakşidil Valide Sultan, Nakşidil Külliyesi, Arşiv Belgeleri, İnşa ve Onarım				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Building's Expense Book And Nakşidil Valide Sultan Social Complex According To Some Archival Documents				
Author of Thesis: Handan KOÇYİĞİT Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet MEMİŞ				
Accepted Date: 13 Sep 2019 Number of Pages: x(pre text) + 177(main body) + 17(app.)				
Department: Islamic History And Arts				
This study was prepared to introduce Naksidil Valide Sultan's social complex which is located in Fatih, Istanbul and also to enlighten its history and the building process of the structures within the context of archival files. Naksidil Sultan, who is one of the Sultans that made helping other people their life goals, has always been interested in charity and helping those in need and also has gotten a good amount of important monuments built in the fields of religion, science and society through her lifetime. The social complex which is one of the monuments of Naksidil Sultan and which consists of a mausoleum, a primary school, a fountain (one for drinking water and a decorative other) and a hospice; was once examined as a license-degree study at University of Istanbul's department of Art History in 1970 but the archive sources were not used in this study. In addition to that; if we take a look at the studies that have been examined up to now we can easily see that there are no studies approaching the building processes of the monuments and the restorations of those. In this study based on this fact, an effort was shown to examine the social complex of Naksidil Sultan way more detailed. For the detection of the monuments of the aforementioned social complex, the Republican Period's archives have been consulted; apart from that; the changes of the monuments within time also their historical processes and restorations have been detected, associated with the other documents and visuals which can be accessed through the archives under favour of the technical literature of architecture and art history. The constructional expenses' book which can be found on the second chapter where the structures of the complex have been told, is largely essential in terms of involving the worker groups, diversity of equipments that've been used, the expenses that've been made during the building process and lastly for revealing the first constructional situation. On the other hand the reparations have been discussed with the documents that've been provided by the Directorate of Mausoleums' Museum, BOA and VGMA.				
Keywords: Naksidil Valide Sultan, Naksidil Social Complex, Archive Documents, Building and Repairing				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma, XIX. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmud'un validesi Nakşidil Valide Sultan tarafından İstanbul Fatih civarında inşa ettirdiği külliyesini tanıtmak ve bugüne kadar geçirdiği onarımları arşiv belgeleri ile ortaya çıkarmak üzere hazırlanmıştır. Nakşidil Sultan, I. Abdülhamid ile evlenerek haseki olmuş ve eşinin ölümünden sonra on dokuz yıl Eski Saray'da kaldıktan sonra II. Mahmud'un padişahlığı ile valide sultan olarak geri dönmüştür. Hasekilikten valide sultanlığa ve ölümüne dek geçen sürede birçok eserin baniliğini üstlenmiş, inşa ettirdiği yapılarla kendini ve Osmanlı hanedanlığını temsil etmiştir. Nakşidil Sultan'ın hayatının ve Fatih'te inşa ettirdiği türbe, sebil, çeşme, imarethâne odaları ile sıbyan mektebinden oluşan külliyesinin ele alındığı bu çalışmada arşiv belgeleri ve çeşitli kaynaklar kullanılarak yapıların tarihi süreci verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı saraylı kadınları arasında bir Hürrem Sultan, Kösem Mahpeyker Sultan, Safiye Sultan gibi etkin konumda göremediğimiz Nakşidil Sultan'ın hayatı, inşa ettirdiği yapılarından çok daha fazla söz konusu olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı saray haremine Gürcü ve Kafkas kökenli cariyelerin alınması ile hareme girdiği veya Fransız İmparatoriçesi Josephine'nin akrabası olduğu ve Cezayir korsanları tarafından kaçırılarak İstanbul'a getirildiği şeklinde anlatılan rivayetler Nakşidil'in kimliğinde belirsizlik oluşturmuş ve bu sebeple hayatı birçok gazete, roman, hikaye ve filme konu olmuştur.

XVII. yüzyıl itibariye İstanbul civarında özellikle valide sultanlar tarafından başlatılan imar faaliyetlerinin sayısında görülen artış devlet yönetim sisteminin değişmesine bağlı olarak gelişmiştir. Şehzadelerin kafes usulü ile yetiştirilmesi, padişahların divan toplantılarına katılımlarının azalması ve en önemlisi validelerin yönetimde söz hakkı almaya başlaması ile mimari yapı faaliyetlerinin de hız kazandığı görülmektedir. Devlet siyasetinde olduğu kadar sosyal faaliyetlerde de sorumluluk sahibi olduğunu kanıtlayan kadınlar, isimlerini yaşatacak önemli hayır eserleri bırakmışlardır. Kendinden önceki validelerin mirasçısı olan Nakşidil Sultan hayırsever ve dindar bir kadın sultan imajını en doğru biçimde çizmiş ve vakıflarını onu en iyi temsil edecek şekilde yansıtmayı başarmıştır.

Önemi

Nakşidil Valide Sultan Külliyesi ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalara bakıldığında derli toplu bir araştırma yapılmadığı ve en önemlisi arşiv araştırmasına gidilmediği fark edilmektedir. Arşiv belgeleri, tarihi bir yapıyı anlatmak için istifade edilecek önemli kaynaklardan biridir. Dolayısıyla bu tür kaynaklar yardımı ile değerlendirilen çalışma güvenilir bilgiler sunması ve farklı uzmanlık alanlarının yararlanabileceği bilgiler içermesi açısından önemlidir.

Amacı

Bugüne kadar kadınların mimari alandaki hamiliklerine dair özele indirgenmiş birçok araştırma yapılmıştır. Biz de bu araştırmaya bir yenisini ekleyerek Nakşidil Sultan'ın mimari patronajlığını gözler önüne sermeyi ve vakıf sistemi içerisindeki rolünü göstermeyi amaçlamaktayız. Unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuş bu saraylı kadının İstanbul civarına kazandırdığı önemli hayır eserlerinden biri olan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi bu çalışma ile bir kez daha sahip olduğu yeri bulacaktır.

Yöntemi

Tez konusunun belirlenmesi ile birlikte ilk olarak Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden alınan yazı ile gerekli izin belgeleri alınmış ve ilgili kurumlara başvuru yapılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan ana kaynaklara ulaşabilmek için Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden ulaşabildiğimiz belgeler analiz edilmek suretiyle temin edilmiştir. Daha sonra Ankara ve İstanbul Tapu ve Kadastro Müdürlükleri'nden çalışma ile ilgili arşiv belgeleri sorgulatılmıştır. Akabinde, İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlükleri'ne yaptığımız başvuru ile eserler hakkında bilgiler alınmıştır. Son olarak İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden ve İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden temin edilen belgeler ile arşiv araştırması tamamlanmıştır.

İkincil kaynak araştırmasında İslam Araştırmaları Merkezi'nden (İSAM) konu ile ilgili gerekli kaynaklar tespit edilmiş, daha sonra Atatürk Kitaplığı'na başvurularak ilgili yayınlara ulaşılmıştır.

Çalışma ile ilgili her türlü görsel malzeme, harita ve bilgi için IRCICA Merkezi, Koruma ve Uygulama Denetim Büroları (KUDEB), Su Vakfı, İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi'nden ulaşabildiğimiz görseller temin edilmiş, ayrıca eserlerin günümüzdeki halleri fotoğraflanmıştır.

Bu araştırmalardan sonra ilgili arşiv ve kaynak analizleri yapılarak çalışmanın yazma safhasına geçilmiş ve bölümleri oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın giriş bölümünde tezin konusu, önemi ve amacı açıklanmaya çalışılmış daha sonra araştırma safhası ile kaynak taraması verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü, Nakşidil Sultan'ın saray haremindeki valide sultanlık makamının önemini gösterebilmek için valide sultanlık makamından başlanılmış, daha sonra Nakşidil'in hayatı, kişiliği ve inşa ettirdiği vakıf eserleri ile devam edilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan ikinci bölümde, Nakşidil Sultan'ın Fatih Cami ve Külliyesi civarında inşa ettirdiği külliye yapıları ele alınmıştır. Bu bölümde külliye yapıları ilk önce tarafımızca analiz edilen TSMA. D. 9506/2 vr. 1-5'de kayıtlı inşaat masraf defteri ve ikincil kaynaklar yardımıyla değerlendirilerek görsel malzemeler ile desteklenmiş ve yapıların dün ve bugün ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ana kaynaklardan olan inşaat masraf defteri bütün ayrıntıları ile incelenerek masraf dökümleri tablolar vasıtasıyla verilmiştir. Daha sonra dönemin sanat anlayışından Barok ve Ampir üsluplarının külliye yapıları üzerindeki etkisinden bahsedilerek mimarlık ve sanat tarihi bakımından incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İstanbul BOA, Ankara VGMA, Türbeler Müzesi Müdürlüğü ve İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden yapıların onarımlarını, bakımlarını ve kullanımlarını tespit etmek üzere çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Analiz ettiğimiz arşiv belgeleri çalışma içerisinde kronolojik olarak sıralanmış ve bu sayede yapıların onarımları ve değişimleri takip edilebilmiştir.

Nakşidil Valide Sultan vakfının Osmanlı dönemi onarım ve tamiratlarına ilişkin özellikle Ankara VGMA'da sayısız arşiv belgelerinin bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Buradan temin edilen belgelerin yalnızca bir kısmı çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bununla birlikte yapıların Cumhuriyet dönemindeki onarımlarına mahsus belgelerinin birçoğu Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden istifade edilerek kronolojik

olarak sıralanmıştır. Külliye yapılarının onarımları bölümünde ilgili birimlerden temin edilen görsel malzemeler ile vaziyet durumları onarımlarla desteklemeye çalışılmıştır.

Araştırmamıza yön veren inşaat masraf defteri ve onarım belgeleri ilk kez tarafımızca analiz edilmiş ve burada yer verilmiştir. Valide Sultan Külliyesi için kullandığımız arşiv belgelerinin görselleri Ekler bölümünde sıralanmıştır. Bunun dışında yine arşivlerden temin edilen görsel malzemeler de metin içerisinde kullanılarak güncel görüntülerle yapıların dünü ve bugünü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın son bölümünde ise, külliye yapılarının günümüze kadarki değişimleri değerlendirilerek bir sonuca bağlanmıştır.

Literatür Taraması

Bu çalışma kapsamında öncelikli olarak arşiv belgeleri olmak üzere tarih ve sanat tarihi literatürü ile ilgili kaynaklar, kadın baniler alanında yapılmış çeşitli araştırmalar ile eski ve yeni görseller kullanılmıştır.

Ana kaynaklar arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden çok sayıda onarım belgesi ile birlikte kurumlar arası yazışmalar ve türbe binasında görev yapacakların atamalarına ilişkin çok sayıda belge; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden külliyenin ilk inşa durumunu belgeleyen inşaat masraf defteri ve Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden yapıların Osmanlı dönemi sonrası vaziyetlerini belgeleyen onarımları ve yazışmalara ait belgeler kullanılmıştır.

Birinci bölümde valide sultanlık makamı ile Nakşidil Sultan'ın hayatı, kişiliği ve eserleri alanında Uluçay'ın (1992) "Harem II" kitabı, Akgündüz'ün (1994) "İslâm Hukukunda Kölelik – Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem" adlı çalışması ile Akyıldız'ın (2013) "TDV İslam Ansiklopedisi Valide Sultan" maddesi, Sakaoğlu'nun (2015) "Bu Mülkün Kadın Sultanları – Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultaneferendiler" kitabı, Sarıcaoğlu'nun (2006) "TDV İslam Ansiklopedisi Nakşidil Sultan" maddesi, Refik'in (1341) "Mahmud-ı Sâni'nin Vâlidisi" adlı mecmuası, Şânizâde Atâullah Efendi'nin (1242) "Şânizâde Tarihi" kitabından ve bununla birlikte birçok farklı kaynaklardan istifade edilmiştir.

Valide Sultan'ın Fatih civarında bulunan külliyesinin bahsedildiği ikinci bölümde öncelikli olarak TSMA'dan aldığımız inşaat masraf defteri ile birlikte Tokay'ın (1994)

“DBİA’da yer alan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi” maddesi, Önkal’ın (1992) “Osmanlı Hanedan Türbeleri” kitabı, Karakaya’nın (2006) “TDV İslam Ansiklopedisindeki Nakşidil Sultan Külliyesi” maddesi, Aksoy’un (1968) “Osmanlı Devri Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir Deneme” adlı kitabının yanında bazı kitap kaynakları, yüksek lisans tezleri ve makaleler kullanılmıştır. Külliye yapılarının süsleme üsluplarını tanımlada ise TDV İslam Ansiklopedisi’ndeki “Barok ve Empire” maddelerinden yararlanılmıştır.

Külliye yapılarının onarımı ve kullanımlarının anlatıldığı üçüncü bölümde ise BOA, VGMA, İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü ve Türbeler Müzesi Müdürlüğü’nden temin edilen belgeler kullanılmıştır.

Sonuç olarak, Nakşidil’i ve Nakşidil Valide Sultan Külliyesini kapsamlı bir şekilde ele alan bu çalışma farklı uzmanlık alanlarına yardımcı olabileceği düşüncesi ile araştırmacıların hizmetine sunulmak üzere hazırlanmış ve Osmanlı mimarlık tarihi alanındaki bir boşluk kısmen de olsa doldurulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: VALİDE SULTANLIK MAKAMI VE NAKŞİDİL VALİDE SULTAN

1.1. Valide Sultanlık Makamı

Bu bölümünde konuyla bağlantılı olarak ve konunun sınırlarından çıkmamak kaydıyla bir valide sultanın Osmanlı Devleti'nde ve Osmanlı Sarayı'nda sahip olduğu önem vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu sebeple Osmanlı Sarayı'nda yaşayan padişah eşleri, cariyeler ve sultanlar konumuz dışındadır.

Mehd-i Ulya-yı Saltanat olarak da adlandırılan valide sultanlık makamı, Osmanlı sarayında tahta çıkan padişahların analarına verilen resmi bir ünvandır.¹ Önceleri hatun olarak adlandırılan padişah anaları² ilk kez Kanuni Sultan Süleyman'ın anası Hafsa Sultan adına kullanılmış ve bu tarihten sonra padişah anaları valide sultan olarak adlandırılmışlardır.³ Bununla ilgili bir başka kaynakta ilk valide sultanın III. Murad'ın annesi Nur Banu Valide Sultan adına verildiği belirtilse de⁴ son valide sultan ünvanı Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan adına kullanılmıştır.⁵ Dolayısıyla valide sultanlık padişah hayatta olduğu sürece geçerli kılınmıştır.

Valide sultanların haremdeki konumları küçümsenmeyecek derecede önemlidir. Bir şehzade padişah olduğu sırada anası “valide alayı” denilen merasimle birlikte Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na getirilir⁶ ve padişahın saltanatı süresince haremde en yetkili kişisi olurdu.⁷ Valide sultanlık yolunda düzenlenen valide alaylarının ilki III. Murad'ın validesi Nur Banu Valide Sultan adına gerçekleştirilirken son valide alayı II. Mahmud'un validesi Nakşî-dil Valide Sultan adına düzenlendiği⁸ belirtilse de bazı kaynaklar ilk alayın II. Süleyman'ın validesi Dilaşub Valide Sultan adına son alayın ise Sultan Abdülaziz'in validesi Pertevniyal Valide Sultan adına düzenlendiğini

¹ Ali Akyıldız, “Valide Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 42: 494-499.

² Mustafa Alkan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 64.

³ Dudu Şirin Oluk, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Hayatındaki Üç Kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan ve Mihrimah Sultan* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2013), 11.

⁴ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 103.

⁵ Çağatay Uluçay, *Harem II – 3. Baskı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1992), 61.

⁶ Alkan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, 64.

⁷ Mehmet İpşirli, “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 137.

⁸ Akyıldız, “Valide Sultan”, 42: 496.

kaydetmektedir.⁹ Nur Banu valide Sultan ve III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ın şehzadeleri cülus töreninde Topkapı Sarayı'nda yaşadıklarından valide alayı yapılamamıştır. Zira bu tören rahmete kavuşan padişahların erkek çocuklarının sarayda göz hapsine alınarak validelerinin de Eski Saray'a gönderilmesi temeline dayanıyordu. Sultan Abdülaziz'den sonra gelen padişahların cülus törenlerinde valideleri hayatta olmadıkları için bir daha valide alayı gerçekleştirilememiştir.¹⁰

Valide sultanların sarayda geniş bir kadrosu bulunuyordu. Bu kadronun içerisinde valide sultandan hemen sonra gelen kahya kadın ve onun yardımcısı olan hazinedârla birlikte cariyeler, kalfalar, ağalar ve diğer görevliler yer almaktaydı. Haremin bütün idaresi valide sultanın sorumluluğunda idi. Haremde tertip edilen eğlenceler, kır gezintileri, törenler ve kabuller validelerin emirleri ile hazinedâr tarafından gerçekleştirilirdi. Sahip oldukları kudret neticesinde de zaman zaman devlet işlerinde rol oynadıkları görülmüştür.¹¹ III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan devlet işleriyle meşgul olan zaman zaman devlet idaresini elinde tutmaya çalışan sultanlardan biridir. III. Ahmed'in validesi Gülnuş Emetullah Sultan, Abdülmecid'in validesi Bezmiâlem Valide Sultan¹² devlet otoritesini yeniçerilerin desteği ile güçlendiren IV. Murad'ın validesi Kösem Sultan¹³ ve daha nicesi devlet makamında söz sahibi bulunan valideler arasına girmişlerdir.

Valide sultanlar sarayın harem bölümündeki günlük işlerden sorumlu olmakla birlikte hayır ve hasenat işleri ile de yakından ilgilenmişlerdir. Kendilerine ayrılan bütçenin büyük bir çoğunluğunu cami, çeşme, imarethane, mektep, hamam, türbe gibi yapılar inşa ettirerek harcamışlardır.¹⁴ İnşa edilen eserlerin bir kısmını valide sultan olmadan önceki cariyelik döneminde inşa ettirmişlerdir.¹⁵

⁹ Necdet Sakaoğlu – Nuri Akbayar, *Osmanlı Dünyasından Yansımalar* (İstanbul: Denizbank Creative Yayıncılık, 2000), 36.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu – Nuri Akbayar, *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*, 35-36.

¹¹ Uluçay, *Harem II*, 64.

¹² Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik – Cârîyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994), 295-296.

¹³ Mücteba İlgürel, “Kösem Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 274.

¹⁴ Oluk, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Hayatındaki Üç Kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan ve Mihrimah Sultan*, 11.

¹⁵ Akyıldız, “Valide Sultan”, 42: 498.

Harem ve hanedan içerisinde sarayda en yüksek maaş valide sultanlara tahsis edilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kendilerine paşmaklık adı verilen bir ödenek sağlanmıştır.¹⁶ Paşmaklıkla devlet belirli bir bölgedeki araziden vergi tahsil ederek hanım sultanların ve kızlarının ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemiştir.¹⁷ Bundan dolayı validelerin ülkenin farklı yerlerinde paşmaklık adı verilen gelirleri bulunmaktaydı. Bu gelirler ile başta kutsal topraklar olmak üzere imparatorluğun hakim olduğu hemen her yerde büyük vakıflar kurulmuştur. Vakıfların idaresine Darü's-Saade Ağaları nezaret etmiş gelirlerini voyvoda, kethüda ve kâhyalar toplamışlardır.¹⁸

1.2. Nakşidil Valide Sultan'ın Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Hayatı

Nakşidil Sultan, I. Abdülhamid'in yedinci kadını ve Sultan II. Mahmud'un validesidir.¹⁹ Osmanlı kaynaklarında adı Nakşidil olarak verilmesine rağmen arşiv belgelerinde Nakş-ı dil, mühründe Nakşi Sultan ve mezar taşında Nakşi Kadın olarak geçmektedir.²⁰ Nakşidil Sultanın saraya getirilmeden önceki adının Matmazel dö Riveri olduğu bilinmektedir.²¹

¹⁶ Akyıldız, "Valide Sultan", 42: 495.

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Paşmaklık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 186.

¹⁸ Alkan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, 64.

¹⁹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları – Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler* (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2015), 488.

²⁰ Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 343.

²¹ Mehmet Rasim Özgen, "Sultan Mahmud'un Anası Nakşidil Sultan Bir Fransız Melezi Mi İdi?", *Tarih Hazinesi Dergisi* 1/4 (14 Ocak 1951): 173.

Fotoğraf 1:

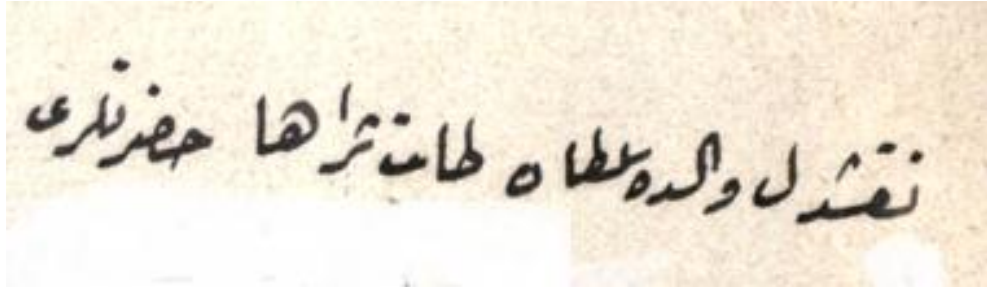
Nakşidil Valide Sultan'ın Şahsi Mührü

Kaynak: Çuluk v.dğr., Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazmaları, 127.

Fotoğraf 2:

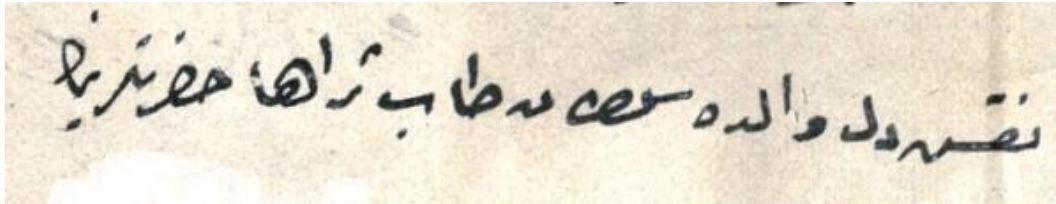
Nakşidil Valide Sultan'ın Arşiv Belgelerinde Kullanılan İsmi

Kaynak: BOA. ML. EEM. 00453. 00039. 002. 001.

Fotoğraf 3:

Nakşidil Valide Sultan'ın Arşiv Belgelerinde Kullanılan İsmi

Kaynak: BOA. MF. MKT. 00847. 00073. 002. 002.

Nakşidil Sultan'ın kim olduğu, nereden geldiği ve ailesi ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Hayatı hakkında yazılanlar bir dizi rivayetlerden ve romanlardan ileri geldiği için birçoğu gerçeği yansıtmamaktadır. Onun hakkında yazılan kaynaklara bakıldığında gerçek bir sultan olup olmadığı da kesin değildir. Ne Osmanlı arşivlerinde ne de yabancı defter kayıtlarında kimliği ile ilgili kayıtlara tesadüf edilmemiştir.²² XVIII. yüzyılın ikinci yarısında saray haremine Kafkas, Gürcü ve Çerkes kökenli cariyelerin alınması üzerine Nakşidil'in de Gürcü veya Kafkas kökenli bir aileden geldiği tahmin edilse de²³ başka bir kaynakta Martinik Adası'nda yaşayan Fransız asıllı bir aileden geldiği belirtilmiştir. Buna göre 1776(?) yılında du Buc de Rivery ailesinden doğan kız, Fransız İmparatoriçesi Josephine'nin akrabasıdır. Eğitim için Fransa'ya gönderilmiş ve on dört yaşında iken ailesini görmek üzere gemiye binerek yola çıkmıştır. Fırtına sebebiyle batmaya başlayan gemiye başka bir gemi yardım ederek yoluna devam ederken az sonra içinde Cezayir korsanlarının bulunduğu başka bir gemi tarafından ele geçirilmiştir. Nakşidil'in de içinde bulunduğu gemi İstanbul'a gelerek esir pazarında köle olarak satılmak ya da saraya cariye olarak verilmek üzere I. Abdülhamid'e hediye edilmiştir. İnce, zarif görünüşü ile kısa zamanda Abdülhamid'in sevgisini kazanmış ve onun kadınları arasına girmiştir.²⁴

Nakşidil'in kimliği hakkında yazılan makalelerin birçoğu uydurmadır. Sultan Mahmud'un yenilikçi hareketlerine karşı oluşturulan bu iddia Ahmet Refik'in yazmış olduğu makale ile çürütülmüş ve Nakşidil Sultanın Müslüman, dinine bağlı bir kişi olduğu ifade edilmiştir.²⁵

²² Özgen, "Sultan Mahmudun Anası Nakşidil Sultan Bir Fransız Melezi Mi İdi?", 174-175.

²³ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları – Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, 489.

²⁴ Ahmet Refik, "Mahmud-ı Sâni'nin Vâlidesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 10/87 (Temmuz 1341): 218-219

²⁵ Ömer Faruk Yılmaz, *Osmanlı Tarihi 5 Osman Gazi'den Sultan Vahidüddin Han'a*, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017), 302-303.

Fotoğraf 4:

Nakşidil Sultan

Kaynak: Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopesidi, 274.

Nakşidil'in hayatı ile ilgili yazılmış çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Her biri farklı kaleme alınmasından dolayı milliyeti ve saray haremine nasıl getirildiği konusunda kesin bir şey söylemek imkansızdır. Bu kaynaklardan birinde Nakşidil'in saraya nasıl girdiği ile ilgili bilgilere tesadüf edilmektedir. Buna göre I. Abdülhamid'in kız kardeşlerinden Büyük Esma Sultan'ın sarayında hamile olan bir cariyenin saraya götürüldüğü ve bu kişinin Nakşidil olduğu yönündedir.²⁶ Hayatı birçok roman, gazete, televizyon, makale ve filmlere konu olan Nakşidil'in gerçekte hangi milletten ve aileden olduğu belirsizdir.²⁷

Nakşidil Sultan hakkında yazılan rivayetlerden diğeri ise ölümü ile ilgilidir. Batılı yazarlar tarafından çeşitli mecmualarda kaleme alınan sultanın hayatı kadar ölümü de meşhur edilmiştir. Buna göre Nakşidil ölürken eski dini olan Katolik dininin kuralları içerisinde ölmek istemiş bu sebeple oğlu II. Mahmud, Aleksis d'Arras adlı bir rahibi saraya davet etmiştir.²⁸ Refik'in yazmış olduğu makale ile bu iddianın uydurulmuş

²⁶ Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 9 (Mart 2001), 104.

²⁷ Sarıcaoğlu, "Nakşidil Sultan", 32: 343.

²⁸ Gövsa, "Nakşidil Sultan", 274.

olduğunu, sultanın vefatı sırasında sandukasının üzerinde Hz. Fatıma'nın gömleğinin bulunduğunu belirtmiştir.²⁹

Kişiliği

I. Abdülhamid ile 1785 yılında evlenen Nakşidil Sultan aynı yıl içerisinde II. Mahmud'u Topkapı Sarayı'nda dünyaya getirmiştir. Bunun dışında Nakşî-dil'in küçük yaşta ölen Şehzade Seyfullah Murad ile Saliha Sultan isminde iki çocuğu daha bulunmaktaydı. Altı yıl boyunca I. Abdülhamid evli kalan sultan, eşinin ölümünden sonra Eski Saray'a gönderilmiştir.³⁰ On dokuz yıl boyunca Eski Saray'da³¹ yaşayan sultanın burada geçirdiği günler hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Sultan III. Selim'in katli ve şehzade Mahmud'un kaçırılarak kurtarıldığı dönemlerde hala Eski Saray'da ikamet etmekteydi. Bu yıllarda sultanın vakıfları arasında üç çiftliği ve Fatih Cami yakınlarında Taşçılar Hanı yer almaktaydı.³²

II. Mahmud'un 28 Temmuz 1808 tarihinde cülusu ile birlikte valide sultanlık makamına erişen Nakşidil Sultan, Eski Saray'dan büyük bir kalabalık ile Topkapı Sarayı'na getirilmiştir.³³ Kendisine ait şahsi mührü üzerindeki "Mâder-i şah-ı cihan Mahmud Hân Nakşî Sultan'a meded kıl müsteân 1223" yani "cihan şahı Mahmud Han'ın validesi Nakşidil Sultan'a yardım et Allah'ım" ibaresinden H. 1223 (M. 1808) yılında valide sultan olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

²⁹ Refik, "Mahmud-ı Sâni'nin Vâlidesi", 224.

³⁰ İbrahim Pazan, *Padişah Anneleri Eserleriyle Valide Sultanlar* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2007), 123.

³¹ Necdet Sakaoğlu, "Nakşidil Sultan", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), 2: 342.

³² Sarıcaoğlu, "Nakşidil Sultan", 32: 343.

³³ Nakşidil Sultan'ın valide alayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi – Târih-i Enderûn 3*, trc. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2010), 87–89.

³⁴ Sinan Çuluk v.dğr., *Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazmaları* (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016), 129.

Fotoğraf 5:

Nakşidil Sultanın Gençlik Yıllarına Ait Bir Portresi

Kaynak: Sarıcaoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, 32: 344.

II. Mahmud'un saltanat yıllarının yalnızca dokuz yılında bulunan Nakşidil Sultan'ın mütevazı bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Fransız ya da Gürcü asıllı olduğu iddia edilen sultan hakkında yazılan rivayetler II. Mahmud'un ıslahat alanındaki çalışmalarına tesiri bulunduğu fikrini uyandırmıştır. Sultan Mahmud'un validesinin fikirlerine önem vermesinden dolayı Batılı tarzda kılık kıyafet değişikliği yaptığı, validesinin arzusu üzerine Osmanlı hanedanlığının yaşam tarzının değişmesine sebep olan Topkapı Sarayı'nın boşaltılıp Beşiktaş Sarayı'na taşındığı fikirleri Nakşidil'in istekleri yönünde gerçekleştirdiğini düşündürmektedir.³⁵ Oysa Nakşidil Sultan kendinden önceki valide sultanlar gibi devlet siyasetinde ve otoritesinde söz hakkı almamış mütevazı bir yaşam tarzını tercih ettiği anlaşılmıştır.³⁶

³⁵ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları – Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, 489.

³⁶ Sarıcaoğlu, "Nakşidil Sultan", 32: 344.

Fotoğraf 6:

Jean- Baptiste Hilair'in Resminde Nakşidil Sultan

Kaynak: Sakaoglu, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, 2:342.

Nakşidil Sultan'ın hastalığı ve ölümü ile ilgili bilgiler Şanizâde Tarihi'nde yer almaktadır. Bir tür bayılma (illet-i gaşy) ve merak hastalığına yakalanan Nakşidil'in, hekim başı Mes'ûd Efendi ile birlikte iki Rum hekimin verdikleri ilaçlar hastalığı hafifletmekten ziyade gün ve gün şiddetlendirmiş ve Şevval ayının ortasında dairesinde yemek yediği sırada her şeyden habersiz dışarıda kopan gümbürtü ile yediği lokmasını yutamaması ölümüne sebep olmuştur.³⁷

Yakalandığı hastalıktan kurtulabilmesi için önce Çamlıca'daki Gümrükçü Osman Ağa Köşkü'ne götürülmüş³⁸ burada bir değişiklik olmaması üzerine tekrar Beşiktaş Sahilsarayı'na getirilmiş ve 6 Eylül 1817 Cumartesi günü saat 07. 00'de vefat etmiştir. Elli altı yaşında vefat eden valide sultanın cenaze namazını Şeyhülislam Çelebizâde Seyyid Mehmet Zeynelâbidin Efendi kıldırmış ve Fatih Külliyesi'nin kible yönünde

³⁷ Şanizâde Mehmet Atâullah Efendi, *Şanizâde Tarihi 1* (İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1242), 344.

³⁸ Sarıcaoglu, "Nakşidil Valide Sultan", 108.

ölmeden önce inşa ettirdiği türbesine gömülmüştür. Nakşidil Sultan'ın 161, 696. 5 kuruş tutan tüm gelirleri ceyb-i hümayun hazinesine kayıt edilmiştir.³⁹

Eserleri

Nakşidil Sultan, tıpkı diğer valide sultanlar gibi hayır işleri ile uğraşmıştır. Bunun için İstanbul'un farklı bölgelerinde eserler inşa ettirerek adını yaşatmıştır. İnşa edilen eserlerin sonraki yıllarda yaşayabilmeleri için adlarına vakıflar düzenlenmiş ve bunlar kayıt altına alınarak vakfiyeler oluşturulmuştur.

Fatih Cami Külliyesi'nin Tabhane Medresesi'nin karşısında türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve imarethâne odalarından oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Nakşidil Valide Sultan Külliyesi yapılarından olan türbe 10 Receb H. 1232 (M. 26 Mayıs 1817) tarihinde büyük bir merasim ile açılmıştır.⁴⁰

I. Abdülhamid'in vefatı üzerine 1788 yılında⁴¹ Sultanahmet semtindeki eski hapishane binasının deniz cephesinde yer alan Nakşî Kadın Çeşmesini⁴² ve Kasımpaşa'da 1786 yılında Namazgâhlı Kadınlar Çeşmesi'ni inşa ettirmiştir.⁴³ Daha sonra Üsküdar Sarıkadı Köyü Cami'nin kible yönünde bulunan Nur Banu Valide Sultan'a ait olan çeşmenin 1809 yılında ihyasını gerçekleştirerek kendi adını vermiştir.⁴⁴

Aynı zamanda Ayvansaray semtinde Ebûzer Gıfari Hazretleri'nin türbesinin bulunduğu ve Şehit Ali Paşa tarafından Çınarlıçeşme Tekke Mescidi olarak inşa edilen yapının zamanla harap olmasından dolayı 1812 yılında yeniden ihya ettirerek buraya bir sıbyan mektebi ilave ettirmiştir.⁴⁵ Yine 1813 yılında Çamlıca'da II. Mahmud için bir kasır ve eyvan yaptırmıştır.⁴⁶

Nakşidil Sultan'a ait bazı kitaplar bulunmaktadır. Bu kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 2730 numaralı Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi

³⁹ Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", 108.

⁴⁰ Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", 109.

⁴¹ Arzu İyianlar, *Vâlîde Sultanların İmar Faaliyetleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992), 204.

⁴² Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", 109.

⁴³ Özdamar, "Namazgâhlar", 231.

⁴⁴ İyianlar, *Vâlîde Sultanların İmar Faaliyetleri*, 205.

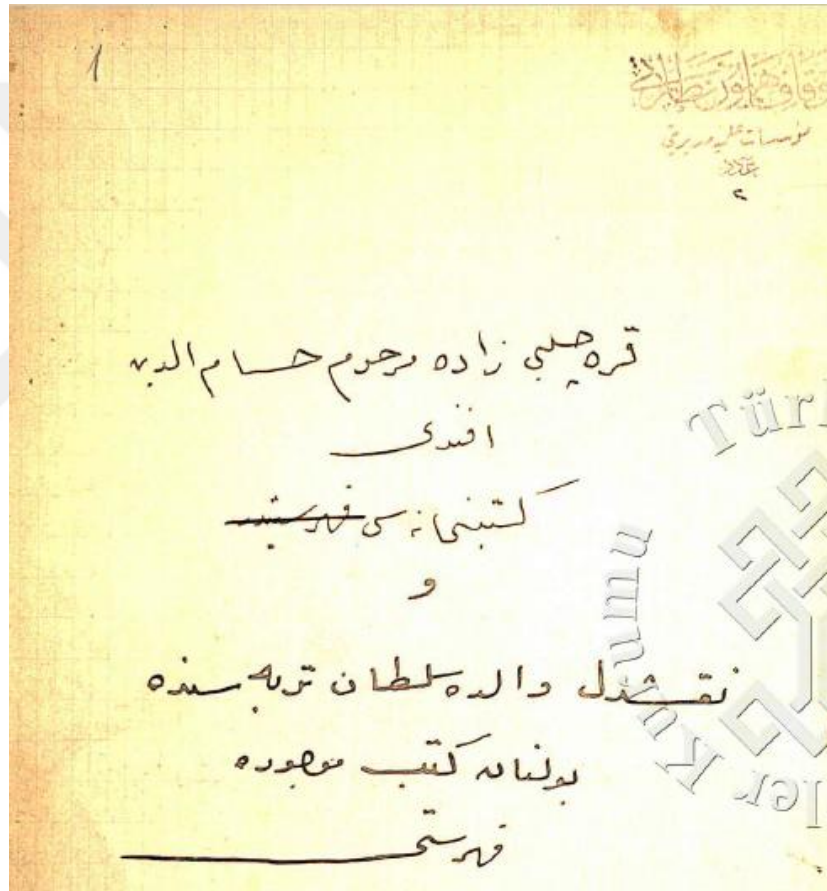
⁴⁵ Akyıldız, "Valide Sultan", 42: 442.

⁴⁶ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları – Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, 490.

koleksiyonu içinde yer almaktadır. Koleksiyon, Nakşidile ait kitaplar ile Şehzade Cami Kütüphanesi'ne vakfedilen kitaplardan oluşmaktadır. Koleksiyon içinde “Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde bulunan kütüb-i müteferrikanın defteridir” başlığı ile kayıt bulunan fihriste 39 kitap yer almaktadır. Ancak kitapların bugün nerede olduğu bilinmemektedir.⁴⁷

Fotoğraf 7:

**Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi Kolesiyonunda Bulunan Nakşidil Sultan'a Ait Kitap
Listesinin Kapağı**

Kaynak: Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi Koleksiyonu, Süleymaniye Kütüphanesi
Yazma Bağışlar Bölümü, Eser No: 2730.

⁴⁷ Nimet Bayraktar, “Tanınmamış Bazı Kütüphane Koleksiyonları”, *Journal Of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 27/1 (Harvard 2003): 213.

Fotoğraf 8:

Nakşidil Sultan'a Ait Kitaplardan Bazıları

[illegible]

Kaynak: Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi Koleksiyonu, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, Eser No: 2730.

2. BÖLÜM: İNŞAAT MASRAF DEFTERİNE GÖRE NAKŞİDİL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ

2.1. Nakşidil Valide Sultan Külliyesi

İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan Fatih Külliyesi'ne ait hazirede, Tabhane Medresesi'nin karşısında bir avlu duvarı etrafında dizilmiş türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme, imarethâne odaları ve hazireden meydana gelen yapılar topluluğu Nakşidil Valide Sultan adına H. 1231 (M. 1816) yılında inşa edilmeye başlanmıştır.⁴⁸

Fotoğraf 9:

1918 Yılında Külliye ve Çevresi

Kaynak: "Nakşidil Valide Sultan Türbesi", Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi – Ali Saim Ülgen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <http://www.eskiistanbul.net/arama/nak%C5%9Fidil>

⁴⁸ Tsma. d. 9506/2, vr.1.

Fotoğraf 10:

Türbe Sokağının 1918 Yılındaki Vaziyeti

Kaynak: Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi”, Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi – Ali Saim Ülgen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <http://www.eskiistanbul.net/arama/nak%C5%9Fidil>

Fotoğraf 11:

Türbe ve Çevresi

Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

Çizim 1:

Pervititch Haritası'nda Nakşidil Sultan Külliyesi

Kaynak: Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul 1933, 161.

Çizim 2:

Külliyenin Havadan Çekilmiş Görüntüsü

Kaynak: “Parsel Sorgulama”, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, erişim: 06.08.2019,
<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>

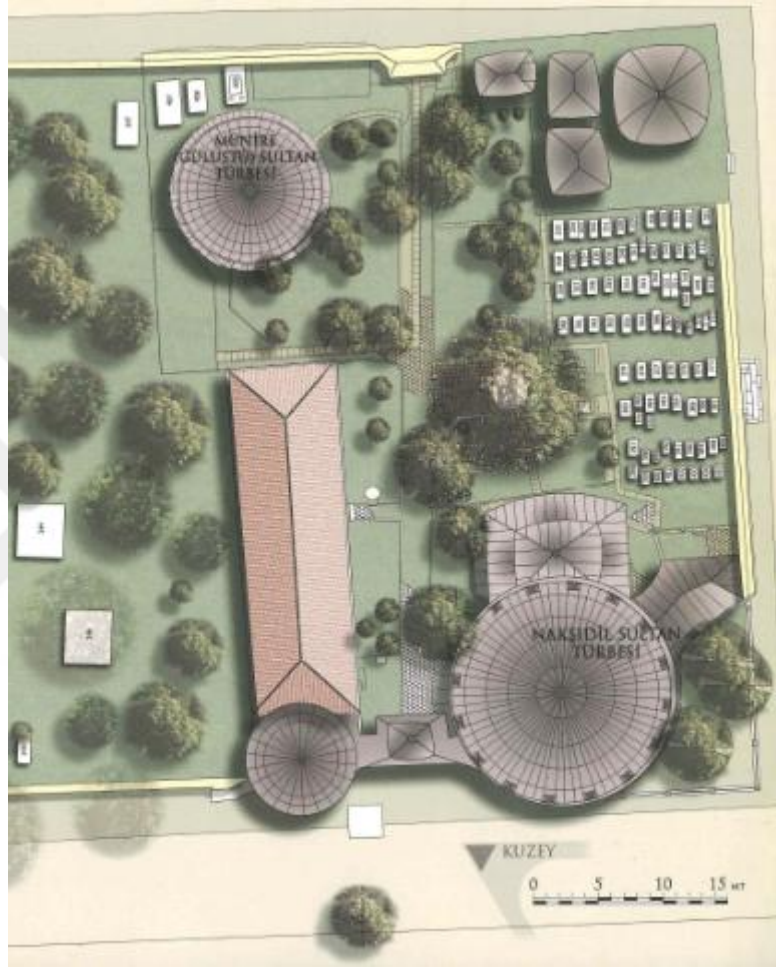
Külliyeye giriş kuzey ve güney kapılar aracılığıyla sağlanmaktadır. Tabhane Sokağı tarafında bulunan güney kapıdan giriş yapıldığında güneybatı yönünde sebil güneydoğu yönünde türbe binası yer almaktadır. Sebil, avlu dışında yer alırken türbe binasının giriş revağı avlu bahçesinde; arka cephesi ise sokak yönüne bakmaktadır. Sokak boyunca devam eden avlu duvarları “U” şeklinde bir çizgi çizerek külliyein Mıhçılar Sokağı’ndaki duvar çeşmesi ile hemen yanında bulunan sıbyan mektebine giriş kapısına oradan da Fatih Türbesi Sokağı’nda bulunan kuzey kapısına uzanmaktadır. Bu kapıdan girildiğinde hemen kuzeydoğu yönünde iki katlı sıbyan mektebi ve kuzeybatı yönünde de Gülustu Valide Sultan Türbesi bulunmaktadır. Her iki kapı külliyein avlu bahçesine giriş sağlamaktadır.

Kuzey kapıdan giriş yapıldığında burada sıbyan mektebine ait küçük bir giriş kapısı daha yer almaktadır. Sıbyan mektebi ve türbe arasında yer alan boşlukta hazire, türbenin giriş revağının doğusunda yapıyla bağlantılı türbedâr odası ve Gülustu Valide Sultan Türbesi hizasında imarethâne odaları bulunmaktadır. Mıhçılar Sokağı’nda birer paye ile

ayrılmış avlu duvarına dayalı çeşmenin sağ ve sol kısımlarında dikdörtgen çerçeveli demir parmaklıklarla dört pencere açıklığı bulunmaktadır.

Çizim 3:

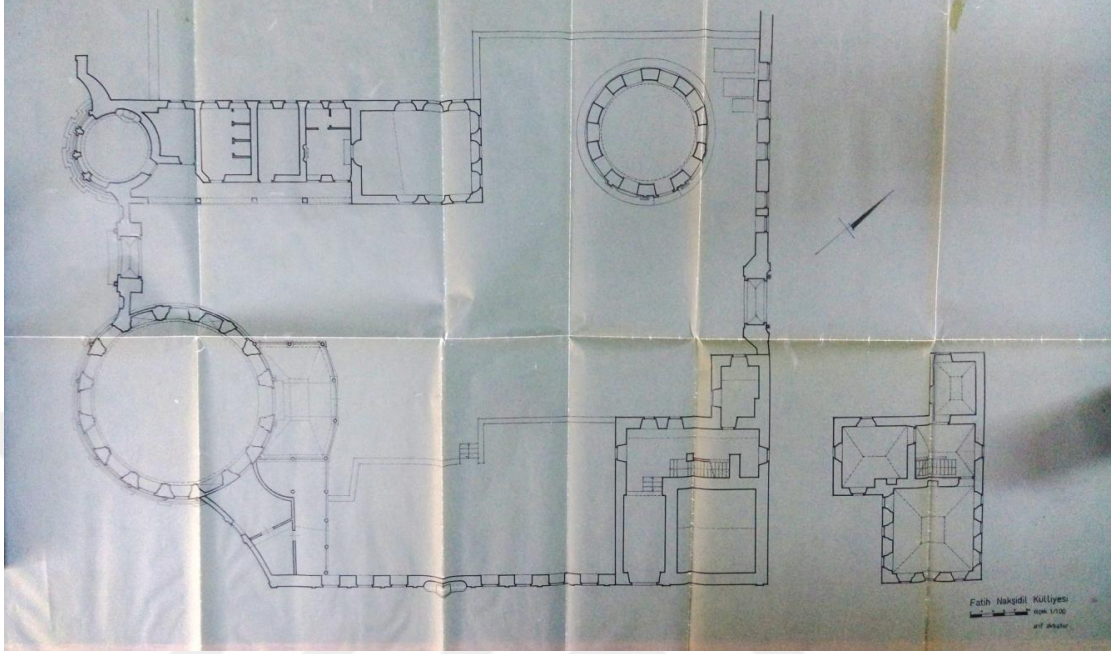
Vaziyet Planı

Kaynak: Özcan, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi II “Hazire”, 81.

Çizim 4:

Nakşidil Sultan Külliyesi'nin Planı

Kaynak: Şensöz, Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi, Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi (Çizim: Arif Akbatur)

Külliye ile ilgili en eski kaynak, TSMA. D. 9506/2 vr. 1-5'de kayıtlı bulunan inşaat masraf defteridir. Masraf defteri külliyenin yapım aşamasını, yapım esnasında kullanılan inşa tekniklerini ve malzemeleri, malzemelerin nereden ve kimlerden temin edildiğini, çalışan ustaların ve işçilerin niteliklerini, alınan malzemelerin masraflarına ilişkin bilgiler sunması, yani bir yapıyı meydana getiren bütün aşamaları detaylı olarak anlatmasından dolayı Osmanlı mimarlık tarihine ışık tutmaktadır.

Beş sayfadan oluşan defterin içeriğinde külliyenin türbe ve türbedâr odası, sebil, sıbyan mektebi, çeşme ve odaların inşa durumuna mahsus bilgiler ve sonrasında yapılar için kullanılan malzemeler ile malzemelerin masraf dökümleri yer almaktadır. Aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacak olan külliye yapıları masraf defteri ve ikincil kaynaklarla birlikte değerlendirilecektir.

Külliyenin mimarisi ile ilgili ayrıntılara geçmeden önce burada Barok ve Ampir Sanatı'ndan bahsetmek yerinde olacaktır. Zira külliye yapılarında mimari ve süsleme programı olarak Barok ve Ampir Üslubunun etkileri görülmektedir.

Barok Dönem, 1718 yılında Avusturya ve Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın ardından başlayan Lale Devri⁴⁹ ile temelleri atılmış ve II. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir. Avrupa'dan ithal edilen Batı karakterli bir sanat üslubu olan bu yeni anlayış, Osmanlı Sanatı'nda Türk Baroğu olarak adlandırılmıştır. Temelde başkent üslubu olan bu sanat Anadolu'da mekanların, cephelerin, çeşmelerin ve mezartaşları gibi mimari elemanların saçaklarında içbükey silmeler gibi motiflerle sınırlı kalmıştır. Başkentteki mimari yapıların tasarımında yalnızca dış hacim kompozisyonunda görülen barok özellikler; zengin plastırlar, profil sistemlerinin zenginleşmesi ve içbükey profil kullanımının ötesine geçememiştir. Bu dönemde keşfedilen bir yenilik sivil mimaride görülen eliptik orta sofa tasarımıdır. Bu tasarım örneği dönemin ünlü yapısı olan Nuruosmaniye Camii'nin avlusunda uygulanmıştır. XVIII. yüzyıl boyunca mimaride görülen değişiklik bezemesel kökenli olmuştur. Ancak III. Selim döneminde İstanbul mimarisinde ve mimari bezemede ampir etkileri hissedilmeye başlamıştır. Osmanlı mimarisinde yaygın bir şekilde kullanılan sivri kemer bu dönemde yerini dairesel kemere bırakmıştır. Deniz tarağı, kartuş ve bitkisel motifler batıdan esinlenen diğer motiflerdir. Türk sanatı mimarisinde yüzyıllarca kullanılan mukarnaslı ve baklavalı sütun başlıkları bu dönemde iyonik sütun başlıklarına dönüşmüş, ancak bu başlıklar özgün bir üslupta tasarlanmıştır. Bu üslupla inşa edilen eserler arasında Nuruosmaniye Camii, Laleli Camii, Ayazma Camii ve Nusretiye Camii yer almaktadır. Sultanların ve padişahların yaptırdıkları sahilsarayları birçoğu günümüze gelememiştir. XIX. yüzyılda barok üslupta yaptırılan saraylar, kamu binaları ve konakların birçoğu Ermeniler tarafından inşa edilmiştir. Dolmabahçe Sarayı (Abdülmecid) bu dönem için örnek verilebilir. Batılılaşma ile birlikte dini ve sivil mimaride sadeliğe ve gösterişe önem veren sınıfların birçoğu yaptırdıkları şaşalı ve gösterişli eserlerle dikkat çekmiştir. Yapıların boyutları büyümüş, bezemeleri

⁴⁹ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 81.

zenginleşmiştir. Ancak Batı kökenli olan bu üslup Osmanlı mimarlarının elinde yeniden şekillenmiştir.⁵⁰

Neoklasik olarak adlandırdığımız Ampir Üslubu Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fransa’da 1800-1830 yıllarını kapsayan dönem Osmanlı Mimarisi’nde II. Mahmud döneminde başlamış ve XX. yüzyılın başlarına kadar etkileri sürmüştür. Mimaride Antik Roma ve Yunan biçimlerinden esinlenilmiş, bezemede barok üsluba göre sınırlı motifler kullanılmış ve simgesel öğeler seçilmiştir. Osmanlı sanatında ampir üslubu genelde barok ve rokoko üslubu ile birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma konumuz olan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi, Nusretiye Camii, Dolmabahçe Camii ve Ortaköy Camii her iki üslubun etkileri ile inşa edilmiştir. Özellikle sivil mimaride barok motifler ve ampir, bezemede birlikte ele alınmıştır. Bu üslubun asıl örnekleri Alay Köşkü, Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi, II. Mahmud Türbesi ve Sebili gibi yapılarda görülmektedir. Bu yapılar ampir üslubunun yalın, başarılı örnekleri arasında yer almaktadır. Bu eserler dışında sahil saraylarından Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı ve Sa’dâbâd Sarayı II. Mahmud döneminin ampir etkili sarayları arasındadır. Sivil mimaride geleneksel Türk konutun yapısal özellikleri ile uyum içerisinde kullanılmıştır. Bu konutlarda anıtsal ve taş mimarlığa öykünme söz konusudur. Sade ve yalın formda ele alınan binalar simetrik kurgusuyla tutulmuş, pencere alınlıklarında basık ve yuvarlak kırık kemerler, kemerlerde kilit taşları, pencere alınlık tablalarında kemer aylamaları, pencere aralarında duvara gömülü sütunlar ve katlar arasında düz silmeler kullanılmıştır. Binaların bezemesinde palmet, yaprak, yıldız ve ışınal yayılan motifler ile birlikte sütun başlıklarında ampir ve çatı katlarında öküzgözü pencere örnekleri verilmiştir.⁵¹

⁵⁰ Doğan Kuban, “Barok Mimari”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 2: 61-65.

⁵¹ Ayla Ödekan, “Ampir Üslubu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 1: 247-249.

2.2. İnşaat Masraf Defterine Göre Külliye Yapıları

Külliye'nin inşası için 70 zirâ tûl (uzunluk) ve 50 zirâ arzında (genişlik) toplam 3500 zirâ⁵² arsa valide sultana tahsis edilmiştir.⁵³ Bu arsa üzerine ilk olarak türbenin yapımı başlanılmış daha sonra diğer birimler de eklenmiştir.

2.2.1. Türbe

Fatih ilçesi 248. pafta, 2126. ada ve 24. parselde konumlanan türbe; Ali Kuşçu Mahallesi (eski Kirmasti Mahallesi), Büyük Karaman Caddesi, Mıhçılar Sokağı ile Tabhane Sokağı köşesindedir.⁵⁴ Türbe binası üzerinde inşa tarihini gösteren bir kitabe yer almamaktadır. Ancak masraf defterinde çeşitli ihtiyaçlar için ayrılan bütçenin tarihine bakarak türbe ile birlikte diğer yapıların inşasının H. 23 Rebiül'evvel 1231 (M. 22 Şubat 1816)⁵⁵ yılında başladığı söylenebilir. Türbenin açılış tarihi ise bir başka kaynak aracılığıyla öğrenilmektedir. Buna göre, H. 10 Receb 1232 (M. 26 Mayıs 1817) tarihinde tamamlanmaya yaklaşan türbeye askılar asılarak tören için bütün hanedan hanımları ve üst dereceli devlet erkânı hediyeler yollamışlardır.⁵⁶ Nakşidil Sultanın H. 1233 (M. 1818) yılındaki vefatından önce kendi adına inşa ettirdiği türbe günümüze sağlam gelebilmiş yapılardan biridir.⁵⁷

Bununla birlikte inşa tarihini gösteren kitabeler kuzey avlu kapısı ile sebil üzerinde yer almaktadır. Türbenin kuzey cephesindeki avlu kapısı üzerinde Mustafa Râkım Efendi tarafından H. 1234 (M. 1819)⁵⁸ tarihi ve güney cephesindeki sebil üzerinde Yesârizâde Mustafa İzzet tarafından yazılan kitabelerde H. 1233 (M. 1818) tarihi okunmaktadır.⁵⁹

⁵² Zirâ: Orta parmak ucundan dirseğe kadar olan uzunluk ölçüsü. Bir zirâ 75-90 cm arasında değişmektedir. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Yem Yayın, 1997), 116 ve Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011), 1385.

⁵³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 9506/2, vr.1.

⁵⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu v.dğr, *İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri: Fatih* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019), 138.

⁵⁵ Tsma. d. 9506/2, vr.1.

⁵⁶ Sarıcaoğlu, “*Nakşidil Valide Sultan*”, 109.

⁵⁷ Serhat Teksarı, *İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne Bağlı Türbeler* (İstanbul: Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 1997), 136.

⁵⁸ Hakkı Önkâl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, (Ankara: T.C Başbakanlık Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2017), 431.

⁵⁹ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul'un Çeşme ve Sebil Kitabeleri-1 Günümüz Türkçesiyle Birlikte* (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2016), 190.

Bu tarihlere dayanarak sebil binasının 1233/1818 tarihinde ve külliyeinin 1234/1819 tarihlerinde tamamlandığını söylemek yerinde olacaktır.

Binanın inşa tarihleri ile ilgili oluşan farkın sebebine araştırmalar neticesinde ulaşılamamıştır. Bu bağlamda kanaatimiz H. 1233 (M. 1818) yılında vefat eden Nakşidil Sultan'ın vefatından önce külliyeinin inşasına başlanıldığını fakat bitirilmesine yetiemediği, vefatından sonra oğlu II. Mahmud'un buradaki eksik yapıları tamamlatarak külliyei H. 1234 (M. 1819) tarihinde açmış olması yönündedir. Zira masraf defterinde H. 26 Zil'kâde 1233 (M. 27 Eylül 1818) tarihinde işçilere ödenen ücretin⁶⁰ tarihi bu düşüncemizi kanıtlar niteliktedir.

Masraf defterine göre türbe binasının inşası şu ifadelerle açıklanmıştır.

“...müceddeden bina ve inşâsı emr-ü irade-i hazret-i cihandarî buyrulan türbe-i şerifenin tahtında yedi zirâ kaddinde seng-i küfeki ve moloz ile mahlût ve on beş zirâ battaldan dört kat ıskare⁶¹ hâlis-i cüz'î ile rıhtımlı ve on beş zirâ kaddinde altmış zirâ devrinde küfeki ve çifte tabandan ve battal pehleden⁶² som ile mümtezic⁶³ kavisli ve üç kat temûr⁶⁴ bağlamalı ve kenet ve zevane ile merbût ve yayalu som duvar inşâsı ve zeminden evvel üç zirâ kârine değin iki kat kademeli musanna devr sütunlu yaprak açma başlıklı ve takozlu⁶⁵ ve üç kat avadanlıklı⁶⁶ kafa tahta⁶⁷ resminde kornizeli⁶⁸ musanna nühâs⁶⁹ dökme müzehheb pencereli ve

⁶⁰ Tsm. d. 9506/2, vr.2.

⁶¹ İskare: Çürük toprak üzerinde temel duvarların baskı uygulaması için duvar altına konulan ağaçlar. Celâl Esad Arseven, *Istılâhât-ı Mi'mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 27.

⁶² Pehle: Yan, yassı taş kürsüsü. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, Haz. Recep Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 312.

⁶³ Mümtezic: Uyuşmuş, kaynaşmış veya bağdaşmış. Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 846.

⁶⁴ Temûr: Demir. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 15.

⁶⁵ Takoz: Bir nesnenin kırımadan durması için altına yerleştirilen tahtadan kama. “Takoz”, Kubbealtı Lugatı, erişim: 31.8.2019, <http://lugatim.com/s/takoz>

⁶⁶ Avadanlık: Profil, silme. Avadanlıklı: Profilli, silmeli. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (İstanbul: Yem Yayın, 2012), 55.

⁶⁷ Kafa Tahta: Profilli veya silmeli saçak. İlknur Aktuğ, “Ayazma Camisi İnşaat Defteri”, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 1. Ayrışım* (1995): 82.

⁶⁸ Kornize: Binaların tavan saçak kenarında avadanlık, raf gibi oyma çıkıntı. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, Haz. Recep Toparlı, 246. Diğer bir adı kornice olan kornize, binaların taş duvarı üstü taraflarına tavan süsü için boyuna uzanan oymalı çıkıntı. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul, Şifa Yayınevi, 2015), 904.

⁶⁹ Nühâs: Bakır. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 82.

sütunlu bâlasında kebir boşaltma yaprak açmalı ve edalı paraçollu⁷⁰ pencere üzerinde perde resimli boşaltma yaprak açmalı ve beyaz yaldızlı havale cam⁷¹ mahalli ve bâlasında edalı ve kavisli yeri kat avadanlık açma kornize resminde kebir kafa tahtalı ve üzerinde som küfeki ile mümteziç edalı paye ve paye üzerinde musanna mermer-i kebir babalı ve daire mâder-i bektâşi resminde kabartma kurşun pûşîdeli kargir kubbe ve bâlasında musanna kebir-i nühâs tezhibli alem ve zâyî...’’⁷²

Bu plana göre türbe binasının temeli için 7 zirâ boyunda küfeki ve moloz taş ile 15 zirâ boyunda dört kat ağaçla karıştırılarak çürümüş toprağı güçlendirmek için kullanılmıştır. Binanın duvarları 15 zirâ boyunda 60 zirâ devrinde küfeki ve iri yassı taş ile karışık üç kat demir bağlamalı kenet ve zıvana yardımı ile örülmüştür. Türbe binasının temel seviyesinden 3 zirâ kârine boyunca dış cephesi iki kademeli, sanatkârene sütun başlıklı ve takozlu, üç kat silmeli, bakır şebekeli pencereli ve sütun üzerinde saçak destekli, pencereleri havale camlı, üstünde kavisli büyük silmeli saçaklı ve küfekiden paye (ağırlık kulesi), paye üzerinde kurşunla örtülü kargir kubbe ve tepesinde bakırdan tezhipli bir alem olacağı ifade edilmiştir.

İki basamaklı bir kaide üzerinde yükselen türbe onaltıgen planlı olup silindirik gövdelidir. Genel görünümü ile iki katlı bir izlenim uyandıran yapının dış cephesi dalgalı bir silme ile çevrilerek aralara iki sıra pencere yerleştirilmiştir. Mermer ve küfeki taşı ile bina edilen yapının zemin katında on iki sıradan bakır şebekeli pencereleri dikdörtgen biçiminde basık kemerli olup üst sırada yedi adet oval şekilli şebekeli pencerelerin üzerleri ampir motifleri ile hareketlendirilmiştir. Alt sıra pencereler arasındaki korint başlıklı sütunçeler silmelerle bağlanmakta ve sütunçe tablalarında çifte akantus yapraklarından oluşan süs konsolları yer almaktadır. Üst sıra pencereler arasında aynı eksende devam eden plastırlar yukarıda kademeli ilerleyen kavisli silmelerle birleşerek kubbe eteğini meydana getirmektedir. Dilimli basık

⁷⁰ Paraçol: Cumba ve saçak gibi binaların çıkıtlı kısımlarının altına konulan tahta veya demirden destek. Arseven, *İstılâhât-ı Mi'mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, 55.

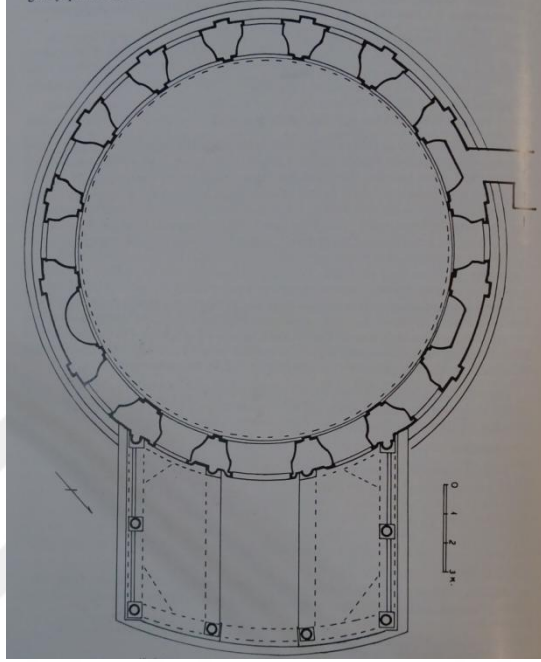
⁷¹ Havale Cam: Büyük boyutlu pencerelerde üfleme tekniği ile yapılan ve açılmayan camlar. Aktuğ, “Ayazma Camisi İnşaat Defteri”, 85.

⁷² Tsm. d. 9506/2, vr.1.

kubbeye geçişi sağlayan yüksek kasmağın üzeri ağırlık kuleleri ile desteklenerek tepesinde alem ile bina vcoda gelmiştir.

Çizim 5:

Türbenin Planı

Kaynak: nkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri, 254.

Fotoğraf 12:

Türbenin Tabhane Sokağı ile Mıhçılar Sokağı'nda Kesiřen Cephesi

Türbenin beden duvarlarından sonra revaklı avlusu şu şekilde inşa edilmiştir.

“...derununda edeme⁷³ nukuş⁷⁴ işlemeli üzengi mahali bir buçuk zirâ kaddinde devren elli beş zirâ musanna bazı mahalleri ve tahtında yaprak açmalı ve koparmalı sütun başlıklı ve takozlu ve avaz-ı musanna kebir ceviz çarçûbeli⁷⁵ ve ayline camlı pencere derununda mermer döşemeli ve kapu üzerinde taç resminde kebir pehleden tarih taşı ve türbe-i şerife kapusu haricinde mermer sütun üzerinde terfîn-i⁷⁶ cenâhlı⁷⁷ ve kemer çarçûbeli kurşun pûşîdeli kargir kubbe ve deruni nukuş işlemeli ve tahteran mermer döşemeli ve sütun beyninde mermer avadanlık cemâlî kitabe tanzimi...”⁷⁸

Buna göre revaklı giriş avlusu 1.5 zirâ boyunda devren 55 zirâ bezemeli üzengi mahallinin tahtı sütun başlıklı ve takozlu, avaz-ı musanna ceviz çerçevesi ve camlı, pencere içleri mermer döşemeli ve kapı üzeri kitabe taşı, türbenin kapısı haricindeki mermer sütunun üstlerine kanat (camekân), kemerli sütun ve kurşunla örtülü kargir kubbe ile kubbe yüzeyi nakış işlemeli, zemini mermer döşemeli ve kapı üzerindeki sütunlar arasına silmeli kitabe tanzim edileceği belirtilmiştir.

Türbenin revaklı giriş avlusu önceden câmekanlı⁷⁹ ahşap saçakla⁸⁰ örtülü iken bugün üç yönden açık, üç gözlü kemerli revak şeklindedir. Kuzeydoğu yönünde bulunan giriş, on adet iyon başlıklı mermer sütuna oturan yuvarlak kemerli, üzeri çapraz tonozla örtülüdür. İki yandan sütunlarla sınırlanırılmış basık kemerli giriş kapısının üzerinde ayet kitabesi yer almaktadır. Bu kitabe ile birlikte külliye'nin avlu kapıları, imaret çeşmesi ve türbenin revağı ile iç mekanda yer alan bütün ayet kitabeleri hattat Mustafa

⁷³ Edeme: İkinci tabaka. “Edeme”, Kubbealtı Lugatı, erişim: 30.8.2019, <http://lugatim.com/s/edeme>

⁷⁴ Nukuş: Nakış, resim: “Nukuş”, Kubbealtı Lugatı, erişim: 30.8.2019, <http://lugatim.com/s/nuku%C5%9F>

⁷⁵ Çarçûbe: Çerçeve. Pencereelerde cam takılmaya mahsus doğrama ağaçtan olan kısım. Arseven, *İstîlâhât-ı Mi'mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, 69.

⁷⁶ Terfî': Yüksetme, yukarı kaldırma. Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûğat*, 1264.

⁷⁷ Cenâh: Kanat. Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûğat*, 150.

⁷⁸ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

⁷⁹ Hale Tokay, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 6: 41.

⁸⁰ Şule Şensöz, *Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi ve Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi* (Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1970), 13.

Râkım Efendi'ye aittir.⁸¹ Girişin her iki yanında basık kemerli birer pencere açıklığı yer almaktadır.

Fotoğraf 13:

Türbenin Camekânlı Girişi

Kaynak: Ünsal, İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması, 107.

⁸¹ Enis Karakaya, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 345.

Fotoğraf 14:

Türbenin Ahşap Saçağı

Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi

Fotoğraf 15:

Türbe Giriş Revağının Günümüzdeki Vaziyeti

Fotoğraf 16:

Türbenin Giriş Kapısı

Türbenin iç mekanı 13.65 metre çapındadır.⁸² İç mekan çok sayıda açılan pencere vasıtası ile oldukça ferah ve aydınlıktır. Giriş açıklığı ile yan duvarlarda devam eden pencere ve dolap açıklıkları basık kemerli olup pencerelerde siyah mermerden kilit taşı kullanılmıştır. Her pencere dışarıya derin niş şeklinde açılır. Dolap açıklıkları, pencereler ile aynı ölçü ve formdadır. Pencere ve dolap aralarında kalan duvar satırları iyon başlıklı payeler ile hareketlendirilmiştir. Payelerin başlıkları üzerinden yapıyı çepeçevre ince bir korniş dolanmaktadır.

İkinci kat pencerelerin bulunduğu geniş kuşakta beyaz sıva üzerine siyah kalemşi ile barok süslemeler işlenmiştir. Giriş kapısının karşısında yalnızca oval biçimli yedi sıra pencere açılmışken diğer kısımlara aynı hizada kalemşi ile pencere süsü verilerek açılmamıştır. Bu bölüm üzerindeki kasnakta yapıyı çepeçevre bir yazı kuşağı

⁸² Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 427.

dolanmaktadır. Kubbe yüzeyi gri, siyah ve sarı renkli barok motifli kalemışı ile bezenmiştir

Fotoğraf 17:

Türbenin İç Mekanı

Fotoğraf 18:

Giriş Açıklığı

Türbe içerisinde beşer sıradan on beş sanduka bulunmaktadır. Tam ortada Nakşidil Sultan'ın sandukası ile sağında ve solunda iki adet sanduka, bunun önünde II. Mahmud'un küçük yaşta ölen çocukları ve arkada iki çocuğu ile üç hanıma ait sanduka dizilmiştir. Nakşidil Sultan'ın sedefkârî ahşap korkuluklarla çevrili sandukasının üstü kâbe örtüsü ve şallarla kaplı olduğu belirtilse de bugün yeşil çuha ile örtülüdür. Sandukanın ön cephesinde II. Mahmud devrinden güneş armalı bir çerçeve bulunduğu belirtilmişse de bugün çerçeve yerinde değildir.⁸³ Çerçeve de Nakşidil için yazılmış bir

⁸³ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Nakşidil Valide Sultan Türbesi", *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abideleri, Çeşmeleri* (İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1953), 139.

mersiye ile ölüm tarihi yer almaktadır. Şair Sâdık tarafından yazılan mersiye'nin son dördlüğü şöyledir:

“Vâlide Sultan iken Nakş-ı benâm

Başı üzre vaz' oldu taş-ı türâb

Sâdika tarihi hun ettim yine

Dîdeler kan ağladıkça bîhesâb”

Vefat tarihi 1232.⁸⁴

Gününç tarafından yazılan kaynağa göre sultanın ölüm tarihi 1232 olarak verilmiştir. Ancak çerçeve içerisinde vefat tarihi 1233 olarak yazılmıştır.

Fotoğraf 19:

Nakşidil Sultan İçin Yazılmış Mersiye

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı – Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

⁸⁴ Fevzi Gününç, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I, Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphâne, Dârü'l kurrâ, Tabhâne* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007), 200.

Nakşidil'den sonra türbede yer alan sandukalarda;

Cevri Kalfa

II. Mahmud'un kızlarından Mihrimah (1838), Münire Sultan (1824) ve Fatma Sultan (1824)

II. Mahmud'un oğullarından Şehzade Abdülhamid, Şehzade Nizameddin (1837)

II. Mahmud'un ikbâli Zeyni Felek Hanım (1842)

II. Mahmud'un yedinci kadını Misli Nayap Kadın Efendi

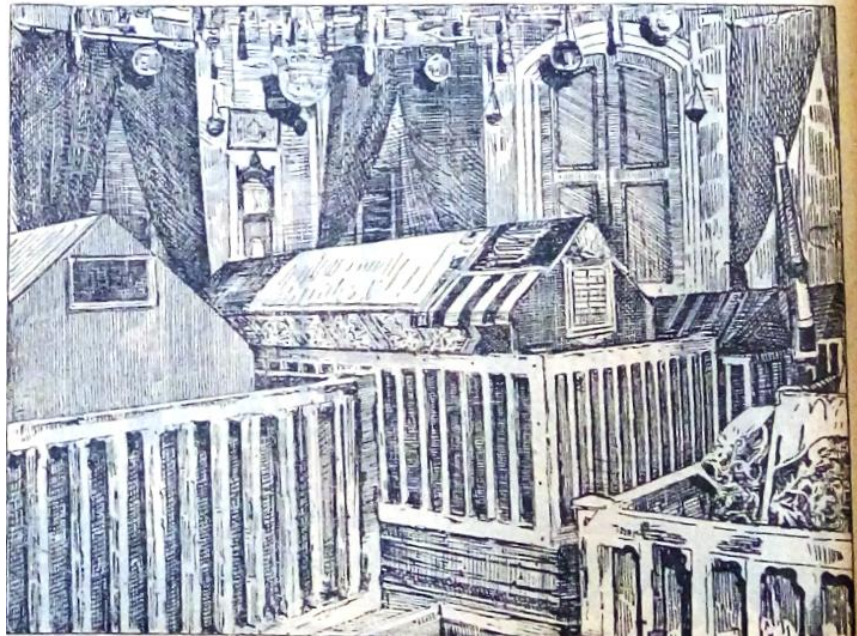
II. Mahmud'un hanımı Zernigâr Kadın (1830)

II. Mahmud'un kızlarından Hayriye Sultan (1832) ve Fatma Sultan (1830)

Kamerfer Kadın ve kimliği bilinmeyen Ebu Fetten Hanım yatmaktadır.⁸⁵

Fotoğraf 20:

Türbenin İç Mekanını Gösteren Eski Bir Görüntüsü

Kaynak: Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abideleri, Çeşmeleri, 139.

⁸⁵ Teksarı, *İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne Bağlı Türbeler*, 137.

İnşaat masrat defterinde türbenin hemen bitişiğinde bulunan türbedâr odasına mahsus bilgilere de ulaşılmaktadır.

“...ve mahall-i mezkûrdan türbedar odasına ve önce beş adet sütun üzerinde kurşun pûşîdeli ve tahtında seng-i küfeki döşemeli tarik inşâsı ve deruni ocaklı ve kurşun pûşîdeli kâgir kubbeli bir adet türbedar odası...”⁸⁶ inşa edileceği anlaşılmaktadır.

Türbenin kuzeydoğu girişinin sol kısmında yer alan türbedâr odası, bina ile bitişik ancak daha alçak seviyededir. Masraf defterinde türbeden türbedâr odasına üzeri kurşunla örtülü beş adet sütun, zemini küfeki ile döşeli yol ve içerisinde ocak ve üzeri kargir kubbeli kurşunla örtülü türbedâr odası inşa edileceği ifade edilmiştir.

Günümüzde taş ve tuğla ile inşa edilen odanın dışarıya iki ve türbe içine açılan bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencere ve kapı açıklıkları dikdörtgen çerçeveli mermerdendir. Küçük bir mekandan ibaret olan odanın üzeri çapraz tonozla örtülüdür.

Şensöz araştırma çalışmasında avlu kısmından, günümüzde mevcut olmayan camekânlı bölümle de türbedâr odasına giriş sağlandığını ve duvar üzerindeki izlerden anlaşıldığını, iç mekanda yer yer kalemişlerinin de bulunduğunu ifade etmişse de⁸⁷ bugün içeride süsleme izine rastlanılmamaktadır. Türbedâr odası günümüzde külliye'nin temizlik malzemelerine mahsus depo olarak kullanılmaktadır.

⁸⁶ Tsma. d. 9506/2, vr.1.

⁸⁷ Şensöz, *Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi ve Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi*, 14.

Fotoğraf 21:

Türbedâr Odası'nın İlk İnşasına Ait Görüntü 1940

Kaynak: Türbeler Müzesi Müdürlüğü

Fotoğraf 22:

Türbedâr Odası'nın Tabhane Sokağı'na Bakan Dış Cephesi

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı - Metin Sözen Arşivi, erişim:
10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Fotoğraf 23:

Türbedâr Odasının Günümüzdeki Vaziyeti

2.2.2. Sebîl

Günümüze oldukça sağlam bir şekilde gelebilen sebîl binası, hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet⁸⁸ tarafından yazılmış ta'lik inşa kitabesine göre H. 1233 (M. 1818) yılına aittir. Dört cepheden meydana gelen sebîlin üzerinde iki sıra halinde üçer beyitten oluşan inşa kitabesinin son satırında “Ehl-i Cennet söylesin târîhini / Vâlîde Sultâna Kevser”dir sebîl 1233” okunmaktadır.⁸⁹

⁸⁸ 1770 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Mustafa İzzet, icâzetini babası Yesârî Mehmed Esad Efendi’den almıştır. Hat sanatındaki başarısının yanında çeşitli vazifelerde de görev alan İzzet Efendi 1849 yılında vefat etmiştir. Hat çalışmalarına babası Esad Efendi gibi celi tâ’lik hattıyla başlayan İzzet Efendi, daha sonra üslubunu değiştirmiş ve 1824 yılından sonra hat sanatında tâ’lik hattını özellikle celide zirveye çıkarmıştır. İstanbul’un birçok abidesine kitabeler yazan İzzet Efendi, özellikle III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde sayısız eser vermiştir. Hat sanatını geleceğe taşımak için bu alanda öğrenci yetiştirmeyi de ihmal etmemiş bu sayede birçok öğrenciye icâzetname vermiştir. Mâil kıta yazmayı da öğrenerek babası Esad Efendi gibi hurde tâ’lik ile hilye alanında çalışmaları da mevcuttur. Bunun yanında mûsiki, kemaneşlik ve nazımla da ilgilenmiştir. M. Uğur Derman, “Mustafa İzzet, Yesârîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 307-309.

⁸⁹ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul’un Çeşme ve Sebîl Kitabeleri-I Günümüz Türkçesiyle Birlikte*, 194.

Sultan Mahmud Validesi Sebili olarak da bilinen Nakşidil Sultan Sebili, ampir üslubun başarılı bir örneği olup cephe sebilleri grubunda değerlendirilmektedir.⁹⁰

Masraf defterine göre sebilin inşası şöyledir.

“...ve türbe-i şerifenin tarik-i cadde köşesinde derûnesinin küfekiden som ve bîrûnî som mermer avadanlık devr sütunlu ve yaprak açma başlıklı ve takozlu kabartma avadanlıklı ve bâlâsında tekne resminde beş kat avadanlıklı kornizeli kebir pehleden saçak ve tahtında edalı ve musanna kabartma avadanlıklı kornizeli tezhibli yazı mahalli ve anın zirinde musanna nühâs arma resminde tezhibli şebeke ve yıldızlı meşrebeli⁹¹ ve derununda som küfeki üzerinde mürur mermer kaplamazar ve kebir zank taşı⁹² ve tekne ve tahteran mermer döşemeli ve sıvacıkâri nukuşlu ve elvan⁹³ boyalı ve kurşun pûşîdeli ve kargir kubbeli ve müzehheb alemlî sebil inşası...”⁹⁴

Buna göre sebil binasının iç mekanı küfekiden beden duvarları ise mermerden inşa edileceği, sütun tablalarının etrafını silmeler dolanacağı, saçak mahallinin beş kat silmeli yassı taşlı olacağı, saçak altında kabartma silmelerle tezhipli yazı mahalli ve hemen altında bakır şebekeli pencereli ve yıldızlı maşrapa olacağı ve sebil içerisine küfeki taşından üzeri mermer ile kaplı su yalağı inşa edileceği belirtilmiştir.

⁹⁰ Gül Sarıdikmen, *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2013), 103.

⁹¹ Meşrebe: Maşrapa. “Meşrebe”, Kubbealtı Lugatı, erişim: 31.8.2019, <http://lugatim.com/s/me%C5%9Frebe>

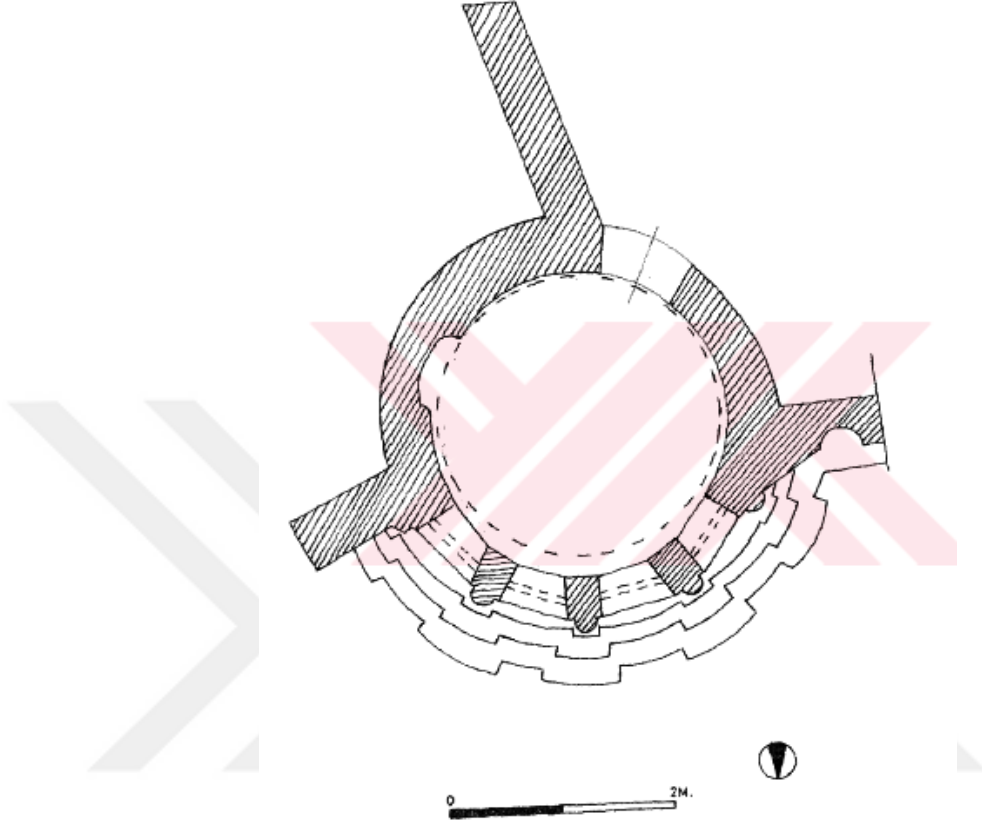
⁹² Zank Taşı: Çeşme yapılarında, üzerinde musluklar bulunan, yüzeyi bezemeli düşey konumlu büyük taş. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 113.

⁹³ Elvan: Alacalı, renkli, birkaç renkli. “Elvan”, Kubbealtı Lugatı, erişim: 30.8.2019, <http://lugatim.com/s/elvan>

⁹⁴ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

Çizim 6:

Nakşidil Sultan Sebili Planı

Kaynak: Tali, İstanbul Suriçi Sebilleri (Çizim: Behçet Ünsal)

Fotoğraf 24:

Sebilin Günümüzdeki Vaziyeti

Üç basamaklı bir kaide üzerinde yükselen sebil binası düşeyde plastırlar ile dört, yatayda silmeler ile üç bölüme ayrılmıştır.⁹⁵ Etek kısmı sade bırakılan sebilin yarım daire biçiminde dışa taşkın cephesi üzerinde dört adet basık kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. Bunlar 2.30 m. yüksekliğinde ve 95 cm⁹⁶ genişliğindedir. Pencerele üzerinde kullanılan şebekeler ile her birinin su vermeye mahsus altışar açıklığı bulunmaktadır. Pencere aralarındaki korint başlıklı ince sütunçelerin tablalarında görülen çifte akant yaprakları uygulaması türbe binasında olduğı gibi burada da tekrarlanmıştır. Akant yapraklarının oturduğı sütunçe tablaları hizasından başlayan silmeler gövdeyi dolanarak kubbe saçağına yakın ikinci bir silme ile kitabelere sınır teşkil etmekte, kitabeler S ve C kıvrımlardan oluşan kabartma silmelerle çevrelenmektedir. E. Karakaya'nın TDVA'da, kubbe saçağını ahşap⁹⁷ olarak belirtmesine rağmen günümüz vaziyetiyle saçak mermerdendir.

İçten silindirik plana sahip olan sebile kuzeyden küçük bir kapı aracılığıyla girilmektedir. Yerden belirli bir yükseliğe kadar mermer ile kaplı duvarın geri kalan kısımları beyaz sıvalıdır. Burada zeminden yüksek yuvarlak kemerli dört pencere dışarıya taşınılıdır. Sebilin içinde yuvarlak kemerli niş içerisinde bir çeşme yer almaktadır. Sıvalı duvar üzerinden başlayan kemerli nişin içi yeşil, beyaz ve siyah renklerde Barok motifli kalemişi ile bezenmiştir. Mermer yüzeyli çeşmenin ayna taşı silmelerle çevrelenerek akant yaprağı ile taçlandırılmıştır. Çeşmenin su teknesi ve testi setleri sağlamdır. Üzerinde musluğu bulunan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

⁹⁵ Tokay, "Nakşidil Sultan Külliyesi", 6: 41.

⁹⁶ Şerife Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005), 137.

⁹⁷ Karakaya, "Nakşidil Sultan Külliyesi", 32: 345.

Fotoğraf 25:

Sebilin İçerisinde Yer Alan Su Yalağı

Sebil binası 1992 yılında Kızılay'ın deposu⁹⁸ ve 2006'da hoca odası⁹⁹ olarak kullanılırken bugün kullanıma kapalıdır. Sade formu ve bezeme anlayışı ile baroktan ampire geçişin erken örneklerinden biri olması açısından önemlidir.¹⁰⁰

2.2.3. Çeşme

Külliyenin avlu duvarı dışında, Mihçılar Sokağı'nda konumlanan çeşme, İmaret Çeşmesi olarak da bilinmektedir.¹⁰¹

Deftere göre;

“...türbe-i şerife ile mekteb-i münifesinin mermerden musanna¹⁰² sütunlu ve zank taşlı ve tekneli ve tarih taşlı ve kurşun pûşîdeli musanna şükûfe işleme saçaklı çeşme inşâsı ve mahal-i mezkûrun tarafında som seng-i küfekiden bir

⁹⁸ İyianlar, *Vâlîde Sultanların İmar Faaliyetleri*, 202.

⁹⁹ Karakaya, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, 32: 345.

¹⁰⁰ Tokay, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, 6: 41.

¹⁰¹ Enis Karakaya, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, 345.

¹⁰² Musanna: Sanatla yapılmış, çok süslü. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 334.

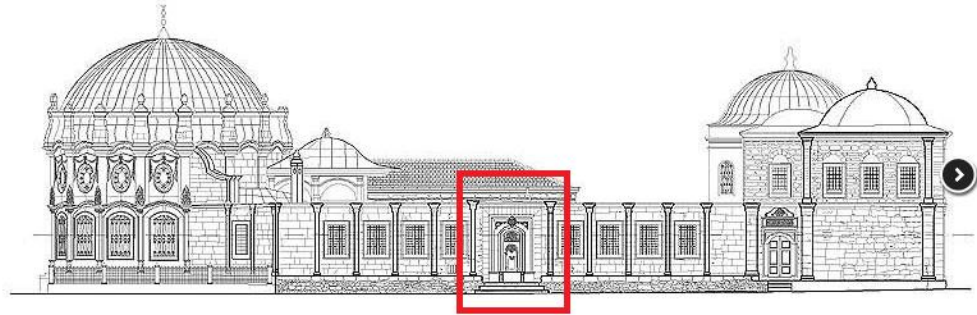
sıra kafa tahtalı temûr pencereli kurşun pûşîdeli tahta kademeli duvar tanzimi...’’¹⁰³

Bu ifadelere göre iki yandan ince sütunlarla çevrili mermer çeşmenin tekne ve testi setleri sağlamdır. Basık kemerli ayna taşı içerisine su ile ilgili ayet kitabesi yazılmış ve akantus yaprakları ile taçlandırılmıştır. Bunun üzerinde de her iki yandan köşebentle sınırlandırılmış ortadaki madalyon içerisinde Besmele-i Şerif yer almaktadır. Zeminden birkaç basamakla ulaşılan çeşmenin üzeri kurşunla örtüleceği ifade edise de bugün üzeri küfeki taşı ile örtülüdür. Bununla birlikte defterde ifade edilen çeşmenin şükûfe işlemeli saçağı da günümüze ulaşamamıştır.

Masraf defterinde belirtildiği üzere Mıhçılar Sokağı’ndaki çeşmenin avlu duvarı küfeki taşından örülmüştür. Duvar yüzeyinde çeşmenin sağında ve solunda demir pencere açıklıkları yer almaktadır. Ancak defterde duvarların üstü kurşunla örtüleceği belirtilmesine rağmen bugün küfeki taşı ile örtülüdür.

Çizim 7:

Külliyeye Ait Röleve Projesinde Çeşmenin Konumu

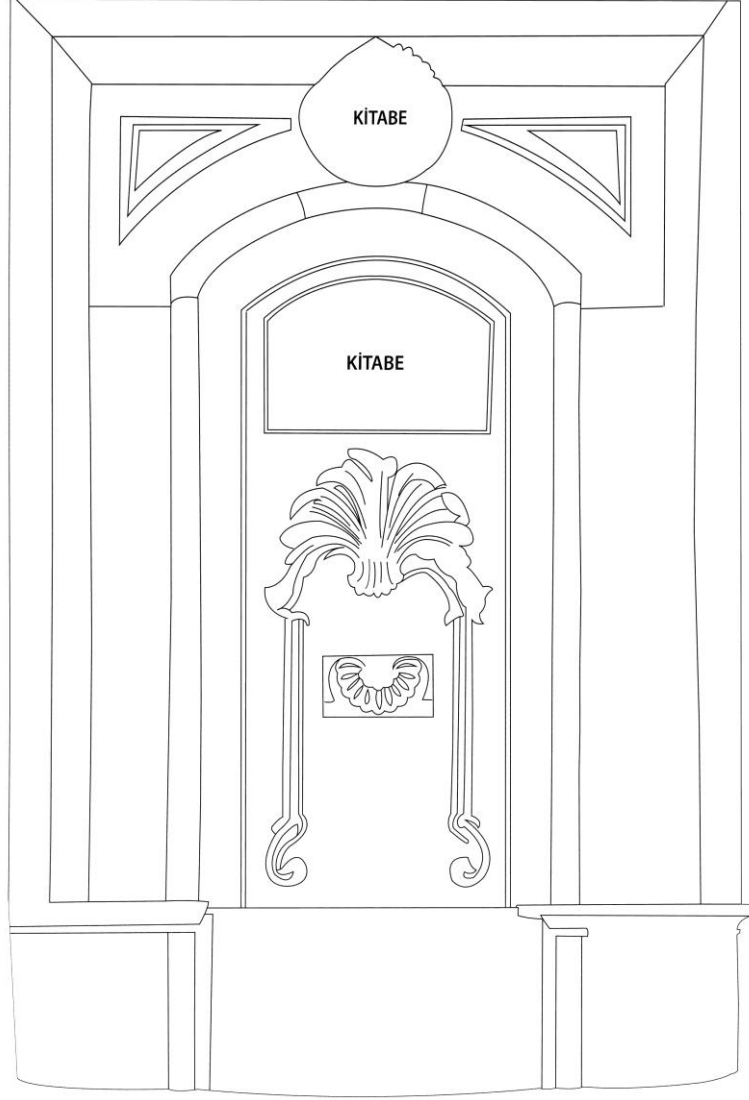

Kaynak: “Naksidil Sultan Türbesi”, FomGroup Architects, erişim: 20.07.2019,
<http://web.fomgrup.com/TR/50/projedetay/>

¹⁰³ Tsma. d. 9506/2, vr.1.

Çizim 8:

Çeşmenin Rölevesi

Fotoğraf 26:

Mihçılar Sokağındaki Çeşmenin Bilinen Eski Bir Görüntüsü

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı - Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018,
<https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Fotoğraf 27:

Çeşmenin Günümüz Vaziyeti

2.2.4. Sıbyan Mektebi

Külliyenin kuzeydoğusunda yer alan sıbyan mektebi binasının üzerinde inşa tarihini gösteren bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Ancak defterde belirtilen bazı masraflar için ayrılan bütçe ve işçilerin günlük ücretlerine dair tutulan kayıtlardan anlaşılabacağı üzere külliye yapıları ile birlikte mektebin de H. 1231/1233 (M. 1816/1818) yıllarını kapsayan süre içerisinde inşası başlamıştır.¹⁰⁴

Deftere göre sıbyan mektebi;

“...tebdil kapusu tarikinin köşesinde kargir fevkani som küfeki divarlı temûr pencereli ve deruni şükûfe işlemeli mermer söveli ceviz çerçûbe ve ayline camlı ve hoca odası ve sofa ve memşâ¹⁰⁵ ve taş nerdübânı¹⁰⁶ ve tahtında kebir som tepesine muhtevi kurşun pûşîdeli yaldızlı nühâs alemlî kargir kubbeli mekteb-i şerif inşâsı ve ittisalinde mermer musanna avadanlık açma söveli ve battal pehleden avadanlıklı ve başlıklı takozlu sütun ve kornizeli tezhibli yazı mahalli ve üzeri kurşun pûşîdeli ve musanna şükûfe işlemeli ve tezhibli halka ve kebir kilidli ceviz kapu...”¹⁰⁷

Buna göre fevkani mekteb binası küfeki duvarlı ve demir pencereli, hoca odasının iç mekanı şükûfe bezemeli, mermer söveli, ceviz çerçeve ve camlı, bir adet sofa ve abdesthâne ile taş basamaklı merdiven ve üzeri kurşunla örtülü tepesinde bakırdan alem olacağı ifade edilmiştir.

Mektebin Mıhçılar Sokağı girişindeki büyük ceviz kapısı ise mermer söveli ve silmeli, yazı mahalli ve kapı üzerine halka ve kilit inşa edileceği belirtilmiştir.

1967 yılında Osmanlı dönemi sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme çalışması gerçekleştiren Özgönül Aksoy, İstanbul Belediyesi Eski Eserler Arşivi’nde 1721 yılında Fatih Cami civarında yer aldığı bilinen mektebin izine rastlayamadığını belirtmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

¹⁰⁵ Memşâ: Ayakyolu, abdesthâne, hela. “Memşâ”, Kubbealtı Luğatı, erişim: 30.8.2019, <http://lugatim.com/s/mem%C5%9Fa>

¹⁰⁶ Nerdübân: Merdiven. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 82.

¹⁰⁷ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

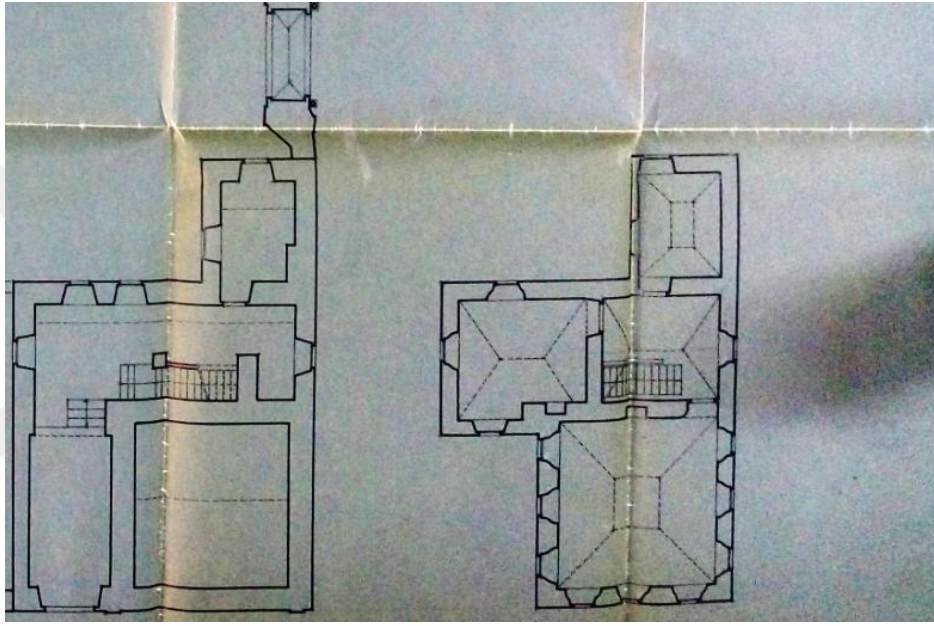
¹⁰⁸ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968), 93.

Masraf defterinde belirtilen tarihler dikkate alındığında mektebin o yıllarda inşasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

Mektebin durumuna ilişkin diğer bir kayıt Turgut Kut'un 1923 – 1928 yıllarında hazırlamış olduğu özel koleksiyonu olan Mekâtib-i Vakfiye Cetveli'nde belirtilmektedir. Listede Nakşidil mektebinden “Fatih, Çiviciler içinde. Haraptır” diye bahsetmektedir.¹⁰⁹

Çizim 9:

Mektebin Zemin ve İkinci Kat Planı

Kaynak: Şensöz, Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi, Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi (Çizim: Arif Akbatur)

¹⁰⁹ Turgut Kut, “İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika”, *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırması* 2 (1978): 63.

Fotoğraf 28:

Avlu Bahçesinden Sıbyan Mektebi

Mektebin dış avluya bakan birinci katı küfeki ile ikinci katı taş ve tuğla malzemeyle örülmüştür. Kornişle birbirinden ayrılan katların ikinci katında yuvarlak kemer alınlıklı dikdörtgen çerçeveli yedi pencere açıklığına yer verilmiştir. Mektebin Mıhçılar Sokağı'nda ceviz ağacından basık kemerli giriş kapısı bulunmaktadır.

Fotoğraf 29:

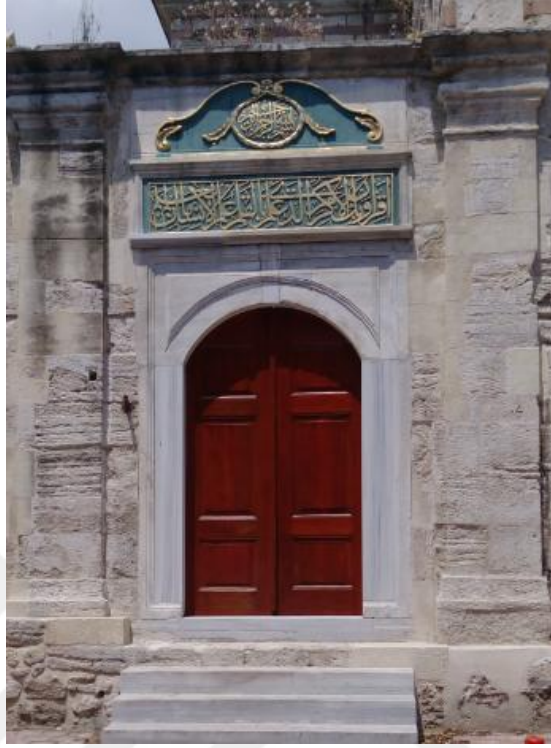
Mıhçılar Sokağı İle Fatih Türbesi Sokağı Köşesinde Konumlanan Mekteb Binası

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı - Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Fotoğraf 30:

Mektebin Mıhçılar Sokağı'nda Yer Alan Giriş Kapısı

Külliyenin kuzey kapısı, mektebe ikinci bir giriş açıklığı daha sağlamaktadır. Kuzeydoğu cephedeki giriş çok fazla özelliği olmayan birkaç basamaklı demir kapıdan ibarettir. Mekteb binasının avluya bakan iki katlı cephesi taş ve tuğla malzemedendir olup pencere açıklıkları yuvarlak kemer alınlıklıdır.

Masraf defterinde belirtildiği üzere fevkani inşa edilen mektebin girişi dikdörtgen bir açıklıktan sağlanmaktadır. Küçük bir holden geçtikten sonra birinci kata ulaşılmaktadır. Burası yuvarlak kemerli nişler içerisinde birer pencere ile aydınlatılmıştır. Üst kata çıkış sağlayan merdivenler ile ikinci kata çıkılmaktadır. İkinci kat, üç oda ve odalara geçişi sağlayan antreden ibarettir. Kare mekanlı giriş ve büyük salonun üstü çapraz tonozla örtülü olup diğer iki oda manastır tonuzu ile örtülmüştür. Odalara geçiş sağlayan kapılar yuvarlak kemerlidir. Üst kata çıkış merdivenlerinin karşısında yer alan pencere ile iç mekan aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 31:

Mektebin Zemin Katı

İkinci kattaki odalardan ikisi küçük biri büyük olmak üzere tasarlanmış ve yuvarlak kemerli nişlerin içerisinde yer alan pencere açıklıkları ile aydınlatılmıştır. Giriş mekanını aydınlatan pencerenin yanında mektebin bacası bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin alt ve üst kat duvarları beyaz sıvalı ve süslemesizdir. Mekteb günümüzde Fatih Cami Kız Kur'an Kursu'nun derslikleri olarak hizmet vermektedir.

Fotoğraf 32:

Mektebin İkinci Katı

2.2.5. İmarethâne Odaları

Tabhane Sokağı'ndan girildiğinde avlunun kuzeybatı kanadında yer alan imarethâne, küçük odalardan meydana gelip pek fazla özelliği olmayan sade bir yapıdır. Diğer külliye yapıları ile aynı tarihlerde yapımına başlanan odalar deftere göre;

“...mahal-i mezkûrdan sebile varıncaya kadar etrafı taş duvarlı ve temûr pencereli memşâlı ve pişgâhında küfeki sütun üzerinde kurşun pûşîdeli tarık ve iki bab oda...”¹¹⁰

Yine deftere göre;

“...sıbyan mektebi mahalinden bostan duvarına varıncaya kadar seng-i küfekiden kafa tahtalı üzeri kurşun pûşîdeli som duvar inşâsı ve bostan tarafında havluya nazır etrafı taş duvarlı mermer söveli yollu pencereli derunî şükûfe işleme ve mermer söveli ve ayline cam çarçûbeli ve kapusu beyninde mermer döşemeli musanna zank taşlı ve tekne memşâ ve taşra kapusu mermer söveli üzeri kurşun pûşîdeli daire-i mahsusa tanzimi...”¹¹¹ inşa edileceği belirtilmiştir.

Burada belirtildiği üzere sıbyan mektebinden bostan tarafına kadar uzanan duvarın küfeki taşı ile silmeli ve kurşun pûşîdeli olacağı ifade edilmiştir. Bostan duvarı olarak belirtilen yer tahminimizce Fatih Külliyesi'nin haziresinin bulunduğu alana işaret etmektedir. Buna göre bostan tarafındaki avlu duvarı küfeki taşından mermer söveli pencereli ve yollu içi şükûfe işlemeli mermer söveli ve cam çerçevesi, kapısı beyninde mermerden tekneli çeşme ve memşâ (ayakyolu), taşra kapısı mermer söveli üzeri kurşunla örtüleceği belirtilmiştir.

Küfeki taşı ve tuğla malzeme ile inşa edilen imaret enine dikdörtgen planlıdır. İmarete giriş kapısının sol tarafı ortadan birer sütunla ayrılmış dört yuvarlak kemerli önceden açık revak¹¹² şeklinde iken bugün câmekanlı revak şeklindedir. Buraya sağdan kapalı bir mekan bitişmektedir. Revaklı kısım üç mekandan ibarettir; bunlar ayakyolu ve mutfak, Kur'an kursuna ait idare odası ve büyük mekana geçiş sağlayan giriş bölümüdür. Her üç oda oldukça sade ve süslemesizdir. Giriş bölümü olarak kabul edilen üçüncü kapıdan

¹¹⁰ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

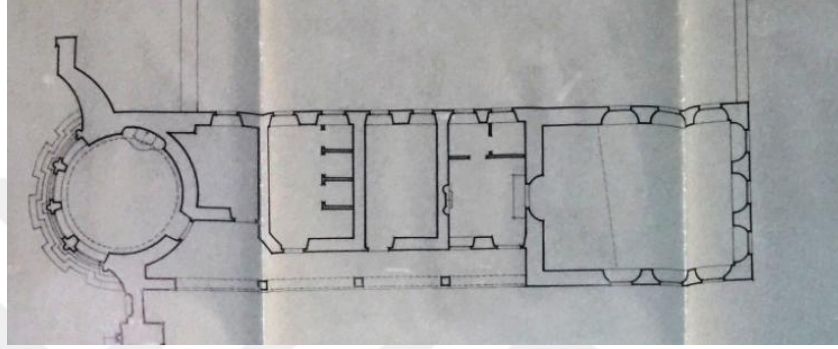
¹¹¹ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

¹¹² Şensöz, *Eyüp'te Mihrîşah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi ve Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi*, 14.

girildiğinde tam karşıda yuvarlak kemerli niş içerisinde iki pencere açıklığı mekanı aydınlatmaktadır. Girişin solunda zeminden yüksek niş içerisinde akant yapraklarıyla taçlandırılmış mermerden musluk taşı yer almaktadır. Musluk taşının yuvarlak teknesi ve testi setleri sağlamdır.

Çizim 10:

Odaların Planı

Kaynak: Şensöz, Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi, Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi (Çizim: Arif Akbatur)

Fotoğraf 33:

İmarethâne Odalarının Eski Bir Görüntüsü

Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi

Fotoğraf 34:

Fatih Cami Haziresi Bahçesinden İmarethâne Odalarının Arka Cephesi

Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi

Fotoğraf 35:

Odaların Günümüz Vaziyeti

Giriş mekanından birkaç basamakla yuvarlak kemerli bir açıklıktan büyük mekana giriş sağlanır. Burası her yönde üçer adet olmak üzere yuvarlak kemerli niş içerisinde dokuz pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Son derece sade olan odalar ve asıl mekanın duvarları beyaz sıvalıdır. Defterde odaların kurşunla örtüleceği belirtilse de bugün içten düz dıştan kırma çatı ile örtülmüştür.

Fatih Cami Kız Kur'an Kursu'nun idare ve derslikleri olarak hizmet veren imaretin revaklı odaları bir zamanlar ev olarak kullanılmıştır.¹¹³

Fotoğraf 36:

İmarethânenin Büyük Odası

2.3. Külliye'nin Diğer Birimleri

2.3.1. Giriş Kapıları

Nakşidil Külliyesi'nin iki ana giriş kapısı bulunmaktadır. Her iki kapı karşılıklı gelecek biçimde düzenlenmiştir. Kapılardan biri Tabhane Sokağı'nda diğeri Fatih Türbesi Sokağı'nda yer almaktadır.

¹¹³ Şensöz, *Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi ve Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi*, 14.

Masraf defterinde külliye kapılarının inşası ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Tabhane Sokağı'ndaki türbe ile sebil arasındaki giriş açıklığı;

“...türbe-i şerife ile sebil beyninde mürur yaprak açma başlıklı ve takozlu sütunlu ve avadanlık açma söveli som battal pehleden kafa tahtalı boşaltma avadanlıklı saçaklı musanna kornizeli tarih mahalli tarafında kabartma deveboynu¹¹⁴ avadanlıklı som ile mümteziç açma avadanlıklı mihrab resminde kaşımın inşâsı ve derununda terfin-i payeli ve kavisli ve balasında tezhibli mermer pehleden tarihi taşı ve kebir avadanlıklı nühâs tezhibli halka ve kilid ve üzeri kurşun pûşîdeli ceviz kapu...”¹¹⁵

Bu ifadeler doğrultusunda türbe ile sebil arasındaki giriş kapı cephesinin her iki yanında yuvarlak kemerli birer mihrap nişi yer almaktadır. Giriş cephesi üzerindeki kitabenin iki yanında “S” şeklinde kıvrılarak devam eden silmeler sol cephede sebil ve sağ cephede türbe binası ile bağlantı sağlayarak küfeki avlu duvarı ile birleşmektedir. İki yandan çifte akantus başlıklı ve korint sütunlarla sınırlandırılmış basık kemerli kapı üzerinde ayet kitabesi yer almaktadır. Ceviz ağacından yapılan avlu kapısının üzeri kurşunla örtülü olup tepesinde alem bulunmaktadır.

¹¹⁴ Deveboynu: “S” şeklinde kıvrık demir. Aktuğ, “Ayazma Camisi İnşaat Defteri”, 85.

¹¹⁵ Tsm. d. 9506/2, vr.1.

Fotoğraf 37:

Tabhane Sokağı'ndaki Giriş Kapısı

Mermerden inşa edilen giriş kapısının avlu bahçesine açılan iç tarafı küfeki taşı ile örülmüştür. Basık kemerli kapının üzerinde ayet kitabesi yer almaktadır.

Fotoğraf 38:

Kapının İç Tarafı

Küllîye'nin Fatih Türbesi Sokağı'ndaki kapısı diğer avlu kapısı gibi basık kemerli ve iki yandan çifte akant başlıklı korint sütunlarla sınırlandırılmış, üzeri S ve C kıvrımlarla taçlandırılarak zenginleştirilmiştir. Kapı üzerinde ayet kitabesi ile sonunda inşa tarihi olarak Mustafa Râkım'ın¹¹⁶ imzası ve (1)234 tarihi bulunmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁶ Hat sanatının önemli ekollerinden biri olan Mustafa Râkım Efendi, 1757 yılında Ünye'de doğmuş ve küçük yaşta İstanbul'a getirilerek ağabeyi ünlü hattat İsmail Zühdi Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Henüz on iki yaşındayken icazetnâmesini almış ve kendisine Râkım mahlası verilmiştir. Hat sanatının yanında resim sanatıyla da uğraşan Râkım Efendi'nin yapmış olduğu resimler III. Selim tarafından beğenilmiş ve bu sayede sarayda Sikke-i Hümayûn ressamlığı vazifesine getirilmiştir. II. Mahmud döneminde yazı hocalığı yaparak zaman zaman çeşitli vazifelerde de bulunmuştur. II. Mahmud tarafından büyük ilgi gören Râkım Efendi, vefatından önce felç geçirerek 1826 yılında vefat etmiştir. Râkım Efendi ile birlikte hat sanatında celi sülüs yazısının en nefis örnekleri verilmeye başlamıştır. Bu yazı karakterini ıslah ederek karışıklığı gidermiş ve dinamik bir görüntü kazandırmıştır. Râkım Efendi; Hafız Osman ve ağabeyi İsmail Zühdi Efendi'nin yazılarını incelemiş ve bununla birlikte ressamlığının vermiş olduğu estetik zevki de birleştirerek sülüs yazının güzelliğini celi sülüs yazıda yakalamayı başarmıştır. Râkım Efendi'nin celi sülüs yazıdaki başarısının yanında Osmanlı tuğrasına değişmez ölçüleri getirmiş ve yine istifli imza atma yeniliğini ilk kez kendisi başlatmıştır. Ali Rıza Özcan, "Yazının İki Büyük Ustası: Mahmut Celâleddin ve Mustafa Râkım", *Hat ve Tezhip Sanatı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 116-121.

¹¹⁷ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 430.

Fotoğraf 39:

Fatih Türbesi Sokağı'ndaki Giriş Kapısı

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı – Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Fotoğraf 40:

Kapı Üzerindeki İnşa Tarihini Gösteren Kitabe

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı – Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Küfeki taşı ile örülmüş avlu kapısının iç tarafı basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Kapı üzerindeki dikdörtgen çerçeveli ayet kitabesi bulunmakla birlikte ayetin sonunda “Harrarehû Mustafa Râkım” okunmaktadır.

Fotoğraf 41:

Kapının İç Tarafı

2.3.2. Hazire

Hazire, türbe ile sıbyan mektebi arasında demir korkuluklarla çevrili küçük bir mekandan ibarettir

Türbe önünde yer alan hazirede 89 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarından en eski olanı 1780 tarihli, en yakın tarihli olanı ise 1963 yılına aittir.¹¹⁸ Hazirede pehleli, lahit formulu mezar kabirleri, sivri ve silindirik formulu şahideler ile bitkisel motifli şahideler bulunmaktadır.

¹¹⁸ Ali Rıza Özcan, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi II “Hazîre”*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007), 32.

Fotoğraf 42:

Hazire

2.3.3. Diğer İhtiyaçlar

“...türbe-i şerifenin havlusu derununda caddeye nazır som küfekiden sedli resminde temûr parmaklıklı bağçe ve müceddeden tanzim olunan lağım ve su yolları derun ve birunda müceddeden ferş olunan kaldırımlar ve levazım-ı saire...”¹¹⁹

Buna göre türbenin avlusunda küfekiden demir parmarlıklı bahçe inşa edileceği, lağım ve suyollarının tanzim edileceği, avlunun iç ve dış taraflarına kaldırım döşeneceği belirtilmiştir.

2.4. Külliye Yapılarının İnşaat Masrafları

Bu bölümde külliye yapılarının inşası sırasında kullanılan malzemeleri, malzemelerin nereden ve kimlerden temin edildiği, ihtiyaç duyulan malzemelerin birim fiyatları, hesaplamaları ve malzemelerin nerelerde kullanıldığı ile ilgili masraf dökümleri verilecektir.

¹¹⁹ Tsma. d. 9506/2, vr.1.

Tablo 1:

Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 1

Kethüda-yı mühr-ü aliyye müteveffâ Seyyid Mehmed Efendi vefatında icab iden baha ve ücretleri tamamen ita ve hesabları kat' olunan mübâyaat ve icarat amele ve masârif-i sairenin mikdarı

Mübâyaa olunan firkeni	Taşçı İsmail marifetiyle mübâyaa olunan mermer sütun	Mübâyaa olunan atık moloz	Mübâyaa olunan kiremit
Mermer bahası		Tasma	Fî 23
Bir zirâ Guruş	Hisse Başlık	Hisse	Aded 10500
320 372	4	482	Guruş 241.5
480 49	5	Guruş Para	
+ (421)	+ (9)	265 4	
	Guruş 800		
Suyolları için alınan kütük ve boru vesaire bahaları	Suyolcu mahiyesi	Horasan sahki için	Arabacılar kethüdası marifetiyle nakl olunan küfeki ve mermer taşu bahaları ve nakliyesi
Para 12 Guruş 102	Eşher 18	Guruş 1080	Küfeki 8929 guruş
	Bir şehir 15		Beher fî 1
	Guruş 230		Seng-i mermer araba
			1365
			Guruş 2643,5
			Köy arabacılarına verilen
			11576.5 guruş
			6898 guruş
			(+) 18434,5

			guruş
Darphane-i amireden alınan nühâs ve kurşun bahaları		Masârif-i müteferrika	Türbe-i şerif için i'mal olunan keçe bahası ve Mushaf-ı şerif hediyeğini ve bazı in'âmat vesaireye verilen
Kurşun fî 25000	Baha-yı nühâs	23 Rebiü'l evvel sene 1231	
13625 Guruş	Hisse 3250-2917 :333	28 Cemaziye'l evvel sene 1232	
Fî 2500-2244:256		Para 3 Guruş 6736	Guruş 10495,5
İcârat-ı amele-i hamamcıyan ve tüccaran vesaire		İcârat-ı yevmiye sıvacıyan	İcârat-ı maktu'a-yı taşcıyan
23 Rebiü'l evvel sene 1231 ve 12 Şevval sene 1232		11 Cemaziye'l evvel sene 1232	9 Cemaziye'l evvel sene 1231
Hafta 35 Para 15 Guruş 23259		25 Şevval sene-i minhu	Guruş 87758,5
		Guruş 1300	

Para 9

Guruş 226323-2917 : 223406

Dökmeci başıya verilen nühâs bahası

Hesabları kat' olunmayup alakalı olan mübâyan ve masârifin mikdarı		
Keresteci Dimitri'den mübâyaa olunan kereste bahası Kat'an 30597 Guruş 29374-11000 Ale'l hesab 18374	Sarkiz mübâyaa olunan kireç bahası Kantar 12464,5 Beher kantar 45 Ale'l hesab Guruş 14022 Para 2 13518 0 (-) 504 (+) 2	Mübâyaa olunan ecnas-ı tuğla bahası horasan için ücret ve nevl-i segayin Ale'l hesab Guruş Para 20600 12 7000 0 (-)13600 12
Mübâyaa olunan alçı bahası Beher keyl 52 Keyl 465 Ale'l hesab Guruş 604,5 530 (-) 74,5	Dökmeci başı ve doğramacı başı ale'l hesab Guruş Dökmeci başı 1000 Doğramacı 500 (+)1500	Zenral kapusunda Hasan Ağa'dan mübâyaa olunan mermer bahası Fî beher 100 Ale'l hesab Guruş 29150 28500 (-)650 Sonradan bin efrenc müddetinde verilmekle zîre nakl olunmuşdur - 650 (+)0

Merkebcî Mucurlu Ahmed yediyle mübâyaa olunan cedid moloz taşı Beher çeki 26 Hisse 35325 Ale'l hesab Guruş Para 22960 4 20550 0 Bu dahi bin efrencî müddetinde verilmekle zîre nakl olunmuşdur 241 4 241 4 0 0	Yine merkurum yediyle horasan nakliyesi Kantar 2608 Guruş Para Ale'l hesab 2151 4 800 0 Bu dahi 1351 4 1351 4 0 0	Taşçı İsmail marifetiyle Makriköy'ünden mübâya olunan küfeki Fî beher 70 Hisse 15865 Guruş Para Ale'l hesab 27764 5 26897 0 Bu dahi 867 5 867 5 0 0
Mübâyaa olunan revgan-ı bezir bahası Kıyye 252 Fî beher 60 Guruş Ale'l hesab 378 320 (-) 58 Bu dahi 58 = 0	Kabul-ü encası Manuk mariferiyle i'mal olunan kenet ve zıvana ve kiris ve edevat-ı saire bahası Fî 11845,5 guruş Guruş Para Ale'l hesap 20492 19 9200 0 (-) 11292 19 Bu dahi 11292 19 0 0	Mismarı Kostantin zimmîden mübâyaa olunan ecnas-ı mesâmîr bahası Fî 2141 Guruş Para Ale'l hesab 3264 7 1610 0 (-)1654 7 Bu dahi 1654 7 0 0
Galata'da mübâyaa olunan mismar ve cam ve boya bahaları Guruş Bu dahi 738,5 738,5 0	Mübâyaa olunan horasan bahası Beher îsar Îsar 120 1564 Guruş 4692	Tuğla ve kiremit ve kereste ve kireç nakliyeri Guruş Para Ale'l hesab5303 4 3560 0 (-)1743 4

	Ale'l hesab	3700	Bu dahi	1743	4
		992		0	0
	Bu dahi	992			
		0			
Guruş 182997 Para 12					
Ale'l hesab verdiği gurus 128685					
	Baki verilecek gurus		Para		
Sonradan hesablari kat' olunarak verilen	54312341		12		
	5337		12		
Muahharan alakali olan mesârifâ zam olunan	(-) 48974		19		
	16420		10		
	(-)32554		9		
Mesârif-i der mizan (?) müteveffâ					
	Gurus	Para			
	406404	1			
Zirde muharrir mesârife zam olunan	21758,5	3			
	(-)384645	18 (?)			
Müteveffâ mûmâileyh zamanında tamamen ve ale'l hesab verilen			Baki verilecek		
Gurus	Para		Gurus	Para	
352091	9		32554	9	

Hala Nazır-ı Darphane-i Amire Atûfetlü Bey Efendi Hazretlerinin müddetlerinde bahaları tamamen îta olunarak hesabları kat' olunan mübâyaa ve amele icâratı ve mesârif-i sairenin mikdarı

Türbe-i şerife için mübâyaa olunan mermer sütun Aded 5 Fî beher 80 Guruş 400	Mucurlu Ahmed marifetiyle iskeleye nakl olunan moloz Beher kantar Kantar 26 8389 Guruş Para 5452 14	Kapaklık için mübâyaa olunan seng-i siyah maa nakliye Birim 341 Guruş 511,5	
Mübâyaa olunan alçı bahası Kile 504,5 Fî beher keyl 52 Guruş 655	Suyolcu mahiyesi Beher şehir Beher Guruş 15 5 75	Mesârif-i mahiye-i mütemâdîan Şehir 5 Beher şehir 160 Guruş 800	Ebniyede i'mal olunan horasan Ücreti isar 341 Beher temûrlü 3,5 Temûrlü 7420 Guruş 649
Türbe-i şerifenin sanduka bahası Guruş 341	Perdecî başı marifetiyle mübâyaa olunan perde bahası Hisse 149 Beher hisse fî 260 Guruş 968,5	Darphane-i amireden alınan kurşun bahası Fî 17000 Beher fî 30 Guruş 12750	
Mesârif-i müteferrika için verilen Guruş Para 2164 17	Çilingir Agop'dan mübâyaa olunan ecnas kilid ve edevat-ı saire bahaları için verilen Fî Guruş 2680 4 Kebir Kapu kilidi 268 200 14 Demür kapı kilidi 70 90 26 Demür dolap kilidi 58,5 kuruş	İcârat-ı yevmiye-i neccaran ve hamamcıyan ve lağımçı ve kaldırımcı ve ırgadan 19 Şevval sene 1232 ve 26 Zi'l kade sene 1233 Hafta 24 Guruş 20403 Para 10	

	0 1 Seric kırma kilid 15 kuruş 120 2 Seric sahalı sürme 6 kuruş 35 18 Mandal başlı zemberek Fi 15 kuruş 10 para 40 4 Demür sahalı sürme Fi 4 kuruş (+) 437 Guruş Para 10	
--	---	--

Kaynak: Tsm. d. 9506/2, vr.1.

Tablo 2:

Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 2

Ücret-i yevmiye sıvacıyan ber vech-i maktû' gurre-i zi'l-kade ve 3 zi'l-hicce sene [1]232 Guruş 10250	(Zîrde müfredatı yekunundan karzen hare ile mahsub olunmuşdur) Ücret-i maktuan taşıyan 19 şevval sene [12]32 26 Cemaziye'l ahir sene 1233 Hafta 24 Guruş 20550
Yekun Guruş 7640 Para 11	
Taşçı İsmail marifetiyle mübâyaa olunan Seng-i küfeki Hisse 3085 Guruş 5358 Ücret-i nakliye Hisse 3153 Beher Hisse 40 Guruş 3153 İskeleden nakle Hisse 108 Beher Hisse 70 Guruş 162 Zank taşçı ve tekne Fî 2 Guruş 250 Guruş 5358 Para 10 (+) 8963.5 Guruş 10 Para Küsur-u matlub-ı an ferman-ı Seyyid Mehmed Efendi 867 Guruş 5 Para (+)9801 Guruş 15 Para	Mucurlu Ahmed yediyle mübâyaa olunan horasan nakliyesi Moloz Küfeki kafa Ücret-i nakliye horsan Çeki 1154 Fî 150 Kantar 810 Beher çeki 26 Guruş 150 Guruş 7501 Guruş 668 10 para Yekun Guruş 8319 Para 10 Baki matlub müteveffâ-yı mûmâileyh 3762 8 (+)12081 18
Mübâyaa olunan revgan-ı bezir Fî 193 Guruş 284 Bu dahi 58 (+)342	Mübâyaa olunan kireç bahası Kantar 1596 Beher kantar 45 Guruş 1795,5 Mesârif-i mekkare 525 (+)2350,5
Yekun Guruş 19887,5 Para 13 Müteveffâ Seyyid Mehmed Efendi vaktinde baki kalub sonradan olan matlublarına ilave ile ita olunan 4687,5 (+)24575	
Hesabları kat' olunarak tamamen verilen mesârif Guruş 100984 Para 4	

Henüz hesapları kat' olunmayup alakalı olan mesârifin mikdarı				
Marmaralı Hasan Ağa'dan mübâyaa olunan mermer bahası			Kostantin Zimmîden mübâyaa olunan ecnas-ı mesâmîr bahası	
Hisse 2836			Kantar	Fî
Beher hisse 100			57	468
Guruş			25	252
2363			140	124,5
Baki der an Seyyid Ahmed Efendi 650			80	141,5
Ale'l hesap verilen (-) 3013			80	23
3000			(+)1009	(+)1589
13				6
			Baki ... müteveffâ-yı mûmâileyh	1654
				(+) 3243
			Ale'l hesap	250
				(-)2993
				13
Suyolcu Yanni marifetiyle i'mal olunan boru i'maliyesi			Kapu aletçisi Manuk marifetiyle i'mal olunan kiriş vesair edevat-ı lazîme bahası	
Fî is'ar	Fî	Guruş	Demir kiriş ve kol demürü vesaire	
205	59	202	Fî 547,5	Beher fî 65
229,5	60	344	Guruş 889,5	Para 15
229,5	271	1554,5	Demir basma yollu ve nakli	
(+)390		(+)2200	Fî 1068	
Ale'l hesap verilen		0000	Guruş 3071	Para 17
		2200	Halka ve top ve edevat-ı saire	
			Guruş 846	Para 8
Yekun			Mübâyaa olunan horasan bahası	
Baki an ferman müteveffâ-yı mûmâileyh			Îsar 558 Temürlü 11160 Fî beher 6	
			Guruş 1674	
			Baki an ferman müteveffâ-yı mûmâileyh	
			(+)2666	
			Ale'l hesap	
			1000	
			Tutar =1666	
Yusuf beşe marifetiyle tuğla ve kereste ve kireç nakliyesi			Yekun	
Ücret-i nakliye-i tuğla ve kereste			Guruş	
Fî 1549			261	
Guruş 271			1743	
Nakliye-i kireç			(+)2364	
Kantar 35	Beher fî 10	Guruş 350	1600	
			(-) 764	
			Para 4	
			Para 4	

Galatadan mübâyaa olunan enva' cam ve boya revgan ve mismar vesaire bahası
Ecnas-ı cam

	Guruş		Beher fi	
	1760	Cam sandık	22	80
	220	Yirmilik	55	4
Para 8	52	Kırkılık	26	108
	16	Otuzluk	6	
	96	Beşlik	6	640
Para 16	102	Yirmi beşlik	32	128
	(+)2246,5			

Resim kağıdı
Fî 375 Guruş 131

Civid ve envai boya bahaları
Guruş 284,5 Para 9

Tutkal
Fî 49 Fî beher kantar 70
Guruş 85,5 Para 10

Has isfidaç
Safi 370 Fî para 80
Guruş 740

Kaynanmış bezir safi
Fî 158,5
Guruş 336,5 Para 10

Revgan-ı neft
Safi fî 330

Guruş 618,5 Para 10

Mismar oluk ve sayış
Fî 155 Para 140 Guruş 546,5

	Yekun Guruş	
Baki an ferman müteveffâ-yı mûmâileyh	4986	Para 9
	738	Para 2
Ale'l hesap	(+)5724,5	11
	2000	
	(-)3724,5	11

Tuğlacı Karabet'den mübâyaa olunan ecnas-ı
tuğla bahaları

Beylik Fî 75040 Guruş 1275,5 Beher fi alet 680

Çarşu fi 2000 Guruş 130 Beher fi alet 2600

Şeşhane fi 3770 Guruş 848 Beher fi 9

Yekun guruş
2253,5
Nav 99
2352,5

Keresteci Nabako'dan mübâyaa olunan ecnas-ı
kereste bahaları

Çifte kalunluk 200 Para 12 Guruş 60

Eğrice kanalı fi 30 Para 36 Guruş 27

Teknelik fi 5 Guruş 60 Para 480

Yenidünya 2 Para 520 Guruş 26

Yekun Guruş 173

AltuniAli Molla'dan mübâyaa olunan altun Hisse 138 Fî beher 1360 Guruş 4692 Ale'l hesap 2500 (-)2192	Suyollar çün mübâyaa olunan burma Fî 935 Beher fî 55 Guruş 1285 Para 5	Doğramacı marifetiyle mukaddem ve muahhar i'mal olunan envai doğrama ve eşkal-i malumeli dört aded ceviz ebvab Guruş 922,5 Hisse 205 Fî beher 180 Çarçube ve kanal 1158,5 Ahşab doğrama 331 140 551 Kebir cevüz kapu Fî 1 450 Def'an ceviz-i kebir 1 400 Def'an ceviz 1 250 Def'an ceviz 1 (+)3732 (+)4 Ale'l hesap 500 (-)3232 def'an alel hesap 2750 (-)482		
Dökmeci başı Elhâc Süleyman Ağa marifetiyle mukaddema ve muahhar i'mal olunan şebeke ve bilezik ve alem ve sebil için mübaya olunan meşrebe ve musluk vesâire bahaları				
Türbe-i şerife için i'mal olunan şebeke Fî 2126 Beher fî 7,5 Guruş 14882 1063 (+)15945	I'mal olunan bilezik ve alem Fî 1015 Beher fî 6,5 Guruş 6090 507,5 (+)6597,5	Sebil için maşraba Fî 24 Guruş 216 Kebir nahhas maşraba 40 (+)256	Çeşme ve sebil için tas ve musluk vesaire Guruş 10 musluk 20 def'a 10 deveboynu 21 ? 30 Tas Birim 2 (+)91	
Yekun Guruş 21279 Ale'l hesap.Müteveffâ-yı mûmâileyh (-) 1000 20279 Def'a-yı ale'l hesap (-) 7250 13029 Darbhane-i amireden verilen nühâs bahası 7293 Zamâim 5736 1610,5 (+)7346,5				
Kurşun başı Hacı Ahmed Ağa ve Sultan Mehmed kurşuncusu marifetiyle mukaddema ve muahhar i'mal olunan kurşunun ücret-i rihte ve ferşiyesi ve sarf olunan kurşundan kurşuncu başının mutabık mikdarı Kurşuncu başı marifetiyle i'mal olunan kurşunun rihte ücreti Fî 3669 Beher fî 4 Guruş 366 Para 16				

Sultan Mehmed kurşuncusu marifetiyle i'mal olunan kurşunun rihte ve ferşiyesi

Kurşun Fî 8123 Mukaddem	Feraşiyetü'l elvah
22161muahhar	488 Mukaddem
(+)30284	1260 muahhar
3028 kuruş 16 para Guruş resmiyesi	(+)1848 Guruş resmiyesi 369,5 Para 4

Sarf olunan kurşunun mikdarı

	Fî
Tahta i'mal olunan	33953
Boru i'mal olunan	1755
Kened ve zıvana	11036
	(+)46744
Darphaneden alınan	42000
	(-)4744

Fî beher 30 Bahası Guruş 3558

Yekun guruş

3764,5

	Guruş	Para
Ale'l hesap	7322,5	16
	2500	00
	(-)4822,5	16

Kaynak: Tsm. d. 9506/2, vr.2.

Tablo 3:

Külliyenin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 3

Türbe-i şerife ve mekteb-i münif ve çeşme ve sebil vesâirenin maktûan tanzim olunan taşçı ücretlerinin mikdarı		
Türbe-i şerif bîrununda mermer tahtında ve pencere önünde doru karmalı iki kat karma inşası Terbîan 66 Fî beher hisse 14 Guruş 924	Mermer karma üzerin de sütun arasında ve pencere önünde tasvir ve onlu zar inşası Terbîan 25 Fî beher hisse 20 Guruş 500	Pencere tahtında iki sıra avadanlık ücreti kafa tahta inşası Hisse 32 Beher hisse 15 Guruş 480
Üç kat avadanlıklı ve kemerli musanna pencere taşı Tulen Arzen Parmak 3,5 2 18 Takım 12 Fî beher takım 250 Guruş 3000	Sütun başlık üzerinde pencere bâlâsında beş kat avadanlık açma ve kemerli kırmalı musanna kafa tahta inşası Terbîan hisse 36 Fî beher hisse 60 Guruş 2160	Pencere etrafında ve sütun arasında avadanlıklı tasvir edalı kaplama inşası Terbîan hisse 53 Fî beher hisse 25 Guruş 1325
Kabartma perde işlemeli ve kurdele bağlı ve etrafı kabartma yaprak açmalı havale cam takımı Terbîan hisse 124 Fî beher hisse 60 Guruş 7440	Mermer sütun üzerinde yaprak açmalı kabartma ve boşaltma kebir paraçol inşası Tulen Arzen Parmak 1 18 18 Aded 8 Guruş 1120	Havale cam bâlâsında yedi kat avadanlık açmalı kaktırmalı musanna kebir çifte tabbazın kafa tahta inşası Terbîan hisse 51,5 Fî beher hisse 90 Guruş 4657,5
Kafa tahta bâlâsında küfeki çifte tabbazın som ilişdirme kırma avadanlıklı paye inşası Arzen Tulen Parmak 2 2 6 Fî beher Aded 140 16 Guruş 2240	Paye edalarında küfeki çifte tabbazın zar inşası Terbîan hisse 66 Fî beher hisse 10 Guruş 660	Kubbe üzerinde babalar tahtında kanbur ve avadanlık açmalı ve kırmalı küfeki kafa tahta inşası Terbîan hisse 70 Fî beher hisse 15 Guruş 1050
Kafa tahta bâlâsında musanna mermer baba inşası Parmak Tulen Arzen 12 1 16 Aded 16 Fî beher 80 Guruş 1280	Türbe-i şerif derununda havale cam bâlâsında iki kat avadanlıklı musanna mermer devri yazı mahali Terbîan 83 Fî beher 40 Guruş 3320	Beş kat avadanlık açmalı ve kırmalı türbe-i şerif derununda havale cam tahtında musanna mermer çifte tabbazın kafa tahta inşası Terbîan 64,5 Fî beher 10 Guruş 645
Türbe-i şerife bîrununda pencere aralarında musanna yaprak açmalı ve koparmalı ve boşaltma başlıklı devr sütun	Türbe-i şerife derununda kafa tahta tahtında boşaltma kebir başlık ve armudi resminde kesirli sütun	Türbe-i şerife derununda ve kapu bâlâsında kanbur ve cevvali musanna tarih taşı inşası

takımı Tulen Kadden Parmak 21 4 12 Aded 8 Fî beher 250 Guruş 2000	Birim 18 Fî beher 78 Guruş 1404	Parmak 12 Tulen 4 Arzen 1 Aded 1 Guruş 200
Türbe-i şerife haricinde musanna mermer avadanlıklı tasvir takımı Arzen 4 Tulen 5 Parmak 2 Aded 1 Guruş 1000	Türbe-i şerife kapusu bâlâsında musanna kabartma avadanlık açma ve edalı tarih taşı Parmak 4 Tulen 4 Arzen 1 Guruş 200	Kapu üzerinde tarafeyn-i sütünü bâlâsında avadanlık açmalı kafa tahta inşası Terbîan 33,5 Fî beher 14 Guruş 469
Kapu tarikinde kaplama mermerzar inşası Terbîan 17 Fî beher 45 Guruş 765	Türbe kapusu pişgahında mermer başlıklı ve keresli sütun inşası Parmak 19 Kadden 5 Parmak 1 Aded 10 Fî beher 250 Guruş 2500	Mahal-i mezkûrda mermer sütun aralarında avadanlık açma sütun beyninde kitabe taşı Terbîan 21 Fî beher 50 Guruş 1050
Türbe-i şerif birun kapusu bâlâsında mermer sütun üzerinde üç kat musanna avadanlık açmalı ve edalı kanbur kafa tahta inşası Terbîan 45 Fî beher 15 Guruş 675	Mermer sütun üzerinde saçağa varıncaya kadar sütun misüllü kabartma avadanlıklı kornizeli tasvir ve edalı kaplama inşası Terbîan 48 Fî beher 40 Guruş 1920	Saçak tahtında kebir tekne misüllü üç avadanlıklı kanbur ve edalı su kazaz inşası Terbîan 23,5 Fî beher 14 Guruş 469
Türbe-i şerife kapusu pişgâhında tarafeyn cenahlarında mermer döşeme Terbîan 85,5 Fî beher 15 Guruş 1282,5	Türbeden türbedar odasına varıncaya kadar başlıklı ve kafa tahtalı sütun takımı Birim 5 Fî beher 70 Guruş 350	Türbe-i şerife ile sebil arasında musanna kebir kapu üzerinde seng-i mermerden edalı ve deveboynu avadanlıklı saçak inşası Hisse 15 Fî 40 Guruş 600
Mahal-i mezkûrda saçak tahtında kebir ve edalı dört kat avadanlıklı ve açmalı deveboynu ve çifte tabbazın kafa tahta inşası Hisse 16 Fî beher 65 Guruş 1040	Mahal-i mezkûrda kapu taraf beyninde devir ve edalı mihrab resminde kaşımın inşası Hisse 48 Fî beher 45 Guruş 2160	Mahal-i mezkûrda kapu taraf beyninde musanna armudi kersili ve yaprak açma başlıklı ve avadanlıklı sütun takımı Birim 2 Fî beher 275 Guruş 550
Mahal-i mezkûrda kebir kapunun kemer avadanlık açma kapu çarçubesi ve avadanlıklı som mermer kaplama ve etrafı musanna kabartma tarih taşı ve bâlâsında musanna edalı kebir çifte tabbazın beş kat avadanlık açma su kazaz (?) inşası		Sütun bâlâsında yaprak açmalı kabartma ve boşaltma paraçol inşası Birim 2

Tulen 8,5 Arzen 6,5 Terbîan hisse 55 Kapu mahali 15 (-)40 Fî beher hisse 80 Guruş 3200		Fî beher 140 Guruş 280
Saçak tahtında beş kat kırmalı ve avadanlıklı çifte tabbazın kafa tahta inşası Hisse 14 Fî beher hisse 40 Guruş 560	Sebilin haricinde avadanlık açma ve edalı musanna mermer saçak inşası Hisse 15 Fî beher hisse 40 Guruş 600	Sebilin haricinde avadanlık açma musanna pencere söveleri ve bâlâsında beş kat avadanlık açma kanbur ve edalı çifte tabbazın kağa tahta aralarında som paye inşası Terbîan 81 Fî beher hisse 50 Guruş 4050
Mahal-i mezkûrda pencere aralarında armudi resminde yaprak açma başlıklı ve tahtında takozlu ve avadanlık açma musanna sütun takım Aded 5 Fî beher takım 125 Guruş 625	Başlık üzerinde yaprak açmalı ve kıvrımalı ve boşaltma musanna paraçol Tulen hisse 1 Arzen parmak 14 Aded 5 Fî beher 80 Guruş 400	Şebeke tahtında maşraba vaz' olacak mahal inşası Terbîan hisse 13,5 Fî beher 30 Guruş 405

Kaynak: Tsma. d. 9506/2, vr.3.

Tablo 4:

Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 4

Mahal-i mezkûre pencere tahtında edalı ve kanbur ve avadanlıklı kafa tahta inşası Res'en hisse 13,5 Fî beher 25 Guruş 337,5		Kafa tahta tahtında devri basamak misüllü karma inşası Hisse 23 Fî beher hisse 17 Guruş 391	Sebil derununda pencere balasında kafa tahta inşası Hisse 25,5 Fî beher hisse 12 Guruş 306
Mahal-i mezkûrda bi'l cümle fevk ve tahtında olan mermer kaplama Terbîan 72 Fî beher 25 Guruş 1800		Mahal-i mezkûrenin mermerden yaprak açmalı musanna zank taşlı kulleteyn inşası Guruş 350	Sebil derununda mermer döşeme inşası Hisse res'en 41 Fî beher 7 Guruş 287
Mahal-i mezkûre yaprak açmalı başlıklı ve armudi avadanlık açma takozlu mermer sütun Terbîan 2 Fî beher 200 Guruş 400		Türbe-i şerifin mekteb sırasında hol kapusunun mermer söve ve üzerinde tarih taşı ve kafa tahta inşası Tulen 8 Parmak 7 Arzen 6 Terbian 50 Fî beher 80 Guruş 4026,5 Para 8	Sütun üzerinde yaprak açmalı kabartma ve boşaltma paraçol Birim 2 Fî beher hisse 80 Guruş 160
Kapu arasında mermer döşeme inşası Terbian 27,5 Fî beher hisse 10 Guruş 275		Daire-i mahsusa ve mekteb-i şerif ve türbe-i münif ve türbedar odasının bi'l cümlesinin mermerden pencere söveli Tula 2,5 Arz 1,5 Takımı 27 Fî beher 80 Guruş 2160	Mekteb ve daire-i mahsusa ve türbedar odasının mermer söveli kapu takımı Birim 7 Fî beher 120 Guruş 840
Türbe-i şerif holi kapularının birun tarafı balasında avadanlıklı tarih taşı Birim 2 Fî beher 150 Guruş 300		Türbe-i şerif birun kapusu üzerinde kornizeli kitabe resminde tarihi taşlı kapu takımı Tulen 3 Arzen 6 Kapu mahali 6 Terbian hisse 19 Fî beher 40 (-)13 3 (-)12 Guruş 523 Para 14	Mekteb ve türbe-i şerife beyninde mermer sütunlu ve avadanlıklı çökertme tekne ve avadanlıklı çatma tekneli musanna zank taşlı ve tarihi taşlı ve tuğralı çeşme takımı Hisse 23 Fî beher hisse 100 Guruş 2300
Mermer abdesthane inşası	Mekteb ve daire-i mahsusada mermer	Seng-i rikab inşası Hisse 2,5 Fî beher hisse 15	Türbe-i şerifin holü tarafında saçak misüllü kanbur iltihafat avadanlıklı küfeki kebir kafa tahta inşası

Birim 1 Guruş 3	memşâ basması Birim 4 Fî beher 40 Guruş 160	Guruş 37,5	Hisse 62 Fî beher hisse 40 Guruş 2480
Mekteb ve daire-i mahsusa haricinde üç kat avadanlıklı saçak misüllü kafa tahta inşası Hisse 177 Fî beher hisse 18,5 Guruş 3274,5	Türbe-i şerife etraf-ı erbasında harpuşte tahtında derun ve birunda iki kat avadanlıklı küfeki kafa tahta inşası Hisse 434 Fî beher hisse 8 Guruş 3474	Türbe-i şerife birunda kaldırma karib mektebden sebile varıncaya kadar basamak misüllü karma inşası Hisse 148 Fî beher hisse 5 Guruş 740	
Su çeşmesi tarafında holuya nazır ve orada bostana nazır küfeki pencere inşası Aded 25 Fî beher 30 Guruş 750	Türbedar odasında som ocak ve kubur inşası Terbian hisse 6 Fî beher 27 Guruş 162	Holi tarafında dört ayrı odaların küfeki kapu takımı Aded 4 Fî beher 35 Guruş 140	
Odalar pişgâhında paye misüllü küfeki sütun Aded 5 Fî beher 30 Guruş 150	Mekteb-i şerif nerdübânında korkuluk inşası Hisse 8 Fî beher 15 Guruş 120	Türbe-i şerifinin zeminden kubbeye kadar pencere mahalleri kemerli ve kenet-i zıvana ile merbut seng-i küfeki som duvar inşası Hisse 2490 Fî beher 1220 Guruş 31747,5	
Yekun			
Firevanhada olunan meblağ bâlâda maârif kayd olunmuş olduğundan yekun defterde fütura baki verilecek akçe dahil olunmağla şerh Bâlâda muharrer olduğu üzere müteveffâ Seyyid Mehmed Efendi vaktinde verilen Guruş 117276 87758,5 Kezalik bâlâda işaret olduğu vechle Bey Efendi vaktinde verilen (+)29517,5 20550 (-)8967,5			
Kalfa Köyü civarında kain Eyyube Çiftliği kurbunda ceryan iden Sultan Mehmed Cami-i şerifi suyuna türbe-i şerifenin suyu idhal ile beraber icra ettirilmek için maktuan verilen Guruş 1450		Türbe-i şerifeye derununda vaz' olunan tam sebatın zerfi ve yıldızlı dökme meşab takımları mesârifi Guruş 880	

Türbe-i şerifenin Yazular mahalleri tanzimi için verilen Taşçı ücretleri ve mesârif-i sairenin miktarı		
Türbe-i şerife derununda üzengi mahali dairen mader-i tulen elli beş kadar zirai celi hat yazılan mahaller Terbîan hisse 55 Fî beher 45 Guruş 2475	Türbe-i şerife kapusunun derun ve biruna balasında tanzim olunan yazı mahali Terbîan hisse 7 Fî beher hisse 45 Guruş 315	Sebilin şebeke balalarında tanzim olunan ta'lik yazı mahalleri Mısra 16 Fî beher 6 Guruş 96
Türbe-i şerife ile sebil beyninde olan kapunun derun-ı birunda olan celi hat mahallinin tanzimi Tulen Kadden 6 1 Hisse Fî beher hisse 6 45 Guruş 270	Tebdil caddesinde olan kapunun derun ve birununda olan celi hat mahalli Tulen Kadden 6 1 Terbîan hisse 6 Fî beher hisse 45 Guruş 270	Mekteb-i şerif kapusu ve çeşme balalarında olan yazı mahalleri tanzimi Guruş 100
Yekun Guruş 3526 Beher zirai beşer guruşdan icab eden zamtı 380 Ale'l hesab verilen (+)3906 2500 (-)1406		

Kaynak: Tsm. d. 9506/2, vr.4.

Tablo 5:

Külliye'nin İnşaat Masraf Dökümleri Belge 5

Zıkr olunan mahallere sarf olunan altun Tane 38 Guruş 1292 Ale'l hesap (-) 500 792	Mahal-i mezkûre tanzimi çün vaz' olunan iskeleler masârifi ve boya bahası ve nakkaş ve neccar ve rençber ve mu'temed yevmiyeleri ve mekteb-i şerifin sıraları ve sedir velev azem sairenin masârifi Guruş Para 4084 13 Muahharan istihdam olunan ameleye verilen ücret-i yevmiye 568,5 10 (+)4652 (-)3 Verilen Guruş 3500 Baki verilecek Guruş 1152,5 Para 12	Yazular çün faziletli Râkım Efendi hazretlerine itâsı tashim olunan Guruş Mukaddem verilen 1000 Yevmiye verilen 2000 (+)3000
Türbe-i şerife için çıkırık: karî alınan müteallik Fî 32 Beher fî 3 Guruş 24	Ebniyede müstahdem ve taşçı ve nakkaş başılar vesaire için taraf-ı şahaneden ihsan buyrulan atayanın mikdarı ve inkita olunan halkaların bahası Guruş Atiyye-i mülûkane 4590 Hilat bahaları 1320 Kerhur kalfaya ikramiye 2000 (+)7910	Mekteb-i şerifin küşadında ber mu'tad hoca ve halife vesairelere itâ olunan Guruş 288,5
Mesârif-i türbe-i şerife Guruş Para Der müddet-i müteveffâ Seyyid Mehmed Efendi 384645 18 Der ... 209609,5 12 (+)594255 10 Kîse-i devamı Kûsur 5 1188,5 Para 10		
Mesârif-i mezkûreden şimdiye değin verilen Guruş Para Zıkr olunan müteveffâ-yı mûmâileyh 352091 9 Der müddet-i 145277 1 (+)497168 (+)10		Baki verilecek misüllü ez'af Guruş Para Zıkr olunan müteveffâ-yı mûmâileyh 32554 9 Der müddet-i 64532,5 11 (+)97087 00 (?)
Türbe-i şerife için Düzoğlu marifetiyle i'mal olunan şamdan ve avize bahaları Hisse Kesir sim şamdan (Aded 1) 5037 Sim küm ... (Aded 1) 1032		

Sim buhurdanlık	(Aded 1)	844
Sim avize	Fî 1	1502
		(+)8415
Zaiyan		420 : 8835
Para 32		Guruş
		7068
	Ücret-i ustadiye	3150
		(10218)
Türbe-i şerife için i'mal olunan sedefkarî parmaklık vesaire mesârifi		
		Guruş
Merhum ve mağfur leha şahikalarının mezar taşı çarçubesi		500
Merhume-i mûmâileyhânın kızının etrafına sedefkari parmaklık		800
Türbe-i şerife derununda taht-ı hümayun ve baha-yı mefruşat		2449,5
Haza lehâ valide sultan hazretlerinin cariyelerinin mezar taşı bahası		600
		(+)4349,5
		Yekun guruş 14567,5.

Kaynak: Tsm. d. 9506/2, vr.5.

2.4.1. Külliye Yapımında Kullanılan Malzemeler

Analiz ettiğimiz masraf defterinde külliye'nin inşasında kullanılmış olan yapı malzemelerinin cinsi, birim değeri ile toplam hesapları, her türlü alet edevat ve bunlar için ödenmiş olan ücretler, malzemelerin temin edildiği bölge ve tüccarlar, nakliye ücretleri, çalışan işçi grupları, çeşitli masraflara ayrılan bütçe ile malzemelerin yapılardaki kullanım alanlarına kadar tutulan kayıtlarla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır.

Taş ve Mermer Malzeme

Külliye'nin inşası için satın alınan taş malzemeler arasında mermer, moloz taş ve küfeki taşı bulunmaktadır. Taş malzeme türbe, sebil ve çeşmenin beden duvarlarında, avlu kapıları ve duvarlarında, saçak, korniş ve taşıyıcı unsurlar ile süsleme alanları gibi birçok noktada kullanılmıştır. Malzemelerin alımında ölçü birimi olarak mermerde zirâ, moloz taşta çeki¹²⁰ ve küfeki taşında hisse (pay) ölçü birimleri kullanılmıştır.

Tuğla ve Kiremit Malzeme

İnşaat için satın alınan tuğla cinsleri arasında; beylik tuğla¹²¹, çarşu tuğla¹²² ve şeşhane¹²³ tuğla bulunmaktadır. Tuğla malzeme külliye'nin sıbyan mektebi ve imaret odalarının beden duvarları ile avlu bahçesinin zemin döşemesinde kullanılmıştır.

Diğer bir malzeme ise kiremittir. Kiremitin defterde kullanım alanı belirtilmese de 10500 adet satın alındığı anlaşılmaktadır. Tuğla ve kiremitlere adet fiyatı üstünden ücret ödenmiştir.

Horasan ve Kireç Malzeme

İnşaat malzemelerini bağlayıcı özelliği olan horasan sahk-ı (dövme horasan) için kantar¹²⁴ birimi kullanılmıştır. Horasan harcı bazen demirli bazen demirsiz satın

¹²⁰ Çeki: Odun, kireç ve taş gibi ağır malzemeleri tartmak için kullanılan büyük ağaç terazisi. Odun için 4 kantar yani 176 okka, taş için 2 kantar 88 okka ve kireç için ½ kantar 22 okkaya karşılık gelmektedir. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 37.

¹²¹ Beylik Tuğla: Bir parmak kalınlığında ince tuğla. Arseven, *İstılâhât-ı Mi'mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, 47.

¹²² Çarşu Tuğla: Azami olarak altıparmak genişliğinde tuğla. Arseven, *İstılâhât-ı Mi'mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, 67.

¹²³ Şeşhane Tuğla: Altıgen biçimli döşeme tuğlası. “Şeşhane Tuğla”, Restorasyon Temel Kavramları, erişim: 31.8.2019. <https://www.eski-eser.com/restorasyon-temel-kavramlari-sozlugu/>

alınmıştır. Kireç, kantar ölçü birimi ile satın alınırken alçı keyl¹²⁵ ölçü birimi ile satın alınmıştır.

Kütük ve Kereste Malzeme

Kütük ve kereste yapıların inşasındaki kullanımının yanında suyollarının yapımında da kullanılmıştır. Kereste cinsleri arasında çifte kalınlık, eğrice kanalı, teknelik ve yenedünya bulunmaktadır. Bununla birlikte suyollarında kullanılmak üzere boru ve burma da satın alınmıştır. Alınan malzemelerde herhangi bir ölçü birimi kullanılmadan ücretleri ödenmiştir.

Kurşun Malzeme

Yapıların örtü sisteminde ve pencere şebekelerinde kullanılmak üzere Darphâne-i Âmire'den (Darphaneden) kurşun ve bakır alınmıştır.

Ahşap Malzeme

Külliyenin ana kapılarında ve sandukaların sedefli şebekelerinde ceviz ağacından yapılmış ahşap kullanılmıştır. Ana kapılar için 4 adet ahşap kapı satın alınmıştır.

Nalbur ve Kırtasiye Malzemeleri

Nakşî-dil Külliyesinin inşaatında mesâmir adı verilen bir takım çiviler, kenet ve zıvana gibi malzemeler alınmıştır. Çivi en yoğun alınan malzemeler arasındadır. Çivi cinsleri arasında hadid-i mahlût (demirle karışık), ask-ı mahlût, hadid oluk, kurşun ve yenedünya gibi çeşitler bulunmaktadır. Sabit bir ölçü birimi bulunmamakla birlikte kantar ile ölçülmüştür.

Ayrıca kırtasiye malzemelerinden civit ve çeşitli boyalar, revgan-ı bezir (bezir yağı), resim kağıdı, tutkal, isfidac (üstübeç)¹²⁶, revgan-ı nef (neft yağı) satın alınmıştır.

¹²⁴ Kantar: Demir, kurşun, kireç, çivi, keten, bezir gibi malzemeleri tartmak için kullanılan terazi. 44 okka veya 100 "lodra'lık" ağırlık ölçüsü. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 54.

¹²⁵ Keyl: Diğer bir adı kile olan hubûbat ölçüsüdür. Kile tahılların türüne, kullanıldığı yere zamana göre ağırlığı değişen ölçek. "Keyl", Kubbealtı Lugatı, erişim:26.8.2019, <http://lugatim.com/s/keyl>

¹²⁶ İsfidac: Diğer bir adı üstübeç. Beyaz boya yapımında veya boyaların yoğunluğunu arttırmada günümüzde ise yağlıboya ve macunlarda dolgu malzemesi olarak kullanılan beyaz renkli ve örtücü madeni toz. Değişik bileşenlerden elde edilmesinin yanında en yaygın olanı kurşun karbonat ve kurşun hidroksitten oluşan türüdür. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 51.

Bunun dışında kitabelerin tanzimi için altın; türbe için şebeke, bilezik, alem, maşrapa, çeşme ve sebil için tas ve musluk ile türbeye perde ve keçe alınmıştır.

Çilingir Malzemeleri

Diğer bir malzeme türü ise çeşitli alet edevatlardır. Bunlar giriş, kapı kolu demiri, halka ve top, 4 adet büyük kapı kilidi, 14 adet demir kapı kilidi, 26 adet dolap kilidi, 1 adet kırma kilit, 2 adet sürme kilit, 18 adet mandal başlı zemberek ve 4 adet demir sahalı sürme kilit satın alınmıştır.

Cam Malzeme

Külliye yapılarında kullanılmak üzere çeşitli boyutlarda cam satın alınmıştır. 22 adet cam sandık, 55 adet yirmilik cam, 26 adet kırkık cam, 6 adet otuzluk cam, 6 adet beşlik cam ve 32 adet yirmi beşlik cam alınmıştır.

2.4.2. Malzemelerin Temin Edildiği Tüccarlar

Külliye ait masraf defterinde alınan malzemelerin yanında temin edildikleri bölge ve tüccarların bilgilerine de ulaşılmaktadır. Defterde adı geçen tüccarlar şöyledir:

Taşçı İsmail'den mermer sütun

Keresteci Dimitri'den kereste

Sarkiz'den kireç

Zenral kapısında Hasan Ağa'dan mermer

Merkebcı Mucurlu Ahmed'den moloz taşı

Mucurlu Ahmed vasıtasıyla horasan nakliyesi

Taşçı İsmail vasıtasıyla Makriköyü'nden küfeki taşı

Kabul-ü encası Manuk vasıtasıyla yapılan kenet, zıvana ve giriş

Mismasrı Konstantin Zimmî'den çeşitli çiviler

Galata'dan çivi, cam ve boya

Çilingir Agop'tan çeşitli kilid ve edevatlar

Taşçı İsmail'den zank taşı ve tekne

Marmaralı Hasan Ağa'dan mermer

Suyolcu Yanni'den boru

Kapı aletçisi Manuk'dan kiriş ve gerekli edevatlar

Yusuf Beşe'den tuğla

Tuğlacı Karabet'ten tuğla

Keresteci Nabako'dan çeşitli kereste

Altuni Ali Molla'dan altın

Dökmeci başı Elhac Süleyman Ağa'dan şebeke, bilezik, alem ve sebil için maşrapa ve musluk

Kurşuncu başı Hacı Ahmed Ağa ve Sultan Mehmed kurşuncusundan kurşun

Râkım Efendi'den kitabelerin yazıları

Türbe için Düzoğlun'dan şamdan, buhurdanlık ve avize satın alınarak ücretleri ödendiği anlaşılmaktadır.

2.4.3. Külliye İnşasında Çalışan Meslek Grupları

Külliyenin inşası sırasında çeşitli meslek gruplarından ustaların görev aldıkları, ücretleri ile bazı ustaların çalışma süreleri de belirtilmiştir. Deftere göre çalışan ustalar arasında;

Hamamcıyân¹²⁷ ve tüccaran (çalışma süresi 35 hafta)

Neccârân¹²⁸ hamamcıyân, lağımçı¹²⁹ kaldırımcı ve ırgadan (çalışma süresi 24 hafta)

¹²⁷ Hamamcıyân: Hamam, sarnıç, su yolu, lağım gibi su yapılarında duvar derzlerinin su geçirmemesi için ketenli harç ile sıvanıp perdahlanmasını işini yapan ustalar. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 47.

¹²⁸ Neccârân: Binalarda iskelet kurulması, çatı, tavan, merdiven ve döşeme işleri ile uğraşan işçiler grubundan olan doğramacı ve marangoz. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 82.

¹²⁹ Lağımçı: İnşaat sırasında temel kazısı veya her çeşit toprak kazımıyla uğraşan işçi grubu. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 70.

Taşçı başı (çalışma süresi 24 hafta)

Suyolcu¹³⁰

Doğramacı başı¹³¹

Dökmeci başı¹³²

Perdecî başı

Sıvacıyân¹³³

Boyacı

Nakkaş¹³⁴

Rencber¹³⁵ gibi meslek grupları bulunmaktadır.

Bununla birlikte masraf defterinde;

Çeşitli masraflar için bütçe ayrıldığı

Mektebin açılışında hoca ve halifelere maaş verildiği

Sonradan istihdam edilen işçilere günlük ücret ödendiği

Mektebe sıra ve sedir gibi çeşitli ihtiyaçlar alındığı

İnşaat için iskele; bazı malzemelerin nakli için köy arabası ve yük hayvanı kiralandığı

Kalfa Köyü civarında bulunan Eyyube Çiftliği yakınındaki Sultan Mehmed Cami Şerifi suyuna türbenin suyunun dahil edildiği ve

¹³⁰ Suyolcu: Suyollarına bakan ve bakımlarını üstlenen kişi. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 433.

¹³¹ Doğramacı başı: Ahşap elemanlarının ince işlerini yapan işçi grubu. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 143.

¹³² Dökmeci başı: Madenlerin ateşle eritilip bir kalıp içine dökülmesiyle mimaride ve diğer alanlarda çeşitli dökme malzemesinin üretimi ile uğraşan işçi grubu. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 40.

¹³³ Sıvacıyân: binalarda sıva işi ile uğraşan işçi grubu. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 418.

¹³⁴ Nakkaş: Duvar, tavan ve kubbe yüzeylerini süsleyen sanatkarlar. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 338.

¹³⁵ Rencber: Her türlü ağır işte çalışan vasıfsız amele grubu işçiler. Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, 88.

Türbe, sebil, çeşme, mekteb ve avlu kapıları üzerindeki kitabeler için masraf yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.5. Külliye Yapılarında Görülen Süsleme Özellikleri

Külliye yapıları üzerinde çeşitli süsleme unsurları görülmektedir. Özellikle türbe binası mimari ve süsleme özellikleri açısından Türk Barok ve Ampir sanatından izler taşımaktadır. Külliye yapılarının inşasında hem mimari hem de süsleme alanında sıklıkla kullanılan mermer türbenin dış silüeti, kemerler, taşıyıcı unsurları, pencere söveleri, ana giriş kapıları, türbe ve sebili birbirine bağlayan beden duvarı ile sebil ve çeşme cepheleri üzerinde sanatkârene işlenmiştir.

Bunun dışında yazı unsuruna da yer verilmiştir. Nakşidil Külliyesi yapılarında gerek belge niteliğinde kitabe gerekse süsleme için kullanılan yazı unsuru avlu kapılarından beden duvarlarına ve iç mekana kadar görülmektedir. Kitabelerde inşa tarihi ile birlikte Kur'an-ı Kerim'den ayetler okunmaktadır. Bu ayet kitabeleri yapıların dikkat çeken noktalarına yerleştirilerek yapının niteliğine uygun olanlar tercih edilmiştir. Örneğin türbenin iç mekanında dolanan yazı kuşağı ölümü hatırlatan ayetlerden oluşurken, çeşme üzerinde su ile ilgili, İslamiyet'in suya ve temizliğe verdiği öneme dikkat çeken ayetler okunmaktadır.

Yapılar üzerindeki kiatebelerden yalnızca sebil binası ta'lik¹³⁶ hat ile geri kalan kitabeler ise celî sülüs¹³⁷ hatla yazılmıştır. Özellikle Mustafa Râkım Efendi'nin celî sülüs harf ve terkiбинin zirvede olduğu döneme rast gelmesi sebebiyle yazıların en olgun çağı verilmiştir.

¹³⁶ Ta'lik: İran'da nesta'lik adı ile bilinmektedir. Yazma ve okuma zorluğundan dolayı yazıda değişiklikler yapılarak bu adı almıştır. 19. yüzyılda İran'da Yesâri Mehmed Es'ad ve oğlu Yesârizâde Mustafa İzzet tarafından yeniden düzenlenen ta'lik İran ve Türk nesta'liki olarak ayrılmıştır. Osmanlı ta'lik ekolünün kurucusu Yesârizâde Mustafa İzzet'ten sonra Sami Efendi koluna geçen ta'lik, Hamid Aytaç, Halim Özyazıcı gibi hattatlar tarafından devam ettirilmiştir. Süleyman Berk, *Hat San'atı Tarihçe, Malzeme ve Örnekler* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İsmek Yayınları, 2006), 65-66.

¹³⁷ Celî Sülüs: Sülüs yazının 2.5-3 mm genişliğindeki yazılışından daha kalın yazılan bir çeşittir. Levha yazımında yanında özellikle mimari yapı kitabelerinde, duvarlarda ve kubbe yüzeylerinde görülmektedir. 15. Yüzyılda ilk örneği verilen celî sülüs 19. yüzyılda Osmanlı hattatları tarafından olgunluk dönemine ulaşmıştır. Mustafa Râkım, Mahmud Celâleddin, Kazasker Mustafa İzzet, Abdullah Zühdi Efendi ve Mehmed Şefik Bey celî sülüs ekolünün önemli hattatları arasındadır. Ali Alparslan, "Celî", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 266.

Türbe

Türbe binasının beden duvarlarındaki dalgalı saçaklı korniş ve konsollarında görülen çift kıvrımlı volütler, gömme sütun ve payeler, yüksek kasnağa oturan kubbe, yuvarlak ve oval biçimli pencereler Türk Barok mimarisinin karakteristik elemanlarından¹³⁸. Yine sütun konsollarına oturan akant yaprakları barok süslemede yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Batılılaşmanın yeni bir sürece girdiği II. Mahmud döneminde ampir üslubunun etkileri devletin resmi sanat üslubu olmuştur.¹³⁹ Süsleme kompozisyonunda kılıç, bayrak, müzik aletleri, uçları sivrileştirilmiş akant yaprakları, tüy, perde gibi motifler, bitkisel kökenli bezeme anlayışı, aylama (kemer aylaması), kemerlerde görülen kilit taşları ve sadeleşen silmeler ampir üslubunda sıkça işlenmiştir.¹⁴⁰ Bu bağlamda türbenin oval biçimli üst sıra pencerelerinin etrafındaki girlandlar¹⁴¹ ile alt sıra pencerelerin kemer aylaması ve sade silmeli şebekeleri ampir üslubunun etkilerini yansıtmaktadır.

¹³⁸ Nurhan Atasoy, “Barok”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 83.

¹³⁹ Semavi Eyice, “Empire”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 160.

¹⁴⁰ Ayla Ödekan, “Ampir Üslubu”, 1: 248.

¹⁴¹ Kaya Üçer, *Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalemişi Üslubları* (Yüksek Lisans Eser Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, 1988), 62.

Fotoğraf 43:

Türbenin Beden Duvarlarından Detay

Fotoğraf 44:

Ampir Etkili Girland Motifinden Detay

Türbenin revaklı girişinin kubbe göbeği, kubbe eteği, köşelikleri, bordürleri ve kemer açıklıkları beyaz sıva üzerine siyah renkli kalemîşi ile bezenmiştir. Bu bölümlerde perspektifle sağlanmış dallar ve akant yaprakları iç içe işlenmiştir.

Taşıyıcı unsur olarak kullanılan sütun konsollarındaki çift kıvrımlı volütler ve iki yandan yer alan şebekeli pencerelerin kemer aylamaları barok ve ampir karışımı uygulamalardır.

Fotoğraf 45:

Giriş Revağındaki Kalemîşi Süslemeler

Fotoğraf 46:

Revak Duvarları Üzerindeki Süslemeden Detay

Fotoğraf 47:

Kemer Yüzeyleri Üzerindeki Süslemeden Detay

Fotoğraf 48:

Revak Kubbesinin Göbeğindeki Süslemeden Detay

Fotoğraf 49:

Türbenin Çift Kıvrımlı Volütlü Başlık ve Akant Yaprığından Detay

Fotoğraf 50:

Türbenin Pencere Kemer Aylamasından Detay

İç mekan, süsleme özellikleri açısından giriş revağı ile benzerlik göstermektedir. Kubbede göbekten itibaren başlayan bezeme ikinci kattaki oval pencerelere kadar devam etmektedir. Göbekteki madalyon içerisine siyah renkli kalemişi ile çiçek ve dallar bezenmiş kubbenin açık mavi zemini üzerine de sarı tonlarında birbirine yarım girlandlarla bağlanmış kupa motifleri işlenmiştir. Kubbe kasnağı beyaz ve gri tonlu kalemişi ile bitkisel motiflerle çevrelenmiştir. İkinci kat izlenimi uyandıran oval biçimli pencerelerin arasına siyah renkte bitkisel motifli kalemişi bezenirken pencere açılmayan yüzeylere kalemişi ile pencere formu çizilmiştir.

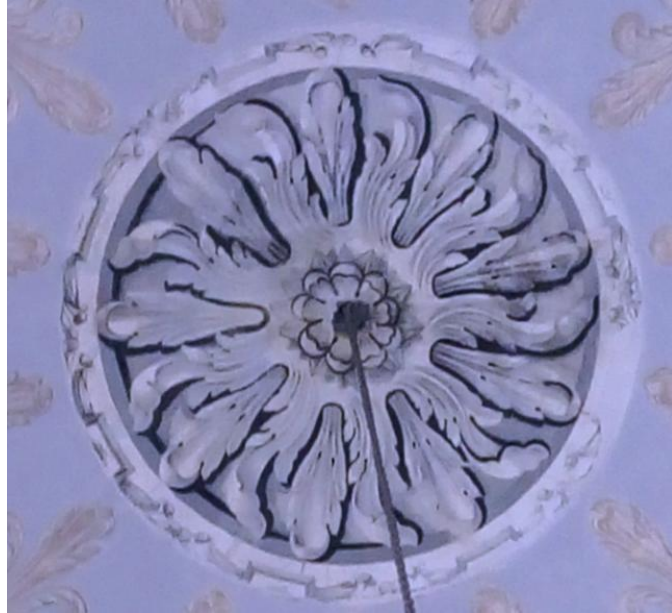
Fotoğraf 51:

İç Mekandaki Kubbede Görülen Kalemışleri

Fotoğraf 52:

Kubbe Göbeğinden Detay

Fotoğraf 53:

Duvar Üzerindeki Süslemeler

Türbenin yazı unsurları revaklı giriş kapısı ile iç mekanda bulunmaktadır. Revaklı giriş kapısı üzerinde silmelerle çevrili kitabede Zümer suresinin 53. ayeti¹⁴² okunmaktadır.¹⁴³

Fotoğraf 54:

Revaklı Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe

¹⁴² "...Cemîâ, innehu huvel gâfurur rahîm", "Zümer Suresi 53. Ayet", Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/39/53>, "Çünkü O, bütün günahları bağışlar. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul: Seda Yayınları, 2012), 257.

¹⁴³ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 429.

İç mekanda yer alan kitabeler giriş kapısı üstü ile yapıyı çepeçevre dolanan yazı kuşağından ibarettir. Giriş kapısı üzerindeki silmeli çerçeve içerisinde Âl-i İmran suresinin 133. ayeti¹⁴⁴ okunmaktadır.¹⁴⁵

Fotoğraf 55:

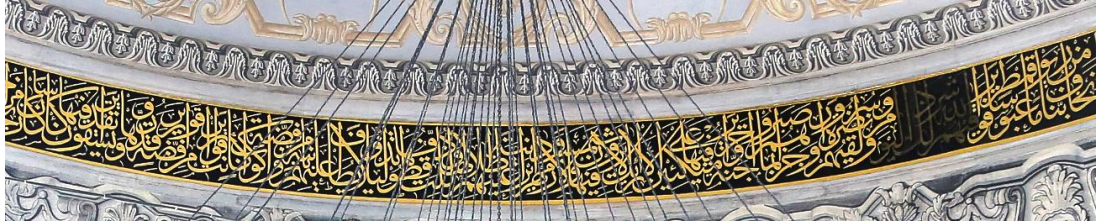
Türbenin İç Mekana Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Kasnakta yapıyı çepeçevre dolanan yazı kuşağı Besmele-i Şerif ile başlayarak İnsan suresinden ayetler içermektedir.¹⁴⁶

Fotoğraf 56:

Yazı Kuşağı

¹⁴⁴ Ve sariu ilâ magfiretin min rabbikum ve cennetin arduhas semavatu vel ardu, uiddet lil muttekin”, “Âl-i İmran Suresi 133. Ayet”, Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/3/133>, “Ve koşusun, Rabbinizden bir bağışlanmaya ve bir cennete ki, eni göklerin ve yerin genişliği kadardır. Muttakiler için hazırlanmıştır.”, Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 39.

¹⁴⁵ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 429.

¹⁴⁶ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri* (Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 253.

Sebil

Külliye yapılarından olan sebil binasının cephesindeki mermer saçak, volütlü gömme sütunçeler, konsollardaki çifte akant yaprakları ve şebekeli pencerelerdeki kemer aylamaları baroktan ampire geçişin örneğini teşkil etmektedir. Sebilin etek kısmı, armudi gövdeli dekoratif plastırlar ile bölünmüş, sütun bileziklerinde tunç malzeme kullanılmıştır.

Sebil binasının pencere şebekeleri ampir üslubunun demir şebekeli pencereleri ile benzerlik göstermektedir. Şebekeli pencere açıklıkları formuna uygun olarak üzerleri basık kemer ile çevrelenmiştir. Dökme bakırdan yapılan şebekeler düşey konumda sıralı çubuklar ile yatay konumda yuvarlak biçimli ve bunların arasına stilize edilmiş palmet ve rozet çiçeğinden oluşan bitkisel motifli kompozisyon bezenmiştir. Alt katında halka su veya mübarek günlerde sıcak şerbet vermeyi sağlayan açıklıklar sütun görünümlü izlenim uyandırmaktadır.

Fotoğraf 57:

Sebilin Cephesi

Fotoğraf 58:

Sebil Binasının Tezhipli Şebekesi

Dört cepheden meydana gelen sebilin her cephesinde iki sıra halinde üçer beyitten oluşan kitabeleri bulunmaktadır. Bu kitabeler kabartma silmeler ile çevrelenerek zenginleştirilmiştir.

Fotoğraf 59:

Birinci Kitabe

“Kıldı îfâ hakkını Mahmud Hân / Mâderiyçün eyleyüb ihyâ sebîl
İtmek üzere iken o ümmü’l- mü’minîn / Fi- sebili’l-lâh cûdun selsebîl
Ârzû-yı Havz-ı Kevser eyleyüb / Gitdi ol sıddîka-i Zehrâ- ‘adîl”.¹⁴⁷

Fotoğraf 60:

İkinci Kitabe

“Evvel Allâh sonra nûr-ı çeşmini / Eyledi hâyratın icrâya vekîl
Hayr-ı cârisin şeh-i şevket- meâb / Yaptırub aldı âna ecr-i cezil
Duysa bu âb-ı hayâtı bulmağa / Hızır-ı İskender yine eyler delîl”.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul’un Çeşme ve Sebil Kitabeleri-1 Günümüz Türkçesiyle Birlikte*, 193.

Fotoğraf 61:

Üçüncü Kitabe

“Âb-ı cennet olduğunda şübhe yok / Var mizâcında safâ-yı zencebil

Eylemiş hâsiyyet-i iksîr-i veş / Katresin Mevla şifâ- sâz-ı ‘alîl

‘Ayn-ı rahmet akdî sûy-ı Fâtîhe / Sû-be-sû içdikce ebnâ-yı sebil”.¹⁴⁹

Fotoğraf 62:

Dördüncü Kitabe

“Mâder-i Sultân-ı ‘âlem hayr ile / Yâd olub şâd eyleye Rabb-i Celîl

Aşdı mikyâs-ı kalemden sözlerin / Cûşâ geldin ‘İzzetâ mânend-i Nil

Ehl-i Cennet söylesin târîhini / Vâlîde Sultâna Kevser’dir sebîl 1233”.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul’un Çeşme ve Sebil Kitabeleri-1 Günümüz Türkçesiyle Birlikte*, 193.

¹⁴⁹ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul’un Çeşme ve Sebil Kitabeleri-1 Günümüz Türkçesiyle Birlikte*, 194.

Sebil binası içerisinde bulunan su yalağı form ve üslup özellikleri açısından imaret çeşmesi ile benzerlik gösterir. İki bölüm halinde değerlendirilen çeşmenin sıvalı duvar yüzeyi yeşil ve siyah tonlarındaki renkler yardımı ile perspektif sağlanarak kemer görüntüsü verilmiş ve kemerin içi bitkisel motifler ile süslenmiştir. Mermer yüzeyli ikinci bölümün ayna taşı ince sütunçe ile çevrelenerek iri akant yaprağı ile taçlandırılmıştır.

Fotoğraf 63:

Sebil İçindeki Su Yalağının Sıva Üzerindeki Süslemesi

¹⁵⁰ Hasibe Durmaz v. dğr, *İstanbul'un Çeşme ve Sebil Kitabeleri-1 Günümüz Türkçesiyle Birlikte*, 194.

Fotoğraf 64:

Sebil İçindeki Su Yalağının Mermer Cephesi

İmaret Çeşmesi

Külliyenin imaret çeşmesi, mermer malzemenin ince işçiliğinin zarif örneklerinden biridir. Çeşmenin cephesini iki yandan sınırlandıran ince sütunçeler, silmeli köşelikler ve basık kemerli ayna taşı içerisindeki iri akant yaprakları ile istiridye kabuğu motifleri ampir üslubunun sade bir örneğini teşkil etmektedir. Bununla birlikte kitabe üzerinde formu bozulmuş madalyonun II. Mahmud güneşi armasına benzetilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Fotoğraf 65:

Çeşmenin Cephesi

Fotoğraf 66:

Çeşme Üzerinde II. Mahmud Güneşi Armasına Benzetilen Kitabe

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı – Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Çeşmenin ayna taşı içerisinde Râkım Efendi'nin müsenna (aynalı yazı) kompozisyonundan oluşan Enbîya suresinin 30. ayeti¹⁵¹ okunmaktadır. Bunun üzerinde de iki yandan köşebentle sınırlandırılmış madalyon içerisinde Besmele-i Şerif yer almaktadır.¹⁵²

Fotoğraf 67:

Besmele ve Müsenna Yazıdan Oluşan Çeşmenin Kitabesi

¹⁵¹ "...Minel ma-i kulle şey'in hayy", "Enbiyâ Suresi 30. Ayet", Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/21/30>, "Canlı her şeyi sudan yarattık", Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 178.

¹⁵² Enis Karakaya, "Nakşidil Sultan Külliyesi", 345.

İmarethâne Odasında Bulunan Musluk Taşı

İmarethâne odasının giriş bölümünde yer alan musluk taşı S ve C kıvrımlı formlarda üst üste yerleştirilmiş vazolardan çıkan akant yaprakları ile taçlandırılmıştır.

Fotoğraf 68:

İmarethâne Girişinde Bulunan Musluk Taşı

Avlu Kapıları

Külliyenin avlu kapıları ve mektebe giriş sağlayan büyük kapısı üzerinde Râkım Efendi'nin celî sülûs kompozisyonları yer almaktadır.

Sıbyan mektebinin Mıhçılar Sokağı'nda ceviz ağacından yapılan büyük avlu kapısının üzerinde silmelerle çevrili kitabe içerisinde Alâk suresinin 3 - 5. ayetleri¹⁵³ ile bunun üzerinde iki yandan S kıvrımlı madalyon içerisinde Besmele-i Şerif okunmaktadır.

¹⁵³ “İkra’ ve rabbûkel ekrem. Ellezi alleme bil kalem. Allemel insane ma lem ya’lem”, “Alâk Suresi 3-5. Ayet”, Açık Kuran”, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/96/3>, Oku, O keremine son olmayan Rabbindir. O, kalem ile yazmayı öğretendir. O, insana bilmediği şeyleri öğretti”, Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 337.

Fotoğraf 69:

Sıbyan Mektebi Kapısı Üzerindeki Kitabe

Tabhane Sokağı'ndaki avlu giriş kapısı üzerindeki kitabe iki yandan çifte akantus başlıklı sütunlarla sınırlandırılmış alana yerleştirilmiştir. Basık kemerli kapı üzerindeki silmeli çerçevede Mü'minun suresinin 61. ayeti¹⁵⁴ yazılmıştır.¹⁵⁵

Fotoğraf 70:

Tabhane Sokağı'ndaki Giriş Kapısı Kitabesi

¹⁵⁴ “Ülaike yüsariune fil hayrati ve hüm leha sabikun”, “Mü'minun Suresi 61. Ayet”, Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/23/61>, “İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışılar”, Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 189.

¹⁵⁵ Hakkı Önkâl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 1992: 253.

Kapının iç tarafında bir ayet kitabesi daha bulunmaktadır. Basık kemerli kapının üzerindeki ayet kitabesinde Fussilet suresinin 30. ayeti¹⁵⁶ okunmaktadır.¹⁵⁷

Fotoğraf 71:

Kapının İç Tarafı

Külliyenin Fatih Türbesi Sokağı'nda bulunan diğer avlu kapısı üzerinde A'raf suresinin 54. ayeti¹⁵⁸ ve taç kısmındaki madalyon içerisinde Besmele-i Şerif okunmaktadır. Kitabenin sonunda “Ketebehû Mustafâ Râkım (1)234 tarihi yazılıdır.¹⁵⁹

Fotoğraf 72:

Fatih Türbesi Sokağındaki Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan İnşa Kitabesi

¹⁵⁶ “...Ve ebşirû bil cennetilletî kuntum tûadûn(tûadûne)”, “Fussilet Suresi 30. Ayet”, Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/41/30>, “Üzülmeyin, size vâ’dedilmekte olan cennetle sevinin!”, Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 265.

¹⁵⁷ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 253.

¹⁵⁸ “...Gallallahû tebareku teâli e lâ lehul halku vel emr (emru), tebârekallâhu rabbulâlemîn (âlemîne)”, “A’raf Suresi 54. Ayet”, Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/7/54>, “Allah buyurdu ki, Bak! Yaratma O’nun, hüküm O’nun. Evet... O âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!”, Elmalılı Muhammed Hamdi, Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul, Seda Yayınları, 2012), 87.

¹⁵⁹ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 430.

Kapının iç tarafı üzerindeki dikdörtgen çerçeve içerisinde de Fussilet suresinin 21. ayetinin son bölümü¹⁶⁰ ile birlikte “Harrarehû Mustafa Râkım” yazılıdır.

Fotoğraf 73:

Kapının İç Tarafı

¹⁶⁰ “...Ve huve halakakum evvele merretin ve ileyhi turceun”, “Fussilet Suresi 21. Ayet”, Açık Kuran, erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/41/21>, “ve O ilk defa sizi yaratmıştı ve yine yalnızca O’na dödürülüyorsunuz”, Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 265.

3. BÖLÜM: ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KÜLLİYE YAPILARININ ONARIMI, BAKIMI VE KULLANIMI

Nakşidil Sultan Külliyesi'nin TSMA'da kayıtlı inşaat masraf defterinden başka Osmanlı döneminde geçirdiği onarım ve bakımları ile ilgili BOA ve VGMA'da çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Buradan temin edilen belgelerin bir kısmı analiz edilmiştir. Analiz edilen belgelerden anlaşıldığı üzere külliye yapıları ile suyollarının belirli aralıklarla onarımları ve bakımları yapılmış ayrıca yapıların gerekli ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinin büyük bir kısmı Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden ve Anıtlar Yüksek Kurulu'dan temin edilmiştir. Buradan temin edilen belgelerde kurumlar arası yazışmalar, yapıların onarımları ile kullanımlarına mahsus önemli bilgilere ulaşılmıştır.

3.1. Türbenin Onarımları

Hicri 18 Rebi'ülâhir 1280 (M. 2 Ekim 1863) tarihli belgede türbenin bazı mahallerine tamirat yapılacağı ve bu tamirat için sözleşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Belgeye göre;

Türbenin bazı mahallerine yapılacak olan tamirat için keşf ve muayenesi yapılmış, bin üç yüz elli dokuz buçuk kuruş (1359.5) hesabıyla tamir edileceği anlaşılmıştır. Ancak tamirat için önerilen kuruş hesabından dört yüz yetmiş dokuz buçuk kuruş eksiltilerek fiyatta indirimle gidilmiş ve tamiratın dört bin sekiz yüz seksen kuruşa (4880) bağlanarak keşf defterinde yazılı olan usüle göre metânetle himaye edilmesini, ileride oluşacak zarar ve ziyan için hazineden para talep edilmeyeceğine dair kontrat senedi hazırlanmıştır.¹⁶¹

Başbakanlık arşivine kayıtlı tarihsiz bir belgede türbenin giriş camekânına ve sebil odalarına Süleyman Ağa tarafından on adet küçük ve on adet büyük olmak üzere yirmi adet cam sarf edilmiştir.¹⁶²

Yine H. 7 Ramazan 1285 (M. 22 Aralık 1868) tarihinde Büyük Karaman civarında bulunan Valide Sultan Hazretleri Türbesi'nin pencere ve camekân camlarının tamiri için

¹⁶¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, EV. MH, 01344. 00240 (Belge Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden alınmıştır.)

¹⁶² BOA, EV. MH, 001762. 00092 (VGMA'dan alınmıştır.)

Tamirat Müdürü Hasan Efendi vasıtasıyla otuz adet cam sarf edileceği ve tamirat masrafı olan doksan kuruşun (90) iş bitiminde ödeneceğini bildirilmiştir.¹⁶³

Hicri 18 Muharrem 1288 (M. 9 Nisan 1871) tarihinde Valide Sultan Türbesi üzerine yeniden döşenecek kurşun ve kırk üç tahtanın yedi yüz altmış sekiz kuruş (768) hesabıyla ihraç edildiğini ve önceden satın alınan yedi yüz kırk yedi kuruş (747) tutarındaki kurşunun da kurşuncubaşıya elden teslim edildiği öğrenilmektedir.¹⁶⁴

VGMA'da Hicri 22 Muharrem 1295 (M. 26 Ocak 1878) ve Rumi 14 Kanûn-ı Sâni 1293 (M. 26 Ocak 1878) tarihi ile kayıtlı olan belgede türbe binasının camekânı ve odaların üzerine kurşuncu Halid Efendi tarafından kurşun döşenerek yenilediği ve yapılan masraf miktarının ödemesi için İnşaat İdaresi'ne beyan olunarak 1293 senesi masraf kaydı ile sene-i merkûm bütçesinden ödenmesi istenmektedir.¹⁶⁵

Hicri 27 Safer 1297 (M. 9 Şubat 1880) tarihinde Şehremâneti binasına yazılan belgede türbe ve türbedâr odasının tamirâtı ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Belgeye göre;

“...Fatih civarında türbe-i şerifesiyle türbedârlığa mahsus olan odanın muhtâc-ı tamir olan bazı mahallerinin usûl ve nizamınâ tevkif emânet-i behiyyeleri marifetiyle keşf ve muayenesinin icrasıyla iktiza eden keşfi evvel defterinin bi't tanzim hazine-i evkâf masarifât idaresinden ba'müzekkere ifade olunmağla mûktezisinin ifâ buyurulması...”¹⁶⁶

Burada ifade edildiği üzere türbe ve türbedâr odasının bazı mahallerinin tamire ihtiyacı olduğu ve tamirat için daha evvel emaneten yaptırılan keşf ve muâyesine mahsus hazırlanan keşf defterinin yeniden düzenlenmesi için masraf idaresine yazı yazılmıştır.

Rumi 13 Eylül 1325 (M. 26 Eylül 1909) tarihinde Evkâf-ı Hümayun İnşâat ve Tâmirâtı Tetkik ve Muâyene Kalemi'ne Nakşî-dil Sultan Türbesi ile külliye içerisindeki Münire Sultan Türbesi'nin tamiratları hakkında bir yazı gönderilmiştir. Yazışmada türbelerin tamirat aşamalarından bahsedilmemektedir. Ancak 1909 yılına kadar onarımların devam ettiğini belgelemesi açısından önemlidir. Nakşidil türbesinin onarımı için hazırlanan

¹⁶³ BOA, EV. MH, 013761. 00311 (VGMA'dan alınmıştır.)

¹⁶⁴ BOA, EV. MH, 01524. 00095 (VGMA'dan alınmıştır.)

¹⁶⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), İstanbul Vakıf Muhasebat ve Sarfiyat Defteri, 02886. 00189.

¹⁶⁶ BOA, EV. MKT, 00993. 00054 (VGMA'dan alınmıştır.)

evrağın masraf idaresinde metrûk olduğu anlaşılarak ilişikteki pusula ile buldurulmuş ve evrak muhasebesi idaresine tevcih edilmiştir.¹⁶⁷

Cumhuriyet dönemi onarım belgelerine başlamadan önce arşivden temin edilen görsel türbenin 1936 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (C.H.F) tekelinde olduğunu göstermektedir. Tabhane Sokağı'ndaki avlu giriş kapısı üzerine asılan tabelada Çırçır Semt Ocağı yazmaktadır. Tabelada türbenin türbe binası olarak değil semt ocağı olarak yansıtılması yapının amaç dışı kullanıma hizmet etmesinin yanında tahribata uğradığını da düşündürmektedir.

Fotoğraf 74:

Avlu Kapısı Üzerindeki Tabela, 1936

Kaynak: “Nakşidil Sultan Türbesi”, Çekül Vakfı – Metin Sözen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

¹⁶⁷ BOA, EV. MH. TIK, 00080. 00092 (VGMA'dan alınmıştır.)

Türbe binasının Cumhuriyet dönemindeki tamirini gösteren belge, türbe ve türbedâr odasının kurşunla örtülü yerlerinin zarar görmesinden dolayı Abideleri Koruma Heyeti tarafından yapılacak onarım için hazırlanan keşf cetvelidir. 22 Temmuz 1940 tarihli keşf belgesi elimizdeki en erken tarihli belgedir. Bu belgeye göre;

Onarım için Topkapı Sarayı Müzesi'nden kurşun verileceği ve bu kurşunların eritilerek fire farkı (eksilmesi) müteahhid tarafından ilave edileceği ve her kurşun levhasının otuz kilodan aşağı olmamak şartı ile döşeneceği; nöbet odası (türbedâr odası) üzerinden kaldırılan kurşunların türbenin kubbesine döşenerek nöbet odası revağına alaturka kiremit döşeneceği belirtilmiştir.¹⁶⁸

Fotoğraf 75:

Türbenin Giriş Kubbesi ve Saçağının Durumu

Kaynak: Türbeler Müzesi Müdürlüğü

¹⁶⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 20.07.1940 tarihli belge.

Fotoğraf 76:

Türbe ve Türbedâr Odasının Zarar Gören Yerleri

Kaynak: Türbeler Müzesi Müdürlüğü

17.9.1949 tarihinde Fatih Kaymakamlığı tarafından yaptırılan incelemede türbenin bahçe kapısının kapalı, sokak kapısının da mühürlü olduğu tespit edilerek zabıt tutturulmuştur.¹⁶⁹

12.1.1950 tarihinde İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı Yüce Katına yazılan belgede Nakşidil Türbesi'nin köşesini (Tabhane Sokağı'ndaki sebinin solunda bulunan küçük bir boşluk) karşısındaki taşçı bazen taş deposu bazen de çalışma yeri olarak işgal ettiğinden taşların kaldırılması için emir verilmiştir.¹⁷⁰

24.11.1959 tarihinde İstanbul Belediye Reisliği'ne yazılan yazıda Tabhane Sokağı girişindeki türbe binasının önünü taşıra kamyonları işgal ettiği ve binanın girişinin yağ lekelerinden kirlendiği belirtilerek binanın önünün açılması rica edilmiştir.¹⁷¹

14.6.1960 tarihinde Fatih Kaymakamlığı'na bir yazı yazılmıştır. Bu yazışmada;

¹⁶⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.9.1949 tarihli belge.

¹⁷⁰ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 12.1.1950 tarihli belge.

¹⁷¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 24.11.1959 tarihli belge.

Nakşidil Türbesi ile bu civarda yer alan Gazi Osman Paşa Türbesi'nin öteden beri kubbe kurşunlarının çalındığı, hazine zararını korumak ve hırsızlıkları önlemek amacıyla Nakşidil Türbesi haziresinde bulunan türbedâr odasına iki müze memuru gönderilmiştir. Ancak öteden beri memur gönderildiği ve hırsızlıkların bu şekilde önlenemediği belirtilmiştir. Devam eden satırlarda, odanın Kızılay'a tahsis edilmek üzere boşaltılması istenmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü, bu odaların Kızılay'a uygun olmadığını türbe bahçesi içerisindeki mektebin Kızılay'ın ihtiyacını karşılayacak bir bina olduğunu ifade etmiştir. Ancak mekteb binasında Fatih ve Şehremini Yardım Sevenler Derneği'nin biçki dikiş atölyeleri bulunduğundan daha evvelen buranın Rölöve Bürosu olmak üzere boşaltılması emredilmiş ancak yazılan yazılar üzerine halen tahliye edilememiştir. Mekteb binasının harici kapısı bulunmasından dolayı (Mıhçılar Sokağı'nda) Kızılay'a tahsisinin daha uygun olacağı ve surette memurların türbedâr odasından çıkarılmaması istenmiştir..¹⁷²

29.11.1961 tarihinde Türbeler Murâkıbı'ndan (Denetleyici) yazılan yazıya göre, 26 Kasım 1961 gecesi türbenin kubbesi üzerindeki kurşunlardan bir kısmının çalındığı, müstemilatta ikamet eden Hidayet Eryılmaz tarafından haber verildiği ve inceleme sonucunda kubbe eteklerinden kurşun çalındığı anlaşılmıştır.¹⁷³ Kurşunların çalınması üzerine İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bildirilmiş, açık kalan yerlerin onarımı için İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğüne yazı gönderilmiştir.¹⁷⁴ Emniyet Müdürü'nün 12.6.1962 tarihindeki yazısına göre kubbeden on üç levha kurşun çalındığı tespit edilmiştir.¹⁷⁵

18 Temmuz 1962 yılında türbede görevli memur Hidayet Eryılmaz tarafından türbe kurşunlarının yeniden çalındığına dair yazı yazılmıştır. Bu yazıya göre;

17 Temmuz 1962 gecesi Valide Sultan Türbesinin kubbe kurşunlarından tam ve parçalı olarak 30 levha kurşun çalındığını bildirmiştir.¹⁷⁶ Bunu takiben 19.7.1962 tarihinde İstanbul Belediye Riyasetine gönderilen yazıda türbe haziresinde büyük bir ceviz ağacı bulunduğu, binanın kurşunlarının çalınmasında hırsızların bu ağaçtan istifade ettiğini ve

¹⁷² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.6.1960 tarihli belge.

¹⁷³ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 29.11.1961 tarihli belge.

¹⁷⁴ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 30.11.1961 tarihli belge.

¹⁷⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 12.6.1962 tarihli belge.

¹⁷⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 18.7.1962 tarihli belge.

17 Temmuz gecesi kubbe üzerinden 900 kilogramdan fazla kurşun çalındığı belirtilmiştir. Bu sebeple aslına uygun olmayan ve sonradan yetişen ceviz ağacının kesilerek hırsızlığın önlenmesi için gerekli müsaadenin verilmesi arz edilmiştir.¹⁷⁷

Kubbe kurşunlarının sık sık çalınması hazine zararına olduğundan hırsızlığı önlemek amacıyla Vakıflar Başmüdürlüğü'ne 25.12.1962 tarihinde öneride bulunulmuştur. Kurşun çalınması üzerine gerçekleştirilen onarımlardan sonra tekrar kurşun çalındığı farkedilmiştir. Bu durumu önlemek ve türbeyi harap bir durumdan kurtarmak için kubbelerdeki kurşunların sökülüp binanın şaplanmak sureti ile restorasyona tabi tutulması için gerekli onarımın ilgili birimlere bildirilmesi istenmiştir.¹⁷⁸

24.9.1963 tarihinde Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne külliye bahçesinde bulunan Münire Sultan Türbesi (bugünkü Gülustu Valide Sultan Türbesi) ile Valide Sultan Türbesi'nin 1963 yılı depreminden zarar görmesi üzerine yazı yazılmıştır. Bu yazıya göre Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nin saçak kısımlarının çatladığı ve yıkılmak üzere olduğu belirtilerek ivedilikle tamiri gerçekleştirilmesi istenmiştir.¹⁷⁹

Türbeler Memuru'nun 28.7.1964 tarihli yazısında türbenin senelerden beri eksik olan kurşunlarının onarımı yapılmadığı, bu sebeple yağın yağmurun içeriye sızarak sıvalara zarar verdiği üstelik türbenin bazı yerlerinin de çökmek üzere olduğu ve temizliğinin güçlükle yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁸⁰

11 Kasım 1965 tarihinde Fatih Kaymakamlığı'na türbe binasının Kızılay Derneği tarafından işgal edildiğine dair yazı gönderilmiştir. Yazıya göre;

Türbenin Kur'an kıraat mahalli ile camekânlı kısmı 10 Kasım 1965 tarihinde Kızılay Derneği adamları tarafından işgal edildiği ve çadır gibi çeşitli eşyaların da taşındığı belirtilmiştir. Bu sebeple türbenin derhal boşaltılması istenmiştir.¹⁸¹

16 Aralık 1966 tarihinde Valide Sultan Türbesi için Yüksek Mimar Fikret Çuhadaroğlu tarafından bir inceleme keşfi yapılmıştır. Abide ve Yapı İşleri Şube Şefliği'ne gönderilen yazıda türbe ile ilgili belirtilen hususlar şöyledir:

¹⁷⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.7.1962 tarihli belge.

¹⁷⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 25.12.1962 tarihli belge.

¹⁷⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 24.9.1963 tarihli belge.

¹⁸⁰ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 28.7.1964 tarihli belge.

¹⁸¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 11.11.1965 tarihli belge.

Türbeler Müdürlüğü'ne bağlı bulunan yapının harap durumda olduğu

Büyük kubbelerinde yaklaşık 50 metrekare kadar kurşun çalındığı

Girişin yanındaki ahşap revağın çökmek üzere olduğu (Önerisi: Revak üzerindeki kurşunların alınarak sökülmeden parça parça tamiri ve üstünün çinko ile örtülmesi)

Türbedeki kurşunların çalınmaması için ön camekânın takviyesi (Önerisi: Bu revaklardaki bir mezar taşından kubbeye çıkılma ihtimali vardır. Bunu önlemek için atlanacak seviyeden çelik tel çekilmesi ve sokak tarafına dikenli tel ve demir engel konulması)

Türbe avlusunda Kızılay'a ait eşyaların kaldırılması ve Kızılay işgalindeki sebil ve odaların boşaltılması

Türbenin iç mekanının onarımı ile ayrıca sanduka, şamdan, halı, koltuk gibi eşyaların bir sanatkar tarafından tamiri ve temizlenmesi

Türbe avlusunun Fatih tarafındaki daha evvel sökülün demir parmaklıklarının yerlerine konulması önerilmektedir.¹⁸²

Fikret Çuhadaroğlu'nun hazırlamış olduğu rapor Türbeler Müdürü ve Vakıflar Baş Müdürlüğü'ne iletildiği ancak belirtilen tamiratların halen yapılmadığı anlaşılmaktadır. Türbenin onarımı için 22 Ocak 1968 tarihinde Vakıflar Baş Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda binanın dış kısımları Vakıflar tarafından onartılıp sebili tahliye edildiği takdirde iç kısımların onarımının Türbeler Müdürlüğü'nce hemen ele alınacağı belirtilmiştir.¹⁸³

11 Eylül 1969 tarihinde İstanbul Türbeler Müdürü tarafından Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne iletilen yazıda türbenin Vakıflar İdaresi tarafından daha evvelki onarımları gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Bu yazıya göre;

Türbe üzerindeki kubbe kurşunlarının 5 sene önce çalındığı halde Vakıflar İdaresi'ne yapılan müracatlara rağmen yaptırılmadığı ve Türbeler Müdürlüğü'nden binanın tamirati için bütçe verilemediği belirtilmiştir. 1969 yılı itibariyle türbe binasının vaziyeti şöyledir:

¹⁸² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.12.1966 tarihli belge.

¹⁸³ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.1.1968 tarihli belge.

Türbenin çok harap olduğu

İki sene önce türbe bitişiğindeki tavanın tamamen çöktüğü ve tehlikeli bir hal aldığı

Kubbe kısımlarının eksik olmasından dolayı yağmurdan sızıntılar olduğu ve bu sebeple kubbe çevresindeki Hattat Râkım yazıları ile nakış ve sıvaların harap olduğu

Rutubet dolayısıyla ağaç şebekelerin üzerindeki sedeflerin kabarıp döküldüğü belirtilerek acil müdahale edilmesi arzedilmektedir.¹⁸⁴

Nakşidil Sultan Türbesi'nin yanında bulunan revak kısmının 28.2.1971 – 1.3.1971 tarihindeki kötü hava şartları etkisiyle tamamen çöktüğü türbe bakıcısı Ayşe Kayabaşı tarafından TİEM'e bildirilmiştir.¹⁸⁵

29.4.1991 tarihinde İstanbul Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda ziyarete sunulan birçok tarihi yapıda hırsızlık olaylarının artması üzerine alarm tesisatı takılmaya karar verilmiş ve Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne de alarm sistemi takılmıştır.¹⁸⁶

Yukarıda belirtilen belgelere göre Fatih civarındaki birçok anıtsal yapı hırsızların uğrak noktası olmuş ve binalardaki tarihi eserleri çalmakla birlikte yapılara zarar vermişlerdir. Binalardaki hırsızlıkları önlemek için yapılara bekçiler tahsis edilmiş ancak yine de hırsızlığın önü kesilememiştir. Bunun bir örneği olan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne de 1991 yılında alarm sistemi takılarak bu önemi hâiz binanın korunması sağlanmıştır.

19.11.1992 tarihinde güvenlik nedeniyle türbedeki bazı tarihi eserlerin Türbeler Müze Müdürlüğü deposuna kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Depoya kaldırılan eserler şöyledir:

Ecza-ı Şerif

Kâbe örtüsü

Levha (harap olduğu için parçalanmış)

Rahle

¹⁸⁴ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 11.9.1969 tarihli belge.

¹⁸⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 1.3.1971 tarihli belge.

¹⁸⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.9.1991 tarihli belge.

Gümüş askı.¹⁸⁷

7 Mayıs 1996 tarihinde Fatih türbedârı Fahri Dinçer tarafından, Nakşidil Türbesi'nin kubbe üstündeki kurşunların kaydığı bu sebeple yağın yağmurun türbe giriş revağının ahşaptan saçağını aşağı düşürdüğü ve kapının sıva kısmının görüldüğü yer yer ahşaplarının da kırık olduğunu belirterek revağın ve kurşunların acilen onarılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸ Türbenin ilgili kısımlarının onarımı için incelemeler yapılmış revağın saçak kısmındaki ahşap taşıyıcıların çürümesinden dolayı çökme meydana geldiği tespit edilmiştir. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan inceleme neticesinde türbe onarımlarına ait ödeneğin henüz gönderilememiş olmasından dolayı binaya müdahale edilemediği ilgili birimlere bildirilmiştir.¹⁸⁹ 31.5.1996 tarihinde İstanbul Kültür Müdürlüğü'ne konu ile ilgili bilgi verilerek ahşap saçağın onarımı için Bakanlık tarafından ödenek çıkartılması istenmiştir.¹⁹⁰

17 Haziran 1996 tarihinde türbelerdeki hırsızlıkların hala devam ettiği ve bunu önlemek için Valide Sultan binasındaki bazı tarihi eserlerin depoya kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Türbe binasından depoya götürülen eserler şöyledir:

4 adet puşide

1 adet şal

10 adet şamdan

Kâbe Örtüsü

2 adet lehva

2 adet rahle

6 adet şamdan

25 adet sebil maşrapası

¹⁸⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.11.1992 tarihli belge.

¹⁸⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 7.5.1996 ve 9.5.1996 tarihli belgeler.

¹⁸⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 13.5.1996 tarihli belge.

¹⁹⁰ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 31.5.1996 tarihli belge.

8 adet mum bileziği ile birlikte

Kandil, güğüm, ayna, leğen, ibrik, mangal, maşrapa, kepçe ve testi depoya kaldırılmıştır.¹⁹¹

Ancak 27 Haziran 1996 tarihli yazışmadan anlaşılıyor ki özellikle türbe ve türbe binalarındaki tarihi eserlerde hırsızlıklar artmıştır. Valide türbesi ile birlikte bu civardaki bazı türbelerde görülen hırsızlığı önlemek için önce Fatih Türbesi haziresine gece bekçisi verilerek bekçiye kulübe yapılmasını ve türbelerdeki tarihi eserlerin müze deposuna kaldırılması teklif edilmiştir.¹⁹²

4 Temmuz 1996 tarihinde Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından gönderilen yazıda, türbenin giriş revağı saçağının çürümesinden dolayı çökme meydana geldiği ve müdahale edileceği belirtilmiştir.¹⁹³ 30 Temmuz 1996 tarihinde türbede onarım yapılacağı belirtilmiştir. Belgede onarımın detaylarından bahsedilmese de onarım için bir bütçe ayrıldığı ve bütçenin 1996 yılı türbelere ayrılan ödenekten karşılanması istenmektedir.¹⁹⁴ Bu ödeneğin giriş revağı saçağının onarımı için kullanılacağı söylenebilir.

Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nin bazı cepheleri 17 Ağustos 1999 depreminde zarar gördüğü 14.9.1999 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Türbenin bakıcısı Fahri Dinçer tarafından yazılan dilekçede kubbenin dış tarafında süs taşlarından birisi birinci depremde, diğeri ise 13 Eylül 1999 tarihinde artçı depremde zarar gördüğü ve diğer süs taşlarında da hasar oluştuğu bu sebeple olabilecek bir depremde düşme tehlikesi olduğunu beyan etmiştir.¹⁹⁵

15 Mart 2000 tarihinde Çarşamba pazarının kurulduğu günde pazarcıların çadır iplerini Tabhane Sokağı'ndaki türbe binasının pencere demirlerine bağladıkları ve oradan geçen kamyonun pencere demirini söküp kırdığını Fatih Sultan Mehmed türbedârı 20.3.2000 tarihinde Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne bildirmiştir.¹⁹⁶

¹⁹¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.6.1996 tarihli belge.

¹⁹² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.6.1996 tarihli belge.

¹⁹³ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.7.1996 tarihli belge.

¹⁹⁴ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 30.7.1996 tarihli belge.

¹⁹⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.9.1999. tarihli belge.

¹⁹⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 20.3.2000. tarihli belge.

Daha önce Türbeler Müze Müdürlüğü'nün deposuna kaldırılan Valide Sultan türbesindeki tarihi eserlerin devir teslimi yapılmıştır. Müzeler Müdürlüğü'ne kayıtlı tarihsiz belgeye göre iade edilen eserler şöyledir.

3 adet levha

1 adet gümüş askı

12 adet askı

17 adet karpuz kandil

14 adet çanak kandil

1 adet çalar saat

3 adet şal ve 1 adet şal parçası

13 adet tam puşide

8 adet puşide

15 adet şebeke

6 adet şamdan ve 6 adet şamdan kürsüsü

1 adet kâbe örtüsü ve 1 adet kâbe örtüsü parçası

1 ader sattare-i şerif

1 adet rahle

1 adet taht

8 adet yastık

1 adet halı

30 adet Ecza-ı Şerif

3 adet fes

1 adet fener kandil

1 adet güğüm

1 adet ayna

1 adet leğen

2 adet rahle

1 adet sebil maşrapası

7 adet şamdan

1 adet maşrapa ve

1 adet mangal türbe binasına teslim edilmiştir.¹⁹⁷

Valide Sultan Türbesi'nde 25 Haziran 2005 tarihinde restorasyon çalışması uygulanmıştır. İhalesi yapılan türbenin yenileme çalışması için harcanan bedel 9.912.00 Türk Lirasıdır. Restorasyon aşamalarının belirtilmediği kaynakta türbe binasının beden duvarları ile iç mekanına müdahaleler yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁹⁸

Türbenin yeni bir restorasyon geçireceği 4 Ağustos 2014 tarihli belgeden öğrenilmektedir. Valide Sultan Türbesi'nin 2012 yılındaki restorasyon projesi için yer teslimi yapılmış ve 2013 yılına kadar çalışmaları devam etmiştir. Belgede çalışmaların detayları yer almamaktadır. Ancak proje kapsamına dahil edilen sandukalar etrafındaki sedefkâri ahşap korkulukların belirtilmemesi üzerine çizimleri yapılmış ve iki adet ahşap korkuluğun projeleri tamamlanmıştır. Türbe binasının inşaat işlerinin tamamlanmasının ardından sedefkâri ahşap korkulukların ve puşidelerin konservasyonuna başlanacağı belirtilmiştir.¹⁹⁹ Türbe binasının 2012 yılında belirlenen restorasyon projesi İstanbul İl Özel İdaresi tarafından gerçekleştirilmiştir. Proje bedeli 2.6 milyon olan restorasyonun 2015 yılında hala devam ettiği ifade edilmiştir.²⁰⁰ Restorasyon aşamalarının bilgilerine ulaşamamıştır. Ancak onarımına ait ulaşılan fotoğraflar ile binadaki değişimler takip edilebilir.

¹⁹⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, tarihsiz belge.

¹⁹⁸ Esengül Yıldız v.dğr., *T.C İstanbul İl Özel İdaresi – Kültür Mirasımıza Sahip Çıkıyoruz I "İstanbul"* (İstanbul: İstanbul İl Özel İdaresi, 2009), 374.

¹⁹⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.8.2014 tarihli belge.

²⁰⁰ "Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı", Odatv.com, erişim: 20.4.2019, <https://odatv.com/insaat-yaparken-bile-ataturke-hakaret-2109151200.html>

Fotoğraf 77:

Türbe Binasının Restorasyon Alanı

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 78:

İç Mekan Duvarlarının Restorasyon Öncesi Durumu

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 79:

İç Mekan Duvarlarının Restorasyon Sonrası Durumu

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 80:

Pencere ve Dolap Kapaklarının Restorasyon Öncesi Durumu

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 81:

Pencere ve Dolap Kapaklarının Restorasyon Sonrası Durumu

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 82:

Kitabe Kuşağının Altın Varak İle Yenilenmesi

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Fotoğraf 83:

Pencere ve Dolap Kapaklarının Yenilenmesi

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”, Böler Çelik İnşaat Taahhüt, erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Valide Sultan Türbesi’nin restorasyon aşamalarını gösteren fotoğraflara bakıldığında onarıma ihtiyaç duyulan bölgelerin özellikle iç mekana ait olduğu söylenebilir. Türbe binasının beden duvarlarında zaman içinde oluşan kirlilikten dolayı temizlik yapılmasının yanında iç mekan onarımı oldukça detaylı olmuştur. Öncelikli olarak beyaz sıva üzerine siyah renkli kalemişi ile süslenen kubbe yüzeyi restorasyon sonrasında açık mavi zemin üzerine sarı tonlarında kalemişi ile süslenerek yenilendiği, alt kat duvar yüzeylerinde yer yer dökülmeler görüldüğü ve rutubet oluştuğu, duvar aralarında kalan pencere ve dolap kapaklarının eskimesinden dolayı yenilendiği, avizenin boyandığı, yazı kuşağının altın varak yenilendiği anlaşılmaktadır.

Restorasyonu devam eden türbenin 22.8.2017 tarihindeki tutanak yazısına göre türbe içinde Türbeler Müdürlüğü’ne kayıtlı bazı tarihi eserler müze müdürlüğüne teslim edilmiştir. Bu eserler şöyledir.

10 adet işlemeli sanduka puşidesi

5 adet vasıfsız çuha

15 adet kakma tekniği ile yapılmış ahşap şebeke

1adet saat ve 1 adet taht müdürlüğe teslim edilmiştir.²⁰¹ Tutanak imzasındaki yüklenici firma ibaresinden türbenin restorasyon aşamasında olduğu sabittir.

22.1.2018 tarihinde türbedeki ahşap şebeke ve puşidelerin üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu incelemeye göre ahşap şebekelerin üzerinde zamanla tahribatın olduğu ve acilen müdahale edilmediği takdirde yok olarak geri dönülmez bir hal alacağı, ahşap konusunda uzman bir kişinin veya sedefkâr ustasının acilen müdahale etmesini istenmektedir.²⁰²

Türbenin onarımları yakın zamana kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bugün itibari ile restorasyonu tamamlanan türbe binası ziyarete kapalıdır.

3.2. Sebil Binasının Onarımı ve Kullanımı

Hicri 16 Şubat 1308 (M. 21 Şubat 1891) tarihinde sebil binasının aleminin zarar görmesinden dolayı Zabtiye Nezaretine bildirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre;

Türbe çevresinde bulunan sebilin alemi kısmen yerlerinden koparılıp çalındığı ve türbe bahçesinin duvarı üzerindeki kurşundan beş tahta dahi söküldüğü ancak aşırılamayarak mahallinde bırakıldığı haber verilmiştir. Bunun üzerine tahkikat-ı lazımiyesi uygulanarak zarar gören malzemelerin gerektiğinde kullanılmak üzere saklanması için ihraç edilmesi istenmiş ve bu işe kalkışan kimselerin haklarında Te'dibat-ı Kanuniyye'nin (terbiye edilmeleri) uygulanarak bundan sonra hayrat-ı şerifi böyle kimseler tarafından vukû bulmaması için icab eden makamlara tebligat buyurulması istenmiştir.²⁰³

Nakşidil Valide Sebili için R. 15 Teşrin-i evvel 1313 ve H. 30 Cemaziyel'evvel 1315 (M. 27 Ekim 1897) tarihinde Şehremaneti binasına tamiratı ile ilgili yazı gönderilmiştir. Bu yazıya göre,

²⁰¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 2.8.2017 tarihli belge.

²⁰² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.1.2018 tarihli belge.

²⁰³ BOA, EV. MKT, 01883. 00119 (VGMA'dan alınmıştır.)

“...Valide Sultan sebilinin keşf-i mûcibince beş bin yedi yüz otuz yedi guruş masrafla icray-ı tamiri istidat kılınan suyollarına münakasası (eksiltme) icra kılınmış olduğundan evvel emirde usûlüne tevfiķân münakasasına takarrür edecek bedel üzerine tamirat-ı mezkûrenin emaneten veya maktûan icrası şıklarından birinin tercihi şurây-ı devlet vârid olan 15 Teşrin-i evvel 313 tarihi ve 135 numarolu tezkirede iş’ar olunmuş olduğundan ber mûcib iş’ar münakasasının icrasıyla neticesine iş’arı zımnında keyfiyetinin savb-ı aliye-i ol’penahilerine izbarı masarifat idaresinden ifade ve keşf defteri leffen irsal kılınması...”²⁰⁴

Belgede ifade edildiği üzere sebil binasının yapılan incelemesi sonucunda beş bin yedi yüz otuz yedi kuruş (5737) ile tamiratı yapılacağı, suyolları için eksiklerin tamamlanacağı ve usulünce kararlaştırılmış bedel üzerinden tamiratın emaneten veya maktûan yapılmasına karar verilmesi için Şehremanetine yazı ile bildirilmiştir. Tamirata ilişkin sonucun masraf idaresine bildirilerek keşf defterinin gönderilmesi istenmektedir.

14.6.1960 tarihinde İstanbul Müzeler Müdürlüğü’ne yazılan yazıda Kızılay ve Türk Hava Kurumu binasının kullanılamayacak durumda olduğu, kurumların işleyişini aksatmamak için Nakşidil Türbesi’nin sebili ile Kemalettin Keredinin eşyalarının bulunduğu odaların bir yer bulununcaya kadar ilgili kurumlara tahsis edilmesi istenmektedir.²⁰⁵ 16.6.1960 tarihli yazışma socuna göre sebil ve odaların Kızılay ve Türk Hava Kurumu’na tahsis edildiği öğrenilmektedir.²⁰⁶

3.3. Çeşmenin Onarımları

Hicri 16 Şubat 1308 (M. 21 Şubat 1891) tarihli belgede sebil binasının alemi ile birlikte çeşmenin de zarar gördüğü belirtilmiştir. Türbe çevresinde bulunan çeşmenin alemi tamamen yerinden koparılıp çalınması üzerine icab edenin yapılması belirtilmiştir.²⁰⁷

Rumi 6 Eylül 1309 (M. 18 Ağustos 1893) tarihli belge türbe ve çeşmenin tamiri ile ilgilidir. Türbe ve çeşmenin tamirat durumu şöyle ifade edilmektedir:

²⁰⁴ BOA, EV. MKT, 0233. 00014 (VGMA’dan alınmıştır.)

²⁰⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.6.1960 tarihli belge.

²⁰⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.6.1960 tarihli belge.

²⁰⁷ BOA, EV. MKT, 01883. 00119 (VGMA’dan alınmıştır.)

“...Valide Sultan türbesiyle ittisalindeki çeşme muhtac-ı tamir olmasına mebni hazinece keşfi bil’icra olbabda tanzim ve leffen takdim kılınan iki kıt’a deftere nezareten tamirat-ı mukteziyenin mecdi on dokuz guruş hesabıyla sekiz bin sekiz yüz kırk beş guruşla vücuda geleceği anlaşılmış olan bi’l-reâya keşfinden daha noksanıyla ve kemâl ve metanet ve resanetle vücuda getirilmiş say’ ve gayret olmak üzere tamirat emânet-i icrasıyla zımnında masarîf-i vakı’ının vakfı müşârûl-ileyhâya masraf kaydı zımnında mebâliğ-i mezburun üç yüz dokuz evkâf borcu i’tası hususunda cenab-ı sadâretpenahilerine arz-ı masarifat idaresinden ifade olunmakla...”²⁰⁸

Buna göre Valide Sultan türbesiyle hemen yakınındaki çeşmenin tamire muhtaç olmasından dolayı hazine tarafından keşfi icra ettirileceği ve bunun için takdim edilen defterlere göre tamiratın mecdi on dokuz kuruş (19) hesabıyla sekiz bin sekiz yüz kırk beş kuruşla (8845) gerçekleştirilebileceği anlaşılmıştır. Ancak bu keşiften daha noksan bedelle sağlam ve dayanıklı bir şekilde gerçekleştirilen tamirat emaneten uygulandığı için masrafların vakfına kayıt edilmesini ve meblağın 1309 senesi evkâf bütçesinden ödenmesi istenmektedir.

3.6.1961 tarihinde Topkapı Müzesi Müdürlüğü’ne türbe sokağı çevresinin kirli ve çöplüğü andıran görüntüsünü gidermek için ağaçlandırılarak yeşillendirileceği, sulama için Mihçılar Sokağı’ndaki çeşmenin akmaması dolayısıyla türbe bahçesindeki terkos suyunun kullanımı için müsaade istenmektedir.²⁰⁹ Bu ifade ile çeşmenin o yıllarda metrûk olduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Sıbyan Mektebinin Onarımı ve Kullanımı

Mekâtib-i İbtidâiyye binasına R. 2 Haziran 1321 (M. 15 Haziran 1905) tarihinde Valide Sultan Mektebi muallimesi Halide Hanım tarafından bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda şiddetli rüzgarın mektebin kubbesinin kurşunlarını yerlerinden söküp bazılarını sokağa fırlattığını, bazılarını da kubbenin üzerinde bıraktığını, sokağa fırlayan kurşun

²⁰⁸ BOA, EV. MKT, 01939. 00198 (VGMA’dan alınmıştır.)

²⁰⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 3.6.1961 tarihli belge.

parçalarının toplatılıp muhafaza ettirildiğini, dolu sebebiyle bazı camların da kırıldığını bildirmiştir.²¹⁰

Bunu takip eden Hicri 13 Receb 1323 (M. 13 Eylül 1905) tarihinde mekteb ibtidâsının çarçûbeleri (çerçeve) ziyadesiyle eskimesinden şems ve hubub eden rüzgar sebebiyle hepsi kırılmış ve mekteb mûallimesinin ifadesi ile beyan edilmiştir. Mektebin tamiri için öncelikle derse devam eden kız öğrencilerin muhafaza-i sıhhatleri sağlanmış daha sonra gerekli tamiratın hızlı bir şekilde icra ettirilmesi bildirilmiştir.²¹¹

BOA'ya kayıtlı tarihsiz belgede Valide Sultan Mektebi'ne Süleyman Ağa marifetiyle kırk adet cam takıldığı öğrenilmektedir.²¹²

Rumi 22 Şubat 1321 (H. 11 Muharrem 1324/ M. 7 Mart 1906) tarihinde sıbyan mektebi vakfiyesi ile ilgili Maârif Nezaret Celilesi'ne bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıya göre,

“...ihyakerede olan mektebin 22 Şubat 1321 tarih ve beş yüz beş numaroda tezkire-i aliyye-i asafaneleriyle taleb buyurulan fıkra-i vakfiyesi sureti aslından cihat kalemine ihraç ve i'ta olunmakla leffen irsal savb-ı âli'nezaretpenahileri hakkında...”²¹³

Belgede Mâarif Kalemi'nden mektebin vakfiyesinin bir bölümü talep edilmektedir. Ancak arşiv araştırması sırasında böyle bir vakfiyeye ulaşılamadığından çalışma içerisinde yer verilememiştir. Ayrıca bu yazışma ile mekteb binasının 1906 yılında halen faal olduğu anlaşılmaktadır.

Rumi 20 Teşrin-i Sâni 1322 (M. 2 Kasım 1906) tarihinde sıbyan mektebinin gereken tamirinin ihmal edildiği Mekâtib-i İbtidâiyye binasına bildirilmiştir. Bu yazışmaya göre; Ramazan-ı Şerif'ten bir hafta önce Evkâf Nezareti tarafından başlatılan Valide Sultan İnas Mektebi'nin tamiratının şu sıralar devam edilmediğinden dolayı kapalı olduğu ve yürütülen tamiratın münakasasına (eksiltmeler) dair yazılan yazının uygun bulunmadığı belirtilerek memur tarafına ve dâileriyle muallimler huzurunda ustalara ifade edilmiştir.

²¹⁰ BOA, MF. MKT, 00866.0030.001.001.

²¹¹ BOA, MF. MKT, 00847.00073.002.002.

²¹² BOA, EV. MH, 01762. 00091 (VGMA'dan alınmıştır.)

²¹³ BOA, EV. MKT, 03072. 00024 (VGMA'dan alınmıştır.)

Ancak tamirat müte'ahhidi Malta Çarşısı'nda kendisine dükkan yaptırdığı tespit edildiğinden mektebi yüzüstü bırakarak tamirata devam etmediği anlaşılmıştır.²¹⁴

31.1.1940 tarihinde Mâarif Vekilliği Makamı'na Nakşidil Okulu için yazı yazılmıştır. Bu yazıda Fatih civarında talebe sayısının günden güne artması ve kira ile tutulacak müsait bir binanın bulunmaması dolayısı ile bu mahalde yeniden kurulacak altmış dokuzuncu ilkokula tahsis edilmek üzere Fatih Türbesi müstemilatından eski Nakşidil Okulu binasının Mâarif Müdürlüğü emrine verilmesi istenmektedir.²¹⁵

Topkapı Sarayı Müzesi'nin 20.1.1941 tarihinde Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğüne yazdığı yazı üzerine;

Eski Nakşidil Okulu, Yüksek Vekâletin tasvipleri gereğince İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanecisi Kemal Hidayet Dağdeviren'e kendi kitaplarını koymak üzere tahsis edilmiş ve binanın okul olarak kullanılmasında mahzur görülmediği anlaşılmıştır.²¹⁶

Bunu takip eden 16.2.1943 tarihinde de Kemal Hidayet Dağdeviren'in Nakşidil Okulunu hala işgal ettiği anlaşılmaktadır. Dağdeviren'in kitaplarının bulunduğu türbenin yanındaki mekteb binasında bulunan ve türbeye ait elektrik saatini kontrol için gelen memurlar buranın daima kapalı olduğunu ve 17.9.1942 tarihinden beri kontrol edemedikleri için keseceklerini bildirmişler. Elektriğin kesilmesi ile türbenin düzeni zarar göreceğinden tatil günleri haricinde saat kontrolünün yaptırılması neticesini ivedilikle bildirilmesi istenmektedir.²¹⁷

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü tarafından 5.7.1943 tarihinde İstanbul Belediyesi Reisliğine yazılan yazıda Nakşidil Mektebinin tahliye edilmesi için İstanbul Mâarif Müdüriyetine emir verilmesi arz edilmektedir.²¹⁸

1941 ve 1943 tarihli yazışmalardan anlaşılaçağı üzere mekteb binasının usulsüzce kullanıldığı ve büyük bir ihtimalle Kemal Hidayet Dağdeviren'in burayı işgal etmesi üzerine yaşanan aksaklıkların önünü kesmek için boşaltılması istenmiştir.

²¹⁴ BOA, MF. İBT, 00184. 000033. 001. 001.

²¹⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 31.1.1940 tarihli belge.

²¹⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 20.1.1941 tarihli belge.

²¹⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.2.1943 tarihli belge.

²¹⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 5.7.1943 tarihli belge.

Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'ne 19.9.1949 tarihinde gönderilen yazıda mekteb binasının İstanbul Eski Eserler Encümeni'ne hususi olarak verildiği, tarihi binanın hususiyeti için aslında Bakanlığa arzedilmesi gerekirken bildirilmediği, bunun dışında türbe bahçesini de müşterek kullanabileceğini encümen reisi Aziz Ogan'ın sözle ifade ettiği ve mekteb binasının türbe bahçesine açılan senelerden beri kapalı kapısını kırarak bahçeyi işgal ettiği ve türbenin asayişini de tehlikeye düşürdüğü gerekçesi ile müdahale edilmesi istenmiştir.²¹⁹

Bu belgeye dayanarak mekteb binasının amaç dışı kullanımına hala müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında belgelerde mekteb binası için ifade edilen “Fatih Türbesi müştemilatından eski Nakşidil Okulu” olarak belirtilen bina, 1940 yıllarından önce Fatih Türbesi müştemilatı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

27.5.1950 tarihinde sıbyan mektebinin Özel Gazetecilik Okulu'na tahsis edildiği öğrenilmektedir. 1949 senesinde Nakşidil Sıbyan Mektebi olarak anılan bina Özel Gazetecilik Okulu'na tahsis edilmiştir. Ancak okulun darlığı yüzünden türbenin bahçesi içinde tavanı çökmüş, yıkılmaya mahkum binanın tamiratını üstlenerek ilgili birime verilmesi rica edilmektedir.²²⁰ Bunu takip eden yazışmada türbeler için her sene verilen ödeneğin yetersizliğinden harap binanın tamir ettirilemediği anlaşılmaktadır.²²¹

Özel Gazetecilik Okulu Müdürlüğü'nden 27.2.1951 tarihinde gönderilen yazı ile daha önce ilgili birime tahsis edilen mektebin teneffüşhanesi olmadığı için okul duvarı hizasından bir tel çekilerek okul harimine giren bahçe kısmının istenildiği zaman iade edilmek üzere verilmesi rica edilmektedir.²²²

5.6.1955 tarihinde Özel Gazetecilik Okulu'nun Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı ile mektebe ek olarak istenen binanın (imaret odaları) tahsis edildiği öğrenilmektedir. Belgede ifade edilen şu cümleler sıbyan mektebi binasının durumunu ortaya koyması açısından önemlidir. Gazetecilik Okulu Müdürü Müderrisi Fehmi Y. Tuna'nın yazdığı yazıya göre;

²¹⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.9.1949 tarihli belge.

²²⁰ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.5.1950 tarihli belge.

²²¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 15.7.1950 tarihli belge.

²²² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.2.1951 tarihli belge.

“...Okulun ikinci devresi (yüksek kısmı) bu bina içinde tedrisata başlayıncaya kadar bu binayı baskı tesiri altında terk etmek mecburiyetinde kalıyorum. Bilindiği gibi bu kabil müesseseler ancak okula tahsis olunabilir. Belki siz de herhangi bir baskı altında binayı polise vermek mecburiyetinde kalacaksınız. Ancak böyle bir durum karşısında binanın bahçeye açılan kapısının –anının korunması bakımından- tuğla ile örülmek suretiyle bahçeye girilmesini önlemenizi rica ediyorum...”²²³

Buradan anlaşılacağı üzere ikinci devre olarak belirtilen bugünkü sıbyan mektebinin ilgili birime kullanılmak için verildiği ancak tedrisat başlayıncaya kadar binanın boşaltılması emredilmiştir. Mektebin türbe bahçesine açılan giriş kapısının tuğla ile kapatılarak avlu bahçesindeki türbe binasıyla bağlantısının kesilmesi istenmiştir. Mekteb kapısının iptal edilmesi burada eğitim göreceği düşünülen talebelerin türbeye zarar vermesini önlemek amaçlı olduğu söylenebilir.

Bunu takip eden belgelerde okul binası türbe ile birlikte mütâlaa edildiğinden 6 Haziran 1955 tarihinde Özel Gazetecilik Okulu ve İstanbul Mâarif Müdürlükleri’ne yapının Türbeler Müzesi sorumluluğundan çıkarıldığına dair yazı gönderilmiştir.²²⁴ Yine İstanbul Valiliği’ne gönderilen yazı aracılığıyla mekteb binasının tahribatından dolayı zabıt tutturularak Özel Gazetecilik Okulu’ndan devralındığını ve Türbeler Müzesi’ne tahsis edildiği öğrenilmektedir.²²⁵ Nakşidil Okulu’nun devir teslimi 22.8.1955 tarihinde gerçekleşmiştir.²²⁶

Mektebin kullanımına ilişkin diğer bir belge ise 22 Kasım 1955 tarihlidir. Bu belgeye göre;

“...Topkapı Sarayı Müzesi’ne bağlı Nakşidil Türbesi hudutları içinde olup müştemilattan bulunan ve türbe ile bir kül halinde mütâlaa edilmesi gereken Nakşidil Sübyan Mektebi’nin Fatih Emniyet Âmirliği binası olarak kullanılması uygun görülmemektedir...”²²⁷

²²³ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 5.6.1955 tarihli belge.

²²⁴ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 6.6.1955 tarihli belgeler.

²²⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, tarihsiz belge.

²²⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.8.1955 tarihli belge.

²²⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.11.1955 tarihli belge.

Buradan anlaşılabacağı üzere türbe ve müştemilatın yeniden tahribata uğramaması için Fatih Emniyet Âmirliği'ne tahsis edilmesi uygun bulunmamıştır. Ancak 13.4.1956 tarihli yazışmadan mekteb binası geçici olarak Fatih Emniyet Âmirliği'ne tahsis edildiği anlaşılmaktadır.²²⁸

Bir mekteb olarak hizmet veren türbe müştemilatının gerek usûlünce gerekse aykırı bir şekilde farklı kurumlar aracılığıyla kullanıldığı veya kullanılmak istendiği belgeler ile sabittir. Yine Fatih Kaymakamlığı tarafından 27 Nisan 1956 tarihinde gönderilen yazıda mektebin kullanıma ilişkin bilgilere rastlanılmaktadır. Bu belgeye göre;

“...Türbe müştemilatından olan Nakşidil Sübyan Mektebi binasına ait anahtarın daha önce kaymakamlıkta bulunduğu ve Yardım Sevenler Derneği'ne verildiği...”²²⁹ öğrenilmektedir.

3.7.1958 tarihinde Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda (bugünkü) sibyan mektebi için soruşturma yapılmıştır. Soruşturmaya göre binanın vaziyeti şöyledir.

Binanın iki katlı olduğu, alt katta su mahzeni ile bir koridorun bulunduğu ve üst kata bir merdivenle çıkıldığı, üst katta ise iki odanın yer aldığı, odalardan birinde haftanın belirli günlerinde cemiyetin toplandığı, diğerinde ise bıçkı ve dikiş dersi gören öğrencilere tahsis edildiği, ayrıca bir tuvalet ve yanında küçük bir odanın da yer aldığı belirtilmiştir. Buna ilave olarak ... ahşap tavanın çürümüş olduğu, pencerelerin bir kısmının kırıldığı ve kubbenin bazı yerlerinde çatlak olduğu, elektrik tesisatının da olduğu gibi kırıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca devam eden belgede mektebin Yardım Sevenler Derneği ile Bıçkı Dikiş Yurdu tarafından halen kullanıldığı, binanın iki buçuk yıl önce derneğe tahsis edildiği, derneğin dikiş yurduna kayıtlı 68 öğrencisi olduğu ve ayda 17.50 lira ücret ödediği, terâkküm eden (biriktirmek) meblağ ile milli ve dini bayramlarda semtin fakir halkına karşılıksız dağıttığı, çocuklara da giyecek eşya verilmekte olduğu ve Fatih semtinde bir oda temin edildiği taktirde burayı tahliye edeceklerini bildirmişlerdir.²³⁰

²²⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 13.4.1956 tarihli belge.

²²⁹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.4.1956 tarihli belge.

²³⁰ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 3.7.1958 tarihli belge.

Bu soruşturma takibinden sonra Mâarif Vekâleti'ne 7.7.1958 tarihinde gönderilen yazı üzerine derneğin binayı işgal ettiği, uzun seneler tavanı ve pencereleri onarım görmediğinden harap duruma geldiği ve 1958 yılı onarım programı içerisine sıbyan mektebinin de dahil edilmesi için tahliye edilerek onarıma başlanabilmesi için gereğinin yapılması arz edilmektedir.²³¹ 23.12.1958 tarihli belgede ise, Biçki Dikiş Kursuna daha evvel gönderilen yazı ile buranın büro olarak kullanımına karar verildiği ve derneğin böyle bir usûlsüzlükle aksatılmasından rahatsızlık duyulduğu belirtilerek 1.1.1959 tarihinde tahliye edileceği bildirilmiştir.²³² Ancak 16.2.1959 tarihli belgeye bakıldığında binanın hala taliye edilemediği anlaşılmaktadır.²³³

21.12.1970 tarihinde Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü'nden Senirkent Yüksek Tahsil Okutma Derneği Başkanlığı'na sıbyan mektebi hakkında bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıya göre daha önce Türbeler Müdürlüğü'ne bağlı iken TİEM'e devredilen türbe yanındaki sıbyan mektebi, Senirkent Yüksek Tahsil Okutma Derneği tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Böyle bir derneğin TİEM'e ait kamu binalarında çalışması uygun bulunmadığından süratle tahliye edilmesi rica edilmektedir.²³⁴

Mektebin durumu ile ilgili 22.10.1971 tarihinde TİEM'den Fatih Kaymakamlığı'na gönderilen yazıda 10 Kasım 1967 tarihinde mekteb binasının adı geçen derneğe tahsis edildiği, 1970 yılındaki uyarıya rağmen binayı hala tahliye etmediği ve TİEM tarafından boşaltılarak mühürlendiği ancak mühürleri kopartarak tekrar içeri girdikleri türbedâr tarafından bildirilmiştir.²³⁵

17.09.1999 tarihinde mekteb binasının VGM tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'na Kur'an Kursu olarak tahsis edildiği ve Çırçır Kız Kur'an Kursu'nun binada eğitim öğretime devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı belgede türbenin yanında bulunan odayı (imaret odaları) gündüz vakitlerinde bir vatandaşın kullandığı, türbe ile aynı giriş kapısına sahip mekteb binasının kız öğrenciler tarafından da kullanıldığı ve bu sebeple

²³¹ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 7.7.1958 tarihli belge.

²³² Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 23.12.1958 tarihli belge.

²³³ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.2.1959 tarihli belge.

²³⁴ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 21.12.1970 tarihli belge.

²³⁵ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.10.1971 tarihli belge.

eğitim öğretimi olumsuz etkilediği ifade edilerek buradaki vatandaşın tahliye edilmesi istenmektedir.²³⁶

3.5. İmarethâne Odalarının Kullanımı

Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'nden 4.9.1944 tarihinde Topkapı Sarayı Müzesi'ne gönderilen yazıda Nakşidil türbesi yanındaki odanın Yardım Sevenler Cemiyeti Dikimevi olarak kullanmak için teklifte bulunulmuş, söz konusu tamiratın da cemiyetin üstleneceği belirtilerek tetkik edilmesi istenmiştir.²³⁷ Yapılan tetkik sonucunda odaların dikimevi olarak kullanılması yapının düzenine ve mahiyetine zarar verebileceği düşünülerek kabul edilmemiştir.²³⁸ Daha sonraki yazışmalardan anlaşılacağı üzere iki katlı sıbyan mektebi 1956 senesinde ilgili derneğe tahsis edilmiştir.

Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan temin edilen 16.4.2003 tarihli belge türbe ve çevresindeki kaçak kısımların kaldırılması ile ilgilidir. Bu belgeye göre Çırçır Kız Kur'an Kursu bahçesindeki türbenin beden duvarı ile sütunlar arasında kalan tuğla duvar, pvc doğramalardan oluşan eklentinin ve sütunlar üzerinde bulunan ahşap ızgara üzerine yapılmış ondilin plastik örtünün kaldırılması istenmektedir.²³⁹

Kaçak kısımların kaldırılmasına ilişkin elimizde fotoğraf bulunmamaktadır. Bu sebeple belgede ifade edilen yer, türbenin yanında bulunan Fatih Cami Kız Kur'an Kursu'nun İdare Binası'na işaret etmektedir. Zira binanın eski fotoğraflarına bakıldığında böyle bir eklentinin olmadığı (pvc plastik doğrama) ve örtü sisteminde de kurşun malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple odaların orijinal kalmasını sağlamak için sonradan yapılan eklentilerin kaldırılması istenmiştir.

Ancak 23.8.2007 tarihindeki yazıya göre eklentilerin kaldırıldığı ve sonradan aynı şekilde tekrar yapıldığı fark edilmesi üzerine eklentilerin tekrar kaldırılması için işlem yapılması istenmektedir.²⁴⁰ Bugün odaların durumuna bakıldığında camekânlı

²³⁶ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.9.1999. tarihli belge.

²³⁷ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.9.1944 tarihli belge.

²³⁸ Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 9.9.1944 tarihli belge.

²³⁹ İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 16.4.2003 tarihli belge.

²⁴⁰ İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 23.8.2007 tarihli belge.

eklentinin hala varolduğunu, ondilin plastik örtü yerine oluklu kiremit kullanıldığı fark edilmektedir.

3.6. Suyollarının Onarımı ve Bakımları

Hicri 25 Cemaziyel'âhir 1259 (M. 23 Temmuz 1843) tarihinde türbe şerifi, sıbyan mektebi ve sebile akıtılan tatlı suyollarının 485 kuruşa tamiri gerçekleştirileceği belirtilmiştir.²⁴¹

Hicri 27 Cemaziyel'ahir 1278 (M. 30 Aralık 1861) tarihinde Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılan belgede yine türbe, sebil ve mektebe akıtılan tatlı suyollarının harap olmasından dolayı tamir edileceği ifade edilmiştir. Bu belgeye göre;

Türbe-i şerife ile sebil ve mektebe akıtılan tatlı suların yolu harap olduğuna dair verilen beyan üzerine gereğinin yapılması için mekteb hocası ve türbedârlar tarafından arzuhal verilmiş bunun üzerine su mahalline bir memur gönderilerek muâyenesi ve teftişi yapılmıştır. Atık kurşun fiyatı olan on bir bin dört yüz on kuruş (11.410) Fatih Bölükbaşı Hacı Ömer Ağa üzerinde kararlaştırılarak kontrat ve şartlar bildirilmiş ve keşf defteri dahi gönderilmiştir. Tamiri icra edilecek suyollarının keşfi ve müteahhidi Hacı Ömer Ağa vasıtasıyla birlikte nezaretinde bulunduğu hademeler ile gerçekleştirilmiştir.²⁴²

Hicri 26 Rebi'ülâhir 1287 (M. 26 Haziran 1870) ve H. 13 Muharrem 1286 (M. 25 Nisan 1869) tarihinde türbe, mekteb ve sebilhanesine akıtılan câr-i mâi lezzetin (tatlı su) yollarının tamiri için sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmeye göre;

Valide Sultan türbesi, mekteb münifi ve sebilhanesinin tatlı suyollarının tamiri için yapılan keşfi gereğince gayr-ı ez atık kurşun baha on üç bin iki yüz yirmi beş kuruş (13.225) olarak belirlenmiş ve Fatih Bölükbaşı Hacı Ömer Ağa ile ustalar hazır oldukları halde belirlenen masraf miktarından bin yedi yüz yirmi beş kuruş düşülerek tamiratın on bir bin beş yüz kuruş (11.500) hesabıyla yapılmasına karar verilmiştir. Suyollarının tamirini yapmaya daha noksaniyle başka bir talip bulunduğundan keşfi tatbik edilerek tamirat sözleşmesine hiçbir şey geride bırakılmaksızın işi tamamen

²⁴¹ BOA, EV. SRG, 00278. 00153 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁴² BOA, EV. MH, 00846. 00226 (VGMA'dan alınmıştır.)

bitireceği, asla zarar ve ziyan iddia etmeyeceği ve ettirilmesi halinde kabul olunmak şartıyla kontrat senedi hazırlanmıştır.²⁴³

Hicri 26 Rebiül'âhir 1287 (M. 26 Temmuz 1870) ve R. 13 Temmuz 1286 (M. 25 Temmuz 1870) tarihli belge külliye'nin suyollarının tamiratı ve masrafları ile ilgili keşf-i evvel defteridir. Deftere göre;

“...Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin camî-i şerîfi civarında Hâmiye vakfından Nakşidil Valide Sultan Hazretleri'nin türbe-i şerîfi ve mekteb-i münifiyle sebilhânesine câri mâi leziz tarikin keşf ü mu'âyenesi için meclis-i âcizânemizden İshak Paşa suyolcusu Süleyman Ağa irsaliyle suyolcusu ve türbe-i şerîfi mezkûr hademeleri hazır oldukları halde bi'l-mu'âyene keşf ü misâha ettirildükde mikdar-ı mesarifini mübeyyin terkim kılınan keşf-i evvel defteri...”²⁴⁴ şeklinde ifade edilen cümleye göre;

Türbe, mekteb ve sebile akıtılan tatlı suyollarının keşfi için İshak Paşa suyolcusu Süleyman Ağa, suyolcusu olup türbenin hademeleri ile birlikte muayenesi için ilgili mahale gönderilip masraf miktarını açıklayan keşf-i evvel defterini hazırladıkları anlaşılmaktadır. Keşf defterine göre tamiratı lüzüm görülen kısımlar şöyledir.

“Tarik-i mezkûrun mahalli müfrezi müşârül'ileyh Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin camî-i şerîfi civarında muvakkithâne arkasında taksimden Valide mektebi derununda hazineye kadar döşeli olan beş üzerine kurşun borularının ziyade harabının atık boruları fesh birle levâzımât-ı mukteziyyesi tekmil olarak tecdidiyle mâ'ada mahallerinin yarma hendek ile tamiri”

Tecdid Mahalli:

Tûlen – Hisab: 220

Boru: 122 Adet

60 Fi

Toplam: 7320 Kuruş

²⁴³ BOA, EV. MH, 01537. 00014 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁴⁴ BOA, EV. MH, 01537. 00015 (VGMA'dan alınmıştır.)

Tamir Mahalli:

Tûlen – Hisab: 223

5 Fi

Toplam: 1115 Kuruş

“Bu mahalde bulunan bir adet sağır terazinin tamiriyle üzerine müceddeden sacdan mamûl kapak ve kilid tesviyesi masrafı”

Semen 150 Kuruş

“Valide mektebi derununda vakı’ hazineden abdest maslaklarına varıncaya kadar mefrûş altı üzerine kurşun boruları ziyade harab olup tecdide muhtaç bulunduğundan atik boruları fesh birle levâzımât-ı mukteziyyesi tekmlil olarak kadîmi vech ile borularının yarma hendek ile tecdidi”

Tûlen – Hisab: 30

Boru: 16 Adet

55 Fi

Toplam: 880 Kuruş

“Zıkr olunan hazineden mekteb-i mezkûr derunuyla türbe-i mezkûr bahçesinden sebil hazinesine varıncaya kadar kezâlik altı üzerine kurşun borularının yarma hendek ile tecdidi”

Tûlen – Hisab: 70

Boru: 38 Adet

55 Fi

Toplam: 2090 Kuruş

“Ve mezkûre hazinesinden varıncaya ittisalinde vakı’ abdest kurşun borularının tecdidi”

Tûlen – Hisab: 15

Boru: 8 Adet

55 Fi

Toplam: 440 Kuruş

“Mezkûr-u türbedâr derûnunda abdest ve helalarının yedi adet musluklarının tebdili”

105 Kuruş

“Sebile mahsus bir adet büyük musluk tedili mesarifi”

30 Kuruş

“Taht-ı şâhane odasına mahsus abdest ve hela için iki adet musluk tebdili mesarifi”

100 Kuruş

“İki adet darb lülelerinin tamiri mesarifi”

20 Kuruş

Toplam: 255 Kuruş

“Zikr olunan mekteb derûnunda fersûde olunacak tuğlaların halis harçla tesviyesi mesarifi”

Semen 100 Kuruş

“Fersûde olunacak kaldırımların tesviyesi”

Tûlen – Hisab: 280

1 Fi

280 Kuruş

“Nakliye ve hammâliyesi”

1263 Kuruş

Toplam: 13893 Kuruş

Ber Vech-i tahmini ihraç olunacak atik kurşun bahası kıyye 334: 00668

(-) 13225

Fatih Bölükbaşı Hacı Ömer Ağa’nın ta’ahhüdüyle tenzili: 01725

Toplam: (-) 11500 Kuruş.

Hicri 11 Rebiül’âhir 1288 (M. 30 Haziran 1871) ve R. 17 Haziran 1287 (29 Haziran 1871) tarihinde Evkâf-ı Hümayun Nezareti’ne yazılan belge ile suyollarının onarım keşfi gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Bu belgeye göre;

Türbe, mekteb ve sebilin tatlı suyollarının harap olmasından dolayı tamiri için arzuhal istenmiş ve bunun üzerine Su Nezareti vasıtasıyla keşfi yapılmıştır. Tamirat keşfi sonucunda gayr-ı ez atik kurşun baha on bir bin beş yüz kuruş (11.500) masraf ile tamiratın Hacı Ömer Ağa tarafından uygulanacağı ifade edilmiştir. Yazılan ilâm üzerine suyollarından akan su yalnız...küreye aktığı anlaşılmış ve su maddesine göre mikyas

(ölçü aleti) olmayıp mecburi ihtiyaçları bulunmuş olduğundan belirlenen masraf ücretinden eksiltilerek Hacı Ömer Ağa marifetiyle sonuçlandırılması istenmiştir. 1287 senesi bütçesine yazılı tamirat masrafı evkâf muhasebesine kayıt edilmiştir²⁴⁵

Yine suyolları ile ilgili diğer bir belge ise Hicri 11 Cemaziyel'evvel 1290 (M. 7 Temmuz 1873) ve Rumi 26 Haziran 1289 (M. 8 Temmuz 1873) tarihli dir. Bu belgede türbe, sebil ve mektebe akıtılan tatlı suyollarının ve muslukların tamir edilerek yenilenmesini ve bu iş için mübaşirat müte'ahhidi su yolcu Hacı Ömer Ağa'nın görevlendirilmesi istenmektedir.²⁴⁶

Hicri 17 Rebi'ülevvel 1294 (M. 1 Nisan 1877) tarihinde yazılan tezkirede; türbe ile birlikte sebil ve mektebin sularının o yıllarda halen cereyan ettiğini ve su yolcusu Süleyman Ağa'nın da hizmetini devam ettirmesi arz edilmektedir.²⁴⁷

Bunu takip R. 5 Haziran 1295 (M. 17 Haziran 1879) tarihindeki belgede ise Nakşidil Valide Sultan'ın vakfı şerifinden olan sebil, çeşme ve suyolları tarafında vuku bulan tamiratın daha evvelki tamirat meblağı ile ilgilidir. Bu belgeye göre;

Tatlı suyollarının tamiratında sarf olunmak üzere yeniden verilen üç yüz kuruşun 1294 senesinden sene-i merkûme şubat gayetine kadar su yolcusu olan Süleyman Usta tarafından verilen arzuhal ile zikredilen meblağdan üç buçuk kuruş (3.5) harç kalemi ve bi't-terakki mâada iki yüz doksan altı buçuk kuruş (296.5) H. 7 Receb 1295 (M. 7 Temmuz 1878) tarihinde sene-i merkûmeden talep edildiği ve meblağın sabık ve emsaline uygun bulunduğu belirtilmiştir. Yine devam eden belgede mekteb hocası ve türbedâr tarafından gönderilen ilmühaber ile hayratın sularının daima aktığı anlaşılmış ve bu sebeple 3.5 kuruş olan harç kalemi düşürülerek 296.5 kuruş H. 20 Rebiül'âhir 1296 (M. 13 Nisan 1879) tarihinde evkâf muhasebesinden gönderilen dilekçe ve karar ile uygun bulunarak üç rub' olan (dörtte bir) iki yüz yirmi iki kuruş lira farkı olmak üzere birer hissedenden 74 kuruşun lira ve mecidi hesabıyla 1294 senesi bütçesinden verilmesi ve muhasebe kaydı ile vakfına kayıt edilmesi gerekli görülmüştür.²⁴⁸

Şehremaneti binasına R. 21 Mart 1314 (M. 2 Nisan 1898) tarihinde yazılan tezkirede türbe, mekteb ve sebile akıtılan suyollarının R. 23 Kânun-ı evvel 1313 (M. 4 Ocak

²⁴⁵ BOA, EV. MH, 01537. 00015 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁴⁶ BOA, EV. MH, 01664. 0007 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁴⁷ BOA, EV. MKT. CHT, 00085. 00152 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁴⁸ BOA, EV. MH, 01995. 00078 (VGMA'dan alınmıştır.)

1898) tarihli keşf defterinin tafsilat ve izahât-ı lâzimesini içermek üzere yeniden düzenlenmesi için gönderildiği ifade edilmektedir.²⁴⁹ Bu yazışma ile türbe, mekteb ve sebile akıtılan suyollarının yeni bir onarım geçireceği söylenebilir.

Rumi 8 Şubat 1322 (H. 8 Muharrem 1325 – M. 21 Şubat 1907) tarihinde Şehremanetine yazılan yazıda Valide Sultan türbesi önüne Belediye tarafından bir kulübe inşa edilmeye başlanmış ancak kulübenin burada bulunan suyolları maslağına zarar verebileceği düşünülerek ihbar üzerine başka bir mahale kaldırılmıştır. Suyolları maslağının muhafaza edilmesi için gerekli itinanın gösterilmesi istenmektedir.²⁵⁰

Fotoğraf 84:

Türbe Binasının Önüne İnşa Edildiği Tahmin Edilen Kulübe

Kaynak: “Nakşidil Valide Sultan Türbesi”, Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi – Ali Saim Ülgen Arşivi, erişim: 10.12.2018, <http://www.eskiistanbul.net/arama/nak%C5%9Fidil>

Evkâf-ı Hümayun Nezareti’ne Rumi 29 Haziran 1330 (M. 12 Temmuz 1914) tarihi ile kayıtlı olan belgede Nakşidil Valide Sultan türbesi ve beraberinde bazı vakıf eserlerinin miftah-ı alem rah-ı âbı ve rah-ı âbı (suyolları) cihetleri için şartlar buyurulmuştur. Belgeye göre;

²⁴⁹ BOA, EV. MKT, 02361. 00054 (VGMA’dan alınmıştır.)

²⁵⁰ BOA, EV. MKT, 03281. 00030 (VGMA’dan alınmıştır.)

Valide Sultan türbesinin rah-ı âbı ve miftah-ı alem rah-ı âbı cihetleri H. 4 Rebiül’evvel 1291 (M. 21 Nisan 1874) tarihinde Süleyman bin Ali uhdesine tevcih edilmiştir. Analiz ettiğimiz belge birkaç varaktan oluşmaktadır. Ancak belgenin elimizde tek varağı bulunduğu ve son satırlarında valide sultan türbesinin suyolları şartlarından bahsedildiğinden burada eksik olarak ifade edeceğiz. Belgenin son satırlarında Sultan II. Mahmud tarafından Nakşidil Valide Sultan adına H. 1234 (M. 1818) tarihinde müverrih (ebcedle tarih düşüren kimse) ve H. 1237 (M. 1822) tarihinde mukayyid (kayıt memuru) ettirdiği anlaşılan vazifeye mahsus şartlar şöyledir.

“...Sultan Mehmed Han vakfının serbölük rah-ı âbı olan kimesne sebil-i latif-i mezkûrda ve çeşme-i ma’i lezizde hidmet edüp mukabelesinde yevmi yirmi akçe vazifeye mutasarrıf ola ve san’atında mahir bir kimesne sebil-i merkûm...”²⁵¹ şeklinde ifade edilen satırlarda sebil ve çeşme binasında günlük 20 para ma’aş karşılığında bir kimsenin hizmet etmesini şart buyurmuştur.

3.7. Kömür Masrafları

Külliye yapılarının onarım ve tamiratlarından başka zaman zaman ihtiyaçlara yönelik yazışmaların yapıldığı belgeler vasıtasıyla tespit edilmektedir. Bu ihtiyaçlardan biri de H. 23 Cemaziyel’âhir 1283 (M. 2 Kasım 1866) tarihinde türbe, mekteb ve sebil binasında kullanılan kömürün ödemesi ile ilgilidir.

“...Nakşidil Valide Sultan Hazretleri’nin türbe-i şerifesi, mekteb ve sebilin beher sene i’ta olunan kömür bahası olan altı yüz elli guruş işbu bin iki yüz seksen üç senesine mahsuben hazine-i evkâf hümayundan ahz olunduğu...”²⁵²

Burada ifade edildiği üzere türbe, sıbyan mektebi ve sebile her sene altı yüz elli kuruş (650) değerinde kömür parası verildiği ve bu seneye mahsus ödemenin Evkâf-ı Hümayun bütçesinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

3.8. Mefrûsatın Yenilenmesi

Külliye’nin mevcut en erken tarihli belgesi 1842 yılına aittir. 1816 yılındaki inşasından 26 yıl sonra H. 17 Şevval 1258 (M. 21 Kasım 1842) tarihinde düzenlenen belgeye göre;

²⁵¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Merkez Masası Müsveddatı Cildi, Defter 04623. 00099.

²⁵² BOA, EV. MH, 1209. 00128 (VGMA’dan alınmıştır.)

Türbe-i şerifin mefrûşatı (halı, kilim, döşemelik eşya) köhnelenmiş olduğundan yenilenmesi gerekli görülmüştür. Bunun için Hamidiye Kaymakam Vekili Mehmed Esad Efendi marifetiyle mefrûşatın yenilenerek icab eden bahasının ödenmesi için Esad Efendi'nin takdim ettiği pusulada meblağın müşâruileyha ve idaretinden olarak Evkâf-ı Hümayun Hazinesi bütçesinden ödenmesi ve 1258 senesi masraf kaydı olarak kayda geçirilmesi istenmektedir. Mefrûşatın yenilenmesi için harcanan meblağ dört yüz otuz (430) kuruştur.²⁵³

Rumi 24 Eylül 1317 (H. 23 Cemaziyel'ahir 1319 – M. 7 Ekim 1901) tarihinde Evkâf Hümayun Nezaretine yazılan belgede türbe binasının mefrûşatının yenilenmesi ile ilgilidir. Türbede bulunan yirmi beş adet top şal ile türbenin dahili ve haricinde bulunan kâliçelerin (küçük halı, seccade) zamanla renkleri solup eskimesinden tamiri mümkün olanların tamir edilmesini ve tamiri mümkün olamayanların da değiştirilmesi istenmektedir.²⁵⁴

Başbakanlık arşivine kayıtlı tarihsiz bir belgede ise birtakım camilere serilen kâliçelerin ücretlerine mahsus tutarları verilmiştir. Nakşidil Külliyesi'nin mektebinin de yer aldığı belgede mektebe serilen halıların tutarı iki bin üç yüz doksan sekiz kuruş (2398) olarak hesaplanmıştır.²⁵⁵

3.9. Türbede Hizmet Veren Görevliler

Nakşidil Külliyesi'nin arşivlerdeki onarım ve tamir belgelerinden başka özellikle türbe binasında Valide Sultan ve orada yatan diğer sultanların ruhları için mübarek ay ve gecelerde türbede Kur'an-ı Kerim'den hatim okumak için düzenlenmiş belgeler, türbe görevlilerin isimleri ile maaş ücretlerine ve türbedâr, cüz-hân²⁵⁶, buhâri-hân²⁵⁷ gibi türbe vazifelilerin vefatları dolayısıyla boş kalan makamlarına atanan yeni görevlilerin isimlerine ilişkin çok sayıda arşiv belgesine ulaşılmıştır. Çalışmamız gereği külliyenin onarımlarına ilişkin belgelere öncelik verildiğinden burada birkaç örnekle görevlilerin isimlerini zikretmek yapının mâhiyetini ortaya koymasından önem kazancaktır.

²⁵³ BOA, EV. ZMT, 00176. 00088 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁵⁴ BOA, EV. MKT, 02801. 00082, (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁵⁵ BOA, EV. EMH, 00279. 00016 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁵⁶ Cüz-hân: Kur'an'ın otuz bölümünden birini okumakla görevli dua okuyucusu. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 56.

²⁵⁷ Buhâri-hân: Hz. Muhammed'in hadislerinden büyük bir bölümünü içine alan Sahih-i Buhâri adlı meşhur eseri du'â olarak okumakla görevli du'â okuyucusu. Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", 56.

Bununla ilgili analiz edebildiğimiz Hicri 3 Rebiül'âhir 1243 (M. 24 Ekim 1827) tarihinde Türbe şerifesinde günlük kırk akçe (40) ma'aş ve bir çift fodula (ekmek) ile buhâri-hân ve sandûki²⁵⁸ cihetleri için mutasarrıf Konevi Mehmed Efendi'nin mülasebesiyle uhdesinde boş kalan makama layık ve temiz soylu müderrislerden Seyyid Osman Kâmil Efendi'nin atandığına dair berat verildiği anlaşılmıştır.²⁵⁹

Hicri 25 Rebiül'âhir 1248 (M. 21 Eylül 1832) tarihinde Dârü's-saâdet'iş Şerife Ağası Hazretleri'nin nezaretlerinde olup Evkâf-ı Hümayun'dan idare olunan Valide Sultan vakfı gelirinden günlük yirmi para (20) ve hazinedâr Cevri Usta vakfı gelirinden günlük yirmi para (20) ma'aşla valide sultan türbesinde eczâ-hân'lık²⁶⁰ cihetinde mutasarrıf olan Hafız Ahmed'in vefatı sebebiyle boş kalan makamına büyük oğlu Abdurrahman Efendi'nin layık görülmesiyle hizmetini icrâ etmesi için berat verilmiştir.²⁶¹

Hicri 9 Receb 1276 (M. 1 Şubat 1860) tarihli belgeye göre;

Her sene türbeye Hazret-i Muhammed'in göğe yükseldiği leyle-i mirac'da (Miraç Gecesi'nde) Peygamber Efendimiz'e ait olan lihye-i sa'adetin (Peygamberimiz'e ait saç ve sakal) ziyarete açılması için ödenen beş yüz on beş kuruşun (515) 1276 senesine mahsûben Evkâf Hümayun Hazinesi bütçesinden karşılanmıştır.²⁶²

Nakşidil Sultan türbesi, mekteb ve hayratı vakfından olmak üzere R. 8 Mayıs 1308 (M. 20 Mayıs 1892) tarihinde aylık seksen kuruş (80) ma'aş ve günlük ruhsat vakfı ile türbe şerifesinde buhâri-hân ciheti için H. 17 Receb 1293 (M. 8 Ağustos 1876) tarihinde Fatih müderrislerinden Hüseyin Avni Efendi'ye vazifesi için berat verilmiştir.²⁶³

Rumi 5 Şubat 1300 (M. 7 Ocak 1885) tarihinde masraf idaresine gönderilen belgede Valide Sultan vakfında bulunan hitâbet ve cihât-ı sâirelere zam yapılıp yapılmadığı ile ilgili masraf idaresine yazı yazılmıştır.²⁶⁴ R. 9 Şubat 1300 (M. 21 Şubat 1885) tarihinde

²⁵⁸ Sandûki: Dua okuyucularının okumak mecburiyetinde oldukları Kur'an nüshalarını ve diğer dua kitaplarını hususi sandıklarda muhafaza etmekle görevli kişi. Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", 59.

²⁵⁹ BOA, EV. EMH, 00256. 00001 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁶⁰ Eczâhân: Kur'an'ın otuz bölümünün birini okumakla görevli dua okuyucusu. Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", 57.

²⁶¹ BOA, EV. HMH, 00040. 0000 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁶² BOA, EV. MH, 00763. 00115 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁶³ BOA, EV. MKT. CHT, 00286. 00109 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁶⁴ BOA, EV. MKT. CHT, 00198. 00047 (VGMA'dan alınmıştır.)

verilen cevaba göre otuz altı kuruş on para (36 kuruş 10 para) atık zam ve altmış kuruş (60 kuruş) yeni zam yapıldığı belirtilmiştir.²⁶⁵

Yine VGMA defterine R. 10 Eylül 1314 (M. 22 Eylül 1898) ve R. 19 Teşrin-i evvel 1314 (M. 31 Ekim 1898) tarihleriyle kayıtlı olunan belgede türbe, mekteb ve sebilhanesi vakfından olmak üzere aylık seksen kuruş (80) ma'aş ve günlük bir çift fodula (ekmek) karşılığında türbe şerifesinde buhari-hân şerifi ciheti Elhâc Abdürrâhim uhdesine verilmiştir.²⁶⁶

Nakşidil türbesinin görevli atamaları ile ilgili yazılan yazışmalar Cumhuriyet dönemine değin sürdüğü R. 12 Şubat 1326 (M. 25 Şubat 1911) tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Türbe, mekteb ve sebil vakfından olmak üzere aylık seksen kuruş ma'aş ve günlük bir çift fodula ile türbe şerifesinde buhari-hân şerifi ciheti için H. 21 Muharrem 1310 (M. 15 Ağustos 1892) tarihinde Fatih müderrislerinden Erzurumi Salih Nizam Efendi bin Ahmed'e tevcih olunduğu ve ücretine zam yapıldığı anlaşılarak muhasebe idaresine gönderilmesi istenmiştir.²⁶⁷

Nakşidil Sultan Külliyesi'nin türbe, mekteb, sebil, çeşme ve suyolları ile ilgili Evkâf Hazinesi'nden onarımı ve çeşitli ihtiyaçları için zaman zaman belirli bütçelerin ayrıldığı ve masraflar için kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz belgelerden anlaşıldığı üzere tamiri icra edilecek yerler için öncelikle keşf ve tetkikler yapılmış ve en uygun meblağda karar kılınmıştır. Böylelikle onarım masraflarında tassarruf yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte kontrat ve sözleşme yapılarak tamiratların güvence altına alınması sağlanmıştır.

Külliye yapılarının inşasından sonraki vaziyetini ortaya çıkaran onarım belgeleri ve yazışmalar binaların geçirmiş olduğu değişimleri anlaşılır kılması açısından önemlidir. Bu değişimler yapıların asıl bünyesini kaybettirmeden yalnızca yenilenmeye yönelik yapılan müdahaleler şeklinde olmuştur. Külliyenin günümüze değin bakımlı ve sağlam gelebilmesinde onarımların etkisi büyük olmuştur. Analiz edebildiğimiz Osmanlı dönemi belgelerinden yapıların 1842 yılından 1914 yılına kadar (72 yıl) hemen hemen birkaç yılda bir çeşitli onarımları yapılmış ve suyolları zaman zaman yenilenmiştir.

²⁶⁵ BOA, EV. MKT. CHT, 00198. 00159 (VGMA'dan alınmıştır.)

²⁶⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Evamir Kalemî Beravat Defteri, 01846. 00146.

²⁶⁷ BOA, EV. BRT, 00289. 00004 (VGMA'dan alınmıştır.)

Bunu takip eden Cumhuriyet dönemi belgelerinde ise onarımlardan başka özellikle sıbyan mektebinin ve diğer binaların kullanımları ile ilgili ayrıntılara ulaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı saltanat gücünün en önemli göstergelerinden biri hayır eser inşa ettirmektir. Padişah'tan sonra saray mensubundan valideler, hasekiler, sultanlar, kalfalar, cariyeler, devlet erkânından sadrazamlar, paşalar ve saray mensubu olmayan kişiler tarafından önemli eserler inşa edilmiştir. Özellikle harem içerisinde gittikçe ön plana çıkmaya başlayan ve nüfuzları artan kadınlar güçlerini yapı inşa ettirerek göstermeye çalışmışlardır. İnşa edilen yapılar birer hayrat olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yapıların dini boyutunun ötesindeki asıl amaç, yaptıran kişinin statüsünü ve ihtişamını göstermek ve en önemlisi sempaticanlık kazandırmaktadır. İşte bu düşünce ile harem hayatında yaşamış birçok kadın önemli eserler yaptırmıştır. Bu kadınlar arasında padişah'tan sonra en yetkili makamda bulunan haremın sahibi valide sultan yer alır.

XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul ve civarında birçok eser valideler tarafından icra ettirilmiştir. Bu durum Sultan I. Ahmed zamanında veraset sisteminin değişmesine bağlı olarak validelerin hem siyasi bürokraside hem de yapı inşa ettirme faaliyetlerinde ön plana çıkması ile gerçekleşmiştir. Bu validelerden biri de Nakşidil Sultan'dır. Nakşidil Sultan, tıpkı diğer valideler gibi önemli vakıf eserleri inşa ettirerek Osmanlı Hanedanlığı'nı en iyi şekilde temsil etmiştir.

Valide Sultanın hayatı ve kişiliği ile ilgili kaynaklar sınırlıdır. Bunlar arasında en kabul gören bilgi, Fransız soylu bir aileden gelmiş olmasıdır. Saray haremine cariyeler olarak girmiş, I. Abdülhamid ile evliliği sebebiyle (1785) haseki olmuş ve II. Mahmud'un padişahlığı ile valide sultanlığa (1808) yükselmiştir. Validenin, hasekilik ve validelik dönemlerindeki yaşantısı ile ilgili fazla malumatımız yoktur. Onunla ilgili ifade edilen cümleler dindar ve hayırsever bir valide olmasından öte değildir. Haremde etkin konumda bulunan birçok validenin aksine sakin bir hayat sürdürdüğü aşıkardır. Ancak bu durum eser inşa ettirmesinin önüne geçememiştir. Valide olduktan sonra özellikle İstanbul civarına önemli eserler kazandırmış ve adını yaşatmıştır. Bu eserlerden biri de İstanbul Fatih civarında türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve imrethânedden oluşan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi'dir.

Türk Barok ve Ampir üslubunun güzel bir örneğini teşkil eden külliyenin inşası, TSMA. D. 9506/2 ile kayıtlı olan inşaat masraf defterine göre 22 Şubat 1816 tarihinde validenin ölümünden önce başlamıştır. Masraf defteri, külliyenin ilk aşamalarını içermesi açısından hem mimarlık tarihine hem de sanat tarihine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu

defter aracılığıyla külliye'nin ilk yapım aşamasına, inşaat sırasında kullanılan malzemelere ve cinslerine, malzemelerin nereden ve kimlerden temin edildiğine, alınan malzemelerin birim fiyatları ile toplamalarına ve malzemelerin nerelerde kullanıldığına dair önemli bilgilere ulaşmıştır.

Bu ana kaynakla birlikte değerlendirdiğimiz külliye yapılarında dikkat çeken husus inşa tarihleridir. Masraf defterine göre külliye'nin inşası 1231/1816 yılında başlamıştır. Ancak sebil binası üzerindeki 1233/1818 ve kuzey avlu kapısı üzerindeki 1234/1819 tarihlerine bakıldığında yapıların farklı zamanlarda tamamlandığı bellidir. Külliye'yi konu alan kaynaklarda inşa tarihi 1817 veya 1818 (sebil binasının inşa tarihi) olarak belirtilmiştir. Bu sebeple masraf defteri külliye'nin inşasının 1816 yılında başladığını belgelemesi açısından önemlidir. Sarıcaoğlu, BOA'dan tespit ettiği arşiv belgesi ile türbe binasının 1232/1817 yılında tamamlanmaya yaklaştığını ifade etmiştir. Bu sebeple türbenin 1817 ve sebil binasının 1818 yılında tamamlandığını söylemek daha doğru olacaktır. Masraf defterinde külliye'nin bitiş tarihi ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır. Ancak işçilere ödenen günlük ücretlerin 1233/1818 tarihinde ödenmesi buranın inşaatının hala devam ettiğini göstermektedir. Bu sebeple kuzey avlu kapısı üzerinde bulunan 1234/1819 tarihi külliye'nin bitiş tarihi olarak kabul edilmelidir.

Diğer bir husus ise valide sultanın vefat tarihi ile ilgilidir. Türbe binası içerisinde bugün mevcut olmayan ve valide sultana atfedilen mersiye'de ölüm tarihi 1233/1818 olarak yazılmıştır. Ancak 1953 senesinde Şehsûvaroğlu vefat tarihini 1232/1817 olarak belirtmiştir. Öyle zannediyoruz ki verilen tarih külliye'nin inşa tarihini belirten yazınsal kaynaklara da öncü olmuştur. Zira 1233/1818 senesinde vefat eden sultanın 1232/1817'de türbesinde gömülü olduğunu söylemek yanlış bir ifade olacaktır.

Batılışma temellerinin yeşermeye başladığı Lale Devri, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal anlamda Batı üstünlüğünü kabul ettiği bir dönemdir. Bu dönemde baş gösteren Batılı yaşam tarzının etkileri XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Klasik Osmanlı Mimarisi anlayışından uzaklaşan bu dönem Barok ve Ampir gibi Batı sentezli üslupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Klasik Osmanlı Mimarisi Dönemi'nde (XVI. yüzyıl) cami odaklı büyük külliyeler XVII. yüzyılda yerini medrese odaklı külliyelere bırakmıştır. Bu dönemde yaptırılan külliyeler selâtin külliyelerinin dışında birçoğu vezirlere ve devlet erkânına mensup

kişilere ait külliyelerdir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde yeni bir külliye biçiminin ortaya çıktığı görülmektedir. Türbe ve sebilin öne çıktığı bu külliye örneği²⁶⁸ başta Nakşidil Külliyesi olmak üzere Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (1792/1796 yılında inşa edilen külliye türbe, mekteb, imaret, sebil, çeşme ve hazireden meydana gelmektedir.²⁶⁹) ve Şah Sultan Külliyesi'nde (1800 yılında inşa edilen külliye türbe, mekteb, sebil, çeşme ve hazireden meydana gelmektedir.²⁷⁰) uygulanmıştır. Genelde türbe merkezli ele alınan bu külliyeler Batılılaşma Döneminin vazgeçilmez mimari örneklerinden çeşme ve sebil grubu ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu yapılar klasik dönemin aksine arazinin yapısına göre düzenlendiğinden genelde dağınık bir plan şeması göstermektedir.²⁷¹

Türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi, imarethâne ve hazireden meydana gelen Nakşidil Külliyesi cephe düzeni ve mimarisi ile dönemin sanat anlayışına has özellikler taşır. Bu bağlamda özellikle türbe binasının silindirik gövdesi ile beden duvarları, duvarlar üzerinde devam eden dalgalı korniş ve saçığı, oval biçimli pencereler ile pencere şebekeleri, sütun başlıkları üzerinde yer alan akant yaprakları ve girdandlar ile iç mekandaki kalemişleri Barok ve Ampir üslubunun sentezidir. Burada dikkat çeken bir husus silindirik gövdeye paralel uzanan kavisli revak kısmıdır. Bu uygulama türbe yapılarında nadir görülen bir durumdur. Türbenin yüksek kasmağa oturan kubbesi ve kubbe çevresindeki ağırlık kuleleri bugüne kadar ki türbe binalarında pek görülmeyen bir uygulamadır.

Türbenin kütsel ve plan şeması bakımından benzerleri Mihrişah Valide Sultan Türbesi ve Şah Sultan Türbeleridir. Türbe merkezli bu yapıların cephe düzenleri Nakşidil Valide Sultan Külliyesinde türbe ve sebil binasından, Mihrişah Valide Sultan Külliyesinde türbe, sebil ve çeşmeden ve Şah Sultan Külliyesinde türbe ve sebil-küttabdan oluşmaktadır. XVIII. ve XIX. yüzyılda inşa edilen külliyeler dönemin sanat anlayışını yansıtan zarif örnekler arasında yer almaktadır.

²⁶⁸ Yıldız Demiriz, “Geç Dönem Osmanlı Mimarisi”, erişim: 24.9.2019, <https://docplayer.biz.tr/4867258-Gec-donem-osmanli-mimarisi-yildiz-demiriz.html>

²⁶⁹ Sevgi Parlak, “Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 42.

²⁷⁰ Sevgi Parlak, “Şah Sultan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 258.

²⁷¹ “Osmanlı Batılılaşma Dönemi Külliyesi I”, Sanatın Yolculuğu, erişim: 24.9.2019, <https://www.sanatin Yolculugu.com/osmanli-batililasma-donemi-kulliyeleri-i/>

1795 senesinde tamamlanan Mihrişah Valide Sultan Türbesi, çeşme ve sebil ile aynı cephede yer alır. Nakşidil Külliyesinin plan şeması gibi türbe merkezlidir. Mermer malzemeden yapılan bina iki basamaklı bir kaide üzerinde yükselerek kubbe ile örtülüdür. Valide sultan türbesinden farklı olarak oniki köşeli olan türbe iki sıra pencereleri ve pencere aralarındaki iki katlı sütun uygulaması ile benzerlik gösterir. Binanın cephesindeki kademeli silmeler, etek kısmının süslemesiz yüzeyleri ile benzerlik gösterirken kasnak ve kubbe uygulamasında farklılık vardır. Revak bölümü Nakşidil türbesinde olduğu gibi üç gözlü ve üç yönden açık, ancak burada ortada kubbe yanlarda tonoz yer alır. Ayrıca her üç cephesinde dörder sütun ve kemer uygulaması ile aynıdır. Ancak burada silindirik gövdeye nazaran revak bölümü daha geniş tutulmuştur. Şah Sultan Türbesi'nde de üç gözlü ve üç yönden açık revak bölümü ile benzerlik görülmektedir. Ancak buradaki revağın yan cepheleri yalnızca bir kemer açıklığına sahiptir.

Barok'tan Ampir'e geçişin zarif bir örneği olan Nakşidil Valide Sultan Sebili, mermer yüzeyli cephesi, saçağı, kademeli silmeleri, sütun tablalarına oturan akantus yapraklı süs konsolları ve şebekeli pencereleri ile bu dönemin sayılı örnekleri arasındadır. Daire planlı sebil binasının imaret odasıyla bitişik olması ve odanın girişinde musluk taşının bulunması bize XV. yüzyılda Mısır'da Memlûkler tarafından inşa edilmeye başlanan sebil-küttablari hatırlatmaktadır. Bu yapıların üst katında mekteb alt katında sebil yer almaktadır. Ancak imaret odalarının ne amaçla kullanıldığını tespit edemediğimizden böyle bir plan şemasının bu tür yapıları yansıttığını söylemek yerinde olacaktır. Bunun bir örneği olan Şah Sultan Külliyesinde'de benzer bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. 1800 yılında inşa edilen Şah Sultan Külliyesi'nde sıbyan mektebi, sebil binasının üst katında yer almaktadır. Sebil, Nakşidil Sultan sebiliyle cephe düzeni açısından benzerlik gösterir. Sebil binasının dalgalı saçağı ve kitabeleri, etek kısmı, pencere aralarındaki sütunçe uygulaması ve konsollardaki akantus süslemeleri ve plastırlar ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Valide Sultan Sebili'nden 18 yıl önce inşa edilen Şah Sultan Sebili büyük olasılıkla Nakşidil Sebili'ne örnek teşkil etmiştir.

Duvar çeşmesi olarak değerlendirdiğimiz İmarek Çeşmesi, cephe tasarımı ve bezemeleri ile dönemin zengin bezemeli yüzeylere sahip çeşmelerinden ayrılır. XVIII. yüzyıldan itibaren çeşme cephelerinde görülen S ve C kıvrımlı kemerli ayna taşları, sütun şeklindeki plastırlar ve sütunlarla sınırlandırılmış cepheler, çeşme tepelerini anımsatan

güneş biçimli ışınsal tepelikler (II. Mahmud güneşi), Barok ve Rokoko üslubuna uygun çiçek, rozet, madalyon, perde, girland ve püskül gibi motifler XIX. yüzyıl çeşmelerinin karakteristik unsurlarındandır.²⁷² İki yandan ince sütunlarla sınırlandırılan çeşmenin bezemeleri basık kemerli ayna taşına işlenen akantus yaprakları ve istiridye kabuğundan ibarettir. İmaret çeşmesinin bir benzerine Mihrişah Valide Sultan Çeşmeleri'nde karşılaşılır. Bu çeşme, valide çeşmesinde olduğu gibi zeminden yükseltilmiş ve iki yandan sütunlarla sınırlandırılmıştır. Kemer uygulaması bakımından farklılık gösteren çeşmenin ayna taşı bezemesi ve ışınsal tepeliğin hemen altındaki madalyon ile benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Sıbyan mektebi külliye'den ayrı ele alınmıştır. Mektebin iki giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri asıl giriş kapısı diğeri ise avlu bahçesine giriş sağlayan kapıdır. Bu planlamanın amacı ana yapıları korumak ve mekteplerdeki sükûnetli yaşayışı temin edebilmektedir. Genelde köşe başlarında, iki katlı inşa edilen mektebler XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar klasik üslupta yapılmıştır. Duvarları kesme taş ve almaşık örgülü sade, bezemesiz yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda inşa edilen kare ve dikdörtgen planlı mekteb binaları, klasik dönem sıbyan mektepleri gibi külliye içinde veya mahalle bünyesinde tek bir yapı olarak inşa edilmiştir.²⁷³

Nakşidil Sıbyan Mektebi, külliye içerisinde ele alınan bir mekteptir. Klasik Osmanlı mimarisi üslubuyla inşa edilen mekteb iki katlı cephe düzeni, taş ve almaşık örgülü duvarları, iki renkli taş işçiliğinden kemer alınlıkları ile klasik mimari anlayışını temsil eden bir örnektir. Benzer şekilde ele alınan mekteplerden biri olan Mihrişah Valide Sultan Mektebi ile Nakşidil Valide Sultan Mektebine bakıldığında her iki binanın cephesi almaşık örgülü ve pencere üzerleri çift renkli kemer alınlığı işçiliklidir. Bununla birlikte Mihrişah mektebinin L planı Nakşidil mektebinin avlu bahçesine bakan cephesi ile aynıdır. Öyle zannediyoruz ki her iki bina aynı planda inşa edilmek istenmiş ancak valide mektebinin caddeye bakan cephesi sokak boyunca avlu duvarları ile devam etmesinden L şekli avlu bahçesi cephesine verilmiştir.

²⁷² Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12: 399-400.

²⁷³ Zeynep Ahunbay, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 7-9.

Sosyal yardımlaşma kurumlarından biri olan imarethâneler ihtiyaç sahibi insanlara karşılıksız yemek sunmak üzere kurulmuştur. Anadolu'da erken örneklerinin varolduğunu bildiğimiz imaret yapılarının hepsi bir külliye programı dahilinde yer almaktadır. Bu bağlamda külliye dahil edilen valide sultan imareti enine dikdörtgen planı ile avlu kenarına yerleştirilmiştir. Ancak burada dikkat çeken husus imaretin üzerinde bacaya yer verilmemiş olmasıdır. Bir aşevi olarak faaliyet gösteren bu binaların dışarıya duman ve koku çıkışı sağlamak için bacalı inşa edilmesi gerekir. Nakşidil imaretinde baca sisteminin bulunmaması sebebiyle buranın aşevi olarak değil odalardan meydana gelen müstemilat veya ön cephesindeki sebil binası münasebetiyle sebil-küttab olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Kur'an Kursu olarak faaliyet gösteren binaya ziyaretimiz sırasında burada uzun zamandır mekteb hocalığına devam ettiğini belirten görevliden öğrendiğimize göre daha evvel inceleme için gelen mimarların binanın ilk mekteb binası olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir. Zira arşiv araştırması ve masraf defterinde imaret kelimesine tesadüf edilememesi dikkat çeken bir husustur. Bu sebeple bina için kullanılan imarethâne ifadesi aşevi olmaktan ziyade müstemilat veya sebil-küttab olabileceği fikrine daha yakındır.

İnşaat masraf defteri, arşivlerden temin edilen belgeler, güncel yayınlar ve yapıların mevcut durumlarının incelenmesiyle ele alınan bu çalışmada; külliye hakkında önemli bilgilere ulaşılmış, farklı kaynaklar kullanıldığı için bazı noktalarda karşılaştırma yapılarak mevcut bilgilere ilaveler yapılması sağlanmıştır.

İncelenen 100 civarında belge ve 1 defter aracılığıyla külliyenin yapım aşamasından bugüne kadarki durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle çalışmaya yön veren inşaat masraf defterinden külliye birimlerinin yapılış planlarını ve işlevlerini, kullanılacak malzeme türleri ile bedellerini, malzemelerin temin edildiği bölge ve tüccarları ve bu malzemelerin uygulanacağı alanları öğrenmekteyiz. Bu deftere ek olarak arşivlerden temin edilen belgeler ile külliyenin inşasından sonraki onarımlarını ve birimlerinin kullanımı ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

Masraf defterinden öğrendiğimize göre türbenin binasının temelinde küfeki ve moloz taş ile temellerin güçlendirilmesi için ıskare adı verilen ağaçlar kullanılmıştır. Türbenin avlu duvarı küfeki ve taş malzeme ile karışık üç kat demir bağlamalı kenet ve zıvana ile örülmüştür. İki kademeli beden duvarlarında ve silmelerinde mermer, pencere şebekelerinde bakır, kubbesinde kurşun, kubbe payelerinde küfeki ve tepesinde

bakırdan üretilmiş alem kullanılmıştır. Türbenin revaklı avlusundaki üzengi yerinde mermerden sütun, pencere çerçevelerinde ceviz ağacı ve pencere nişlerinde mermer, günümüze ulaşamamış camekânın üzerinde kurşundan kubbe ve zemininde mermer kullanılarak inşa edilmiştir.

Türbe binasından türbedâr odasına giden yaya yolunun zemini küfekiden olup kargir kubbeli ve kurşunla örtülüdür. Ancak yaya yolunun sütunlarının üzerini örten kurşun kubbesi günümüze ulaşamamıştır.

Sebil binasının içi küfeki ve mermerden inşa edilmişken dış cephesi yekpâre mermerden inşa edilmiştir. Dört cephesindeki silmeleri, pencere açıklıkları ve saçağı mermer malzemelidir. Pencere şebekelerinde bakır, kargir kubbesinde kurşun ve tepesinde bakırdan üretilmiş bir alem kullanılmıştır.

Mihçılar Sokağı'ndaki çeşmenin cephesinde ve sütunlarında mermer kullanılmıştır. Çeşmenin tezhipli bir saçağı olduğu defterden öğrenilmektedir. Bu saçağın kurşunla örtülü olacağı ifade edilmişse de günümüze ulaşamamıştır.

Mekteb binasının cephesi taş ve tuğla ile örülmüştür. Pencereleri demir malzemeli ve mermer söveli, pencere nişleri kalemişi bezemeli ve ceviz ağacından çerçeveli inşa edileceği belirtilse de mektebe yapılan müdahaleler neticesinde pencere nişlerindeki kalemişleri bugün sıva ile kapatılırken ceviz ağacından yapılmış çerçeveleri iptal edilerek pvc pencere kullanılmıştır. Bununla birlikte defterde taş malzemedan yapıldığı belirtilen merdiven ve mektebin zemini laminat parke ile kaplanmıştır. Mektebin kubbesi kurşunla kaplanmış, bakırdan üretilmiş alem ile taçlandırılmıştır. Mihçılar Sokağı'daki büyük giriş kapısı ceviz ağacından mermer söveli inşa edilmiştir. Giriş kapısının üzeri kurşunla örtülü olacağı belirtilse de bugün kapı üzeri açıktır.

İmaret odaları adıyla bildiğimiz ancak yapıldığı dönemlerde ilk mekteb binası olarak hizmet verdiğini düşündüğümüz odaların beden duvarları taş malzemedan örülmüştür. Binanın pencereleri mermer söveli ve içleri kalemişi bezemeli, çerçeveli olarak inşa edileceği belirtilse de kalemişleri sıva ile kapatılmış ve çerçeveler yerine pvc pencere kullanılmıştır. Ayrıca odaların üzeri kurşunla örtüleceği belirtilmesine rağmen bugün kırma çatı ile kaplanmıştır.

Külliyenin iki ana giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan biri Tabhane Sokağı'nda diğeri Fatih Türbesi Sokağı'ndadır. Tabhane Sokağı'ndaki büyük giriş kapısının yüzeyleri ve saçağı mermer malzemeli, ceviz ağacından giriş kapısı ile tepesinde bakırdan alemlı ve kurşunla örtülü olacağı ifade edilmiştir.

Külliyenin avlu bahçesine ait duvarları küfeki taşından örölmüş ve çeşmenin bulunduğu duvar tarafına da demir parmaklıklı pencere inşa edilmiştir. Ayrıca defterde vasıtasıyla lağım ve suyollarının tanzim edildiğı, avlu bahçesi ile avlu dışına kaldırım döşendiğı öğrenilmiştir.

Külliyenin inşası sırasında yukarıda belirttiğimiz mermer, küfeki ve moloz taş dışında tuğla, alçı ve kireç malzeme kullanılmıştır. Bu malzemelerin sabitlenmesi ve bağlanmasında dövme horasan harcı kullanılmıştır. Bunun dışında inşaat sırasında 10500 adet kiremit, kütük, kereste, kurşun, bakır, ahşap malzeme ile çeşit çiviler, kenet ve zıvana, farklı boyutlarda cam, kapı kilitleri ve dolap kapakları için kilitler, çeşitli boyalar, civit, bezir yağı, neft yağı, resim kağıdı, tutkal, üstübeç kullanıldığı öğrenilmiştir. Ayrıca kitabeler için altın, türbe için şebeke, bilezik, alem, maşrapa, çeşme ve sebil için tas ve musluk ile perde ve keçe kullanılmıştır.

Külliyede sarf edilmek üzere alınan malzemeler çeşitli tüccarlardan temin edilmiştir. Masraf defterinden bu tüccarların isimlerine ulaşılmıştır. Satın alınan malzeme cinsleri ve tüccarların isimleri şöyledir.

Taşçı İsmail'den mermer sütun, Keresteci Dimitri'den kereste, Sarkiz'den kireç, Zenral kapısında Hasan Ağa'dan mermer, Merkebcı Mucurlu Ahmed'den moloz taşı, Mucurlu Ahmed'ten horasan, Taşçı İsmail vasıtasıyla Makriköyü'nden küfeki taşı, Kabul-ü encası Manuk'tan kenet, zıvana ve kiriş, Mismasrı Konstantin Zimmî'den çeşitli çiviler, Galata'dan çivi, cam ve boya, Çilingir Agop'tan çeşitli kilid ve edevatlar, Taşçı İsmail'den zank taşı ve tekne, Marmaralı Hasan Ağa'dan mermer, Suyolcu Yanni'den boru, Kapı aletçisi Manuk'dan kiriş ve gerekli edevatlar, Yusuf Beşe'den tuğla, Tuğlacı Karabet'ten tuğla, Keresteci Nabako'dan çeşitli keresteler, Altuni Ali Molla'dan altın, Dökmeci başı Elhac Süleyman Ağa'dan şebeke, bilezik, alem ve sebil için maşrapa ve musluk, Kurşuncu başı Hacı Ahmed Ağa ve Sultan Mehmed kurşuncusundan kurşun, Râkım Efendi'den kitabelerin yazıları, türbe için Düzoğlun'dan şamdan, buhurdanlık ve avize satın alınmıştır.

Defter aracılığıyla öğrendiğimiz diğer bir husus ise inşaat aşamasında çalışan işçiler ve ücretleri ile ilgilidir. Burada çalışan bazı işçilerin çalışma süreleri ayrıca belirtilmiştir. İşçilerin meslek grupları şöyledir.

Hamamcı (çalışma süresi 35 hafta), marangoz, lağımçı, kaldırmacı ve ırgad (çalışma süresi 24 hafta), taşçı başı (çalışma süresi 24 hafta), su yolcu, doğramacı başı, dökmeci başı, perdecı başı, sıvacı, boyacı, nakkaş ve rencber gibi meslek grupları bulunmaktadır.

Bununla birlikte masraf defterinden ulaşabildiğimiz detaylar arasında çeşitli masraflara bütçe ayrıldığı, mektebin açılışında hoca ve halifelere maaş verildiği sonradan istihdam edilen işçilere günlük ücret ödendiği, mektebe sıra ve sedir gibi çeşitli ihtiyaçlar alındığı, inşaat için iskele ve bazı malzemelerin nakli için köy arabası ve yük hayvanı kiralandığı, Kalfa Köyü civarında bulunan Eyyube Çiftliği yakınındaki Sultan Mehmed Cami Şerifi suyuna türbenin suyunun dahil edildiği ve türbe, sebil, çeşme, mekteb ve avlu kapıları üzerindeki kitabeler için masraf yapıldığı yer almaktadır.

Masraf defteri külliyesinin ilk inşasına mahsus bilgiler içermesi açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu kaynak vasıtasıyla öğrendiğimiz bilgiler mimarlık ve sanat tarihi alanlarına katkılar sağlayacaktır. Yukarıda belirttiğimiz mimari planın inşası sırasında bazı terimlerin kullanıldığı fark edilmiştir. Bu terimler, Osmanlı Mimarisine mahsus kullanılan terimlerdir. Bilindiği üzere sanat tarihi terminolojisi ikincil kaynaklar vasıtasıyla öğrenilmektedir. Ancak terminolojiye hakim olmak ve kullanılan terimlerin zaman içerisindeki değişimlerini anlayabilmek için mimariye ve arşive hakim olmak gerekir. Arşivlerde kayıtlı inşaata mahsus defterler sanat tarihi terminolojisinin zaman içerisindeki değişimini takip etmede öncülük etmektedir. Bu bağlamda incelediğimiz defter vasıtasıyla tesadüf ettiğimiz terimler bugün sanat tarihi literatüründe ikinci bir isim şeklinde kullanılmaktadır. Defterden öğrendiğimiz terimler arasında avadanlık (profil, silme), kafa tahta (silmeli saçak), kornize (saçak), deveboynu (S şeklinde kıvrık demir) ve paraçol (tahta veya demirden destek) gibi bazı terimler bulunmaktadır. Bu terimlerin birçoğu inşaat masraf defterleri ve Osmanlı mimari terminolojisini konu alan bazı sözlükler yardımıyla bulunabilmiştir. Osmanlı Mimarisine ait olan bu terimler sanat tarihi terminolojisine yeni bir bakış açısı ile kazandırılmalıdır.

Masraf defterinde belirtilen plan üzerine inşa edilen külliyesinin ilk onarımları Osmanlı dönemine aittir. Bu dönemde onarımların yanında zaman zaman yenilenme anlamında

yapıların ihtiyaçlarının karşılandığı ve su yollarının yenilendiği anlaşılmıştır. İncelediğimiz belgelere bakıldığında külliye ait onarımların tarihleri 1842 ile 1914 yıllarını kapsamaktadır. Onarım ve tamiratlar yapıların asıl bünyesini değiştirmeden yenilenmeye yönelik müdahaleler şeklinde olmuştur.

1842/1914 yıllarında gerçekleştirilen onarımlarda özellikle dikkat çeken bir husus onarım masraflarında tasarruf yoluna gidilmiş olmasıdır. Bu durum münâkasa yani eksiltme usulüne göre yapılmıştır. Münâkasa sistemi 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağı'nın kaldırılıp ihale sistemine geçilmesine bağlı olarak gelişmiştir. Her türlü inşaat faaliyeti, tamirat ve mimarbaşların görevlendirilmesi artık Ebniye-i Hassa Müdürlüğü nezaretinde yapılmıştır. Bu sistem, binada müdahale edilecek kısımlar belirlendikten sonra kararlaştırılan bedel üzerinden en düşük meblağ için ihaleye çıkarılıp en uygun bedel karşılığında sözleşme yapılarak gerçekleştirilir. Bununla birlikte tamir ve inşasında gerekli görüldüğü takdirde ihaleye girilmeden emaneten tercih edilen bir kalfaya da iş yaptırılmıştır.²⁷⁴ Emaneten yaptırılan işlerin tamamlanmasından sonra yapılan harcamaların kontrolü için keşf-i sani olarak adlandırılan ikinci bir keşf defteri hazırlanmaktadır. Münâkasa ile yapılan işlerde ikinci bir keşfe ihtiyaç duyulmamıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren gelir kaynaklarının çoğunlukla savaş ve askeri harcamalar için kullanılması inşaat masraflarının ödemelerinde zorluklar yaratmıştır. Ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar Batı tarzı müteahhidlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yapıların bir üstlenici tarafından daha uygun meblağlarda inşa edilmesi fikrinden doğan ihale sistemi son dönem Osmanlı mimarlığının kendi içinde geçirdiği büyük değişimlerden biridir.²⁷⁵

Bu doğrultuda Nakşidil Külliyesinin arşiv belgelerine bakıldığında onarım bedelleri üzerinden ihale yapıldığı anlaşılmış ve indrimi kabul edilen onarımların sözleşmesi imzalanmıştır. Ayrıca emaneten yaptırılan bazı onarımlar sırasında hazırlanan keşf-i evvel defterleri yeniden düzenlenmiştir.

Arşiv belgeleri vasıtasıyla binaların tamirat işlerinde görevli bazı çalışanların isimlerine ulaşılmıştır.

²⁷⁴ Selman Can, “Sultan Abdülmecid Dönemi Mimarlık Örgütünün Yapısı ve İşleyişi”, Ed. Kemal Kahraman – İlona Baytar, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi 1823-1861* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015), 427.

²⁷⁵ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı* (İstanbul: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010), 66-70.

Tablo 6:

Tamirat İşlerinden Sorumlu Bazı Görevlilerin İsimleri

Süleyman Ağa	Türbenin camekânı ve sebil odalarının camlarını yenileyen	-
Tamirat Müdürü Hasan Efendi	Türbenin camekânı ve pencerelerinin tamirinden sorumlu	H. 7 Ramazan 1285 (M. 22 Aralık 1868)
Halid Efendi	Türbe binasının camekânı ve odaların üzerine kurşun döşeyen kurşuncu	H. 22 Muharrem 1295 (M. 26 Ocak 1878) ve R. 14 Kanûn-ı Sâni 1293 (M. 26 Ocak 1878)
Fatih Bölükbaşı Suyolcu Hacı Ömer Ağa	Suyollarının yenilenmesinde görevli	H. 27 Cemaziyel'ahir 1278 (M. 30 Aralık 1861)
İshak Paşa Suyolcusu Süleyman Ağa	Suyollarının keşfinde görevli	H.26 Rebiül'âhir 1287 (M. 26 Temmuz 1870) ve R. 13 Temmuz 1286 (M. 25 Temmuz 1870)
Süleyman bin Ali	Sebil ve çeşmede görevli	H. 4 Rebiül'evvel 1291 (M. 21 Nisan 1874). Bu bilgi R.29 Haziran 1330 (M. 12 Temmuz 1914) tarihli belgeden öğrenilmiştir.
Hamidiye Kaymakam Vekili Mehmed Esad Efendi	Türbenin mefrûşatının yenilenmesinde görevli	H. 17 Şevval 1258 (M. 21 Kasım 1842)

Bu isimler dışında türbe binasında mübarek ay ve gecelerde buhari-hân, ecza-hân, cüz-hân ve sandûki cihetlerine atanan bazı vazifelilerin isimlerine de ulaşılmıştır. İncelediğimiz belgelerde şu isimler yer almaktadır.

Tablo 7:

Türbede Görevli Bazı Vazifelilerin İsimleri

Seyyid Osman Kâmil Efendi	Buhâri-hân ve Sandûki Cihetleri	H. 3 Rebiül'âhir 1243 (M. 24 Ekim 1827)
Abdurrahman Efendi	Eczâ-hân'lık Ciheti	H. 25 Rebiül'âhir 1248 (M. 21 Eylül 1832)
Fatih Müderrislerinden Hüseyin Avni Efendi	Buhâri-hân Ciheti	R. 8 Mayıs 1308 (M. 20 Mayıs 1892)
Elhâc Abdürrâhim	Buhari-hân Ciheti	R. 10 Eylül 1314 (M. 22 Eylül 1898) ve R. 19 Teşrin-i evvel 1314 (M. 31 Ekim 1898)
Fatih Müderrislerinden Erzurumi Salih Nizam Efendi bin Ahmed	Buhari-hân Ciheti	R. 12 Şubat 1326 (M. 25 Şubat 1911)

Cumhuriyet dönemi onarım belgeleri 1940 ile 2018 tarihlerini kapsamaktadır. Bu dönem belgelerinde külliye birimlerinin geçirdiği onarımlar ve yapıların kullanımına ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle bu dönem, yapıların amaç dışı kullanımlara hizmet etmesine bağlı olarak önemli ölçüde değişimler geçirmesine sebep olmuştur. Ayrıca kurumlar tarafından istenilen onarımların ertelenmesi ve ödenek çıkarılmaması ve keyfi durumlar külliye yapılarının daha da harap olmasını sağlamıştır. Özellikle Vakıflar İdaresi'nin keyfi durumu neticesinde birçok onarımı gecikmiştir.

Bu dönemde türbedâr odasına giden yaya yolunun üstünü örten kurşunların zarar görmesinden dolayı kaldırıldığı, türbenin ahşap saçağının ve taşıyıcılarının çürümesi ve depremlerden zarar görmesine bağlı olarak çökmesi, mekteb binası ile odaların çeşitli şahıslar ve kurumlar tarafından usülsüz kullanımına bağlı olarak tamir edilememesi neticesiyle yapılar günümüzdeki hallerini almıştır. Türbe binası 2014 yılında kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Bu onarım özellikle türbenin iç mekanına uygulanmıştır. İç mekanda ahşap pencere ve dolap kapakları ile sandukaların sedefli şebekeleri, kubbe yüzeylerinde ve duvarlarda yer alan kalemişleri ve kasnaktaki yazı kuşağı yenilenmiştir.

Arşivlerden tespit edilebildiği kadarıyla Nakşidil Külliyesi'nin geçirdiği onarımlar ve değişimler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Burada belgeler üzerinden bir toparlama yapılarak onarımların ve kullanımlara ilişkin faaliyetlerin anlaşılır kılınmasını kolaylaştıracaktır. Külliyenin geçirdiği onarımlar kronolojik olarak şöyledir.

Tablo 8:**Onarım ve Kullanımlara Genel Bakış**

H. 23 Rebiül'evvel 1231 (M. 22 Şubat 1816)	Külliye'nin inşaatının başlaması
H. 10 Receb 1232 (M. 26 Mayıs 1817)	Türbenin açılışı
H. 1233 (M. 1818)	Sebilin inşası
H. 1234 (M. 1819)	Kuzey avlu kapısı üzerindeki tarih
H. 17 Şevval 1258 (M. 21 Kasım 1842)	Türbenin mefrûşatının yenilenmesi
H. 25 Cemaziyel'âhir 1259 (M. 23 Temmuz 1843)	Suyollarının 485 kuruşla tamiri
H. 27 Cemaziyel'ahir 1278 (M. 30 Aralık 1861)	Suyollarının 11.410 kuruşla tamiri
H. 18 Rebi'ülâhir 1280 (M. 2 Ekim 1863)	Türbeye yapılacak tamirat için sözleşme
-	Türbe, camekânına ve sebile toplam 20 adet cam takılması
H. 23 Cemaziyel'âhir 1283 (M. 2 Kasım 1866)	Türbe, mekteb ve sebile verilen 650 kuruş kömür parası
H. 7 Ramazan 1285 (M. 22 Aralık 1868)	Türbe ve pencerelere toplam 30 adet cam takılması
H. 26 Rebi'ülâhir 1287 (M. 26 Haziran 1870) ve H. 13 Muharrem 1286 (M. 25 Nisan 1869)	Suyollarının 13.225 kuruş olan tamiratının münâkasa ile 11.500 kuruşa tamiri
Hicri 26 Rebiül'âhir 1287 (M. 26 Temmuz 1870) ve R. 13 Temmuz 1286 (M. 25 Temmuz 1870)	Suyollarının tamirâtı ve masrafları
H. 11 Rebiül'âhir 1288 (M. 30 Haziran 1871) ve R. 17 Haziran 1287 (M. 29 Haziran	Suyollarının onarım keşfi ve 11.500 kuruşla tamiri

1871)	
H. 18 Muharrem 1288 (M. 9 Nisan 1871)	Türbe üzerine döşenen kurşun ve tahtaların meblağı
H. 11 Cemaziyel'evvel 1290 (M. 7 Temmuz 1873) ve Rumi 26 Haziran 1289 (M. 8 Temmuz 1873)	Suyollarının ve musluklarının tamiri
H. 22 Muharrem 1295 (M. 26 Ocak 1878) ve R. 14 Kanûn-ı Sâni 1293 (M. 26 Ocak 1878)	Türbe camekânına ve odalarına kurşun döşenmesi
H. 27 Safer 1297 (M. 9 Şubat 1880)	Türbe ve türbedâr odasının emaneten tamirine dair
H. 16 Şubat 1308 (M. 21 Şubat 1891)	Sebil ve çeşmenin alemlerinin çalınması
R. 15 Teşrin-i evvel 1313 ve H. 30 Cemaziyel'evvel 1315 (M. 27 Ekim 1897)	Suyollarının 5737 kuruşla tamiri
R. 6 Eylül 1309 (M. 18 Ağustos 1893)	Çeşmenin 8845 kuruşla tamiri
R. 24 Eylül 1317 (H. 23 Cemaziyel'ahir 1319 – M. 7 Ekim 1901)	Türbenin mefrûşatının yenilenmesi
-	Mektebe serilen halıların meblağı 2398 kuruş
R. 2 Haziran 1321 (M. 15 Haziran 1905)	Mektebin kubbesinin ve camlarının zarar görmesi
H. 13 Receb 1323 (M. 13 Eylül 1905)	Mektebin çerçevelerinin kırılması
-	Meketebe 40 adet cam takılması

R. 20 Teşrin-i Sâni 1322 (M. 2 Kasım 1906)	Mektebin tamiratının müteahhid tarafından ihmal edilmesine dair
R. 8 Şubat 1322 (H. 8 Muharrem 1325 – M. 21 Şubat 1907)	Türbe önüne inşa edilen kulübenin kaldırılmasına dair
R. 29 Haziran 1330 (M. 12 Temmuz 1914)	Sebil ve çeşmenin bakımı için ücreti karşılığında verilen vazife
22 Temmuz 1940	Türbe ve türbedâr odasının kurşunlarının yenilenmesi
20 Ocak 1941	Okulun Kemal Hidayet Dağdeviren’e kitaplarını koymak üzere verilmesi
19 Eylül 1949	Mektebin X kişi tarafından kullanılması
27 Mayıs 1950	Mektebin Özel Gazetecilik Okulu’na tahsisi
13 Nisan 1956	Mektebin Fatih Emniyet Amirliği’ne tahsisi
27 Nisan 1956	Mektebin Yardım Sevenler Derneği’ne tahsisi
3 Temmuz 1958	Mektebin kullanımına ilişkin soruşturma
7 Temmuz 1958	Mektebin onarımı için tahliyesine dair yazı
16 Şubat 1959	Mektebin dernek tarafından kullanımını devam etmesi
14 Haziran 1960	Türbenin kurşunlarının çalınmasına dair
16 Haziran 1960	Sebil ve odaların Kızılay ve Türk Hava Kurumu’na tahsisi
29 Kasım 1961	Türbenin kurşunlarının çalınmasına dair
18 Temmuz 1962	Türbenin kurşunlarının yeniden çalınması
24 Eylül 1963	Türbenin saçak kısmının depremde zarar görmesi

16 Aralık 1966	Türbenin inceleme keşfi
21 Aralık 1970	Mektebin Senirkent Yüksek Tahsil Okutma Derneği'ne tahsisi ve tahliyesi
28 Şubat 1971 – 1 Mart 1971	Türbe revağının çökmesine dair
19 Kasım 1992	Hırsızlıklardan ötürü türbedeki eserlerin depoya kaldırılması
1992	Sebil'in Kızılay deposu olarak kullanılması
7 Mayıs 1996	Türbenin revak ve kurşunlarının acil onarımına dair
17 Haziran 1996	Türbedeki tarihi eserlerin depoya taşınmasına dair
4 Temmuz 1996	Ahşap revağın müdahale edilmesine dair
17 Ağustos 1999	Türbenin depremde zarar görmesi
17 Eylül 1999	Mektebin Çırçır Kız Kur'an Kursu'na tahsisi
-	Tarihi eserlerin devr işlemlerine dair
16 Nisan 2003	Odalara yapılan kaçak eklentilere dair
25 Haziran 2005	Türbenin restorasyonu
2006	Sebil'in hoca odası olarak kullanılması
4 Ağustos 2014	Türbenin restorasyonu
22 Ocak 2018	Türbedeki şebeke ve puşidelerin onarımına dair

Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanan çalışma, Nakşidil Külliyesi'nin geçmişini ve bugününü ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Ancak arşiv araştırmasında çok sayıda belgeye ulaşılmış ve bu belgelerden yalnızca bir kısmı analiz edilerek çalışma tamamlanmıştır. İstanbul BOA, Ankara VGMA, Kültür Varlıklarını Korumaya Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden temin edilecek diğ r belgeler ile bu çalışma sonuçlandırılabilir. Umuyoruz ki bu alandaki eksiklik bir gün tamamlanır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Süreli Yayınlar

- Ahunbay, Zeynep. “Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 7-9. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda Kölelik – Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- Aksoy, Özgönül. *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968.
- Aktuğ, İlknur. “Ayazma Camisi İnşaat Defteri”. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 1 Ayrıbasım* (1995): 79-89.
- Akyıldız, Ali. “Valide Sultan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 494-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Alkan, Mustafa. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Alparslan, Ali. “Celi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Arseven, Celâl Esad. *Istılâhât-ı Mi’mâriyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Atasoy, Nurhan. “Barok”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayraktar, Nimet. “Tanınmamış Bazı Kütüphane Koleksiyonları”. *Journal Of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları* 27/1 (Harvard 2003): 209-216.
- Berk, Süleyman. *Hat San’atı Tarihçe, Malzeme ve Örnekler*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İsmek Yayınları, 2006.
- Can, Selman. “Sultan Abdülmecid Dönemi Mimarlık Örgütünün Yapısı ve İşleyişi”. Ed. Kemal Kahraman – İlon Baytar, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi 1823-1861*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Can, Selman. *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*. İstanbul: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa – Yılmaz, Hayri Fehmi – Ferrari, Nicole Kañçal – Ertuğrul, Alidost. *İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri: Fatih*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Çuluk, Sinan – Satar, Sinan – Kaynar, Salim – Kırış Mustafa. *Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016.

- Derman, M. Uğur. “Mustafa İzzet, Yesârîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 307-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûğat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011.
- Durmaz, Hasibe – Yavuz, Esra – Arslan, Murat. *İstanbul’un Çeşme ve Sebil Kitabeleri- I Günümüz Türkçesiyle Birlikte*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 2016.
- Eyice, Semavi. “Empire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 159-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gövsâ, İbrahim Alaeddin. “Nakşidil Sultan”. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1946.
- Gününç, Fevzi. *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I, Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphâne, Dârü’l kurrâ, Tabhâne*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın, 2012.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- İpşirli Mehmet. “Harem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 135-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İyianlar, Arzu. *Vâlîde Sultanların İmar Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi: 1992.
- Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi Koleksiyonu. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü. Eser No: 2730.
- Karakaya, Enis. “Nakşidil Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 344-346. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kuban, Doğan. “Barok Mimarî”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2: 61-65. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Kut, Turgut. “İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika”. *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırması* 2 (1978): 55-84.
- Oluk, Dudu Şirin. *Kanuni Sultan Süleyman’ın Hayatındaki Üç Kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2013.
- Ödekan, Ayla. “Ampir Üslubu”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 1: 247-249. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

- Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: T.C Başbakanlık Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2017.
- Özcan, Abdülkadir. “Lâle Devri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 81-84. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Ali Rıza. “Yazının İki Büyük Ustası: Mahmut Celâleddin ve Mustafa Râkım” *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Özcan, Ali Rıza. *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi II “Hazîre”*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007.
- Özgen, Mehmet Rasim. “Sultan Mahmudun Anası Nakşidil Sultan Bir Fransız Melezi Mi İdi?” *Tarih Hazinesi Dergisi* 1/4 (Ocak 1951): 173–175.
- Parlak, Sevgi. “Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 42-44. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Parlak, Sevgi. “Şah Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Pazan, İbrahim. *Padişah Anneleri Eserleriyle Valide Sultanlar*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2007.
- Pervititch, Jacques. *Sigorta Haritalarında İstanbul*. İstanbul: Axa Oyak, 1933.
- Pilehvarian, Nuran Kara. “Osmanlı Çeşme Mimarisi”. *Türkler Ansiklopedisi*. 12: 396-401. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Refik, Ahmet. “Mahmud-ı Sâni’nin Vâlidesi”. *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* 10/87 (Temmuz 1341): 217–224.
- Sakaoğlu, Necdet – Akbayan, Nuri. *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*. İstanbul: Denizbank / Creative Yayıncılık, 2000.
- Sakaoğlu, Necdet. “Nakşidil Sultan”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 2: 342–343. İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları - Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2015.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türki* İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Nakşidil Sultan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Nakşidil Valide Sultan”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 9 (Mart 2001): 97–109.
- Sarıdikmen, Gül. *İstanbul’un 100 Çeşmesi ve Sebili*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2013.

- Sönmez, Neslihan. *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın, 1997.
- Şânizâde, Mehmed Atâullah Efendi. *Şânizade Tarihi 1*. İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1242.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y. “Nakşidil Valide Sultan Türbesi”, *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abideleri, Çeşmeleri*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.
- Şensöz, Şule. *Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi, Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi ve Fatih'te Nakşidil Sultan Külliyesi*. Lisans Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1970.
- Tali, Şerife. *İstanbul Suriçi Sebilleri*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005.
- Tayyâr- Zâde Atâ. *Osmanlı Saray Tarihi – Târih-i Enderûn*. Trc. Mehmet Arslan. 3. cilt. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Teksarı, Serhat. *İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne Bağlı Türbeler*. İstanbul: Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 1997.
- Tokay, Hale. “Nakşidil Valide Sultan Külliyesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 6: 41. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- Uluçay, Çağatay. *Harem II*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1992.
- Üçer, Kaya. *Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalemîşi Üslupları*. Yüksek Lisans Eser Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, 1988.
- Ünsal, Behçet. “İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması”. *Vakıflar Dergisi* 16 (1982): 77-120.
- Vefîk Paşa, Ahmet. *Lehce-i Osmâni*, Haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Seda Yayınları, 2012.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 55-60.
- Yılmaz, Ömer Faruk. *Osmanlı Tarihi 5 Osman Gâzi'den Sultan Vahidüddin Han'a*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017.
- Yıldız, Esengül – Şenol, Seda – Soy, Tuba – Altunbaş, Ufuk. *T.C İstanbul İl Özel İdaresi – Kültür Mirasımıza Sahip Çıkıyoruz I “İstanbul”*. İstanbul: İstanbul İl Özel İdaresi, 2009.

Elektronik Kaynaklar

Açık Kuran. Erişim: 15.07.2019, <https://acikkuran.com/39/53>.

Böler Çelik İnşaat Taahhüt. “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”. Erişim: 20.4.2019, <http://www.bolercelik.com/naksidil-valide-sultan-turbesi/>

Demiriz, Yıldız. “Geç Dönem Osmanlı Mimarisi”. Erişim: 24.9.2019. <https://docplayer.biz.tr/4867258-Gec-donem-osmanli-mimarisi-yildiz-demiriz.html>

FomGroup Architects. “Nakşidil Sultan Türbesi. Erişim: 20.07.2019. <http://web.fomgrup.com/TR/50/projedetay/>

Kubbealtı Lügatı. Erişim: 25.12.2018. <http://lugatim.com/>

Odatv.com. “Nakşidil Valide Sultan Türbesi Onarımı”. Erişim: 20.4.2019, <https://odatv.com/insaat-yaparken-bile-ataturke-hakaret-2109151200.html>

Restorasyon Temel Kavramları. Erişim: 31.8.2019. <https://www.eski-eser.com/restorasyon-temel-kavramlari-sozlugu/>

Sanatın Yolculuğu. “Osmanlı Batılılaşma Dönemi Külliyesi I”. Erişim: 24.9.2019. <https://www.sanatin Yolculugu.com/osmanli-batililasma-donemi-kulliyeleri-i/>

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü. “Parsel Sorgulama”. Erişim: 06.08.2019. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF. MKT, 00866. 00030. 001. 001.

BOA, MF. İBT, 00184. 000033. 001. 001.

BOA, MF. MKT, 00866. 00030. 001. 001.

BOA. MF. MKT. 00847. 00073. 002. 002.

BOA. ML. EEM. 00453. 00039. 002. 001.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), İstanbul Vakıf Muhasebat ve Sarfiyat Defteri, 02886. 00189.

VGMA, Merkez Masası Müsveddatı Cildi Defteri, 04623. 00099.

VGMA, Evamir Kalemi Beravat Defteri, 01846. 00146.

BOA EV. ZMT, 00176. 00088 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. SRG, 00278. 00153 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 00846. 00226 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01344. 00240 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 1209. 00128 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 001762. 00092 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01762. 00091 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 013761. 00311 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01537. 00014 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01524. 00095 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01537. 00015 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MH, 01664. 0007 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MKT. CHT, 00085. 00152 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MKT, 00993. 00054 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MKT, 01883. 00119 (VGMA'dan alınmıştır.)

BOA, EV. MKT, 01939. 00198 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT, 0233. 00014 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT, 02361. 00054 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT, 02801. 00082, (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT, 03072. 00024 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. EMH, 00279. 00016 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT, 03281. 00030 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MH. TIK, 00080. 00092 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. EMH, 00256. 00001 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. HMH, 00040. 0000 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MH, 00763. 00115 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT. CHT, 00286. 00109 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT. CHT, 00198. 00047 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MKT. CHT, 00198. 00159 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. BRT, 00289. 00004 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MH, 01537. 00015 (VGMA'dan alınmıştır.)
BOA, EV. MH, 01995. 00078(VGMA'dan alınmıştır.)

Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü,
16.4.2003 tarihli belge.

İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü,
23.8.2007 tarihli belge.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 9506/2, vr.1-5.

Türebeler Müzesi Müdürlüğü

Türebeler Müzesi Müdürlüğü, 20.07.1940 tarihli belge.

Türebeler Müzesi Müdürlüğü, 31.I. Kânun 1940 tarihli belge.

Türebeler Müzesi Müdürlüğü, 20.1.1941 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.2.1943 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 5.7.1943 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.9.1944 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 9.9.1944 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.9.1949 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.9.1949 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 12.1.1950 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.5.1950 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 15.7.1950 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.2.1951 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 5.6.1955 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 6.6.1955 tarihli belgeler.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, tarihsiz belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.8.1955 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.11.1955 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 13.4.1956 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.4.1956 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 3.7.1958 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 7.7.1958 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 23.12.1958 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.2.1959 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 24.11.1959 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.6.1960 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.6.1960 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.6.1960 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 3.6.1961 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 29.11.1961 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 30.11.1961 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 12.6.1962 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 18.7.1962 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.7.1962 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 25.12.1962 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 24.9.1963 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 28.7.1964 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 11.11.1965 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 16.12.1966 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.1.1968 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 11.9.1969 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 21.12.1970 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.10.1971 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 1.3.1971 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.9.1991 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 19.11.1992 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 7.5.1996 ve 9.5.1996 tarihli belgeler.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 13.5.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 31.5.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.6.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.6.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.7.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 30.7.1996 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 14.9.1999. tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 17.9.1999. tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 20.3.2000. tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, tarihsiz belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 4.8.2014 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 2.8.2017 tarihli belge.

Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 22.1.2018 tarihli belge.

Fotoğraf Arşivleri

Çekül Vakfı - Metin Sözen Arşivi. “Nakşidil Sultan Türbesi”. Erişim: 10.12.2018,
<https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/bilgi-belge-merkezi>

Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi – Ali Saim Ülgen Arşivi. “Nakşidil Valide Sultan Türbesi”. Erişim: 10.12.2018,
<http://www.eskiistanbul.net/arama/nak%C5%9Fidil>

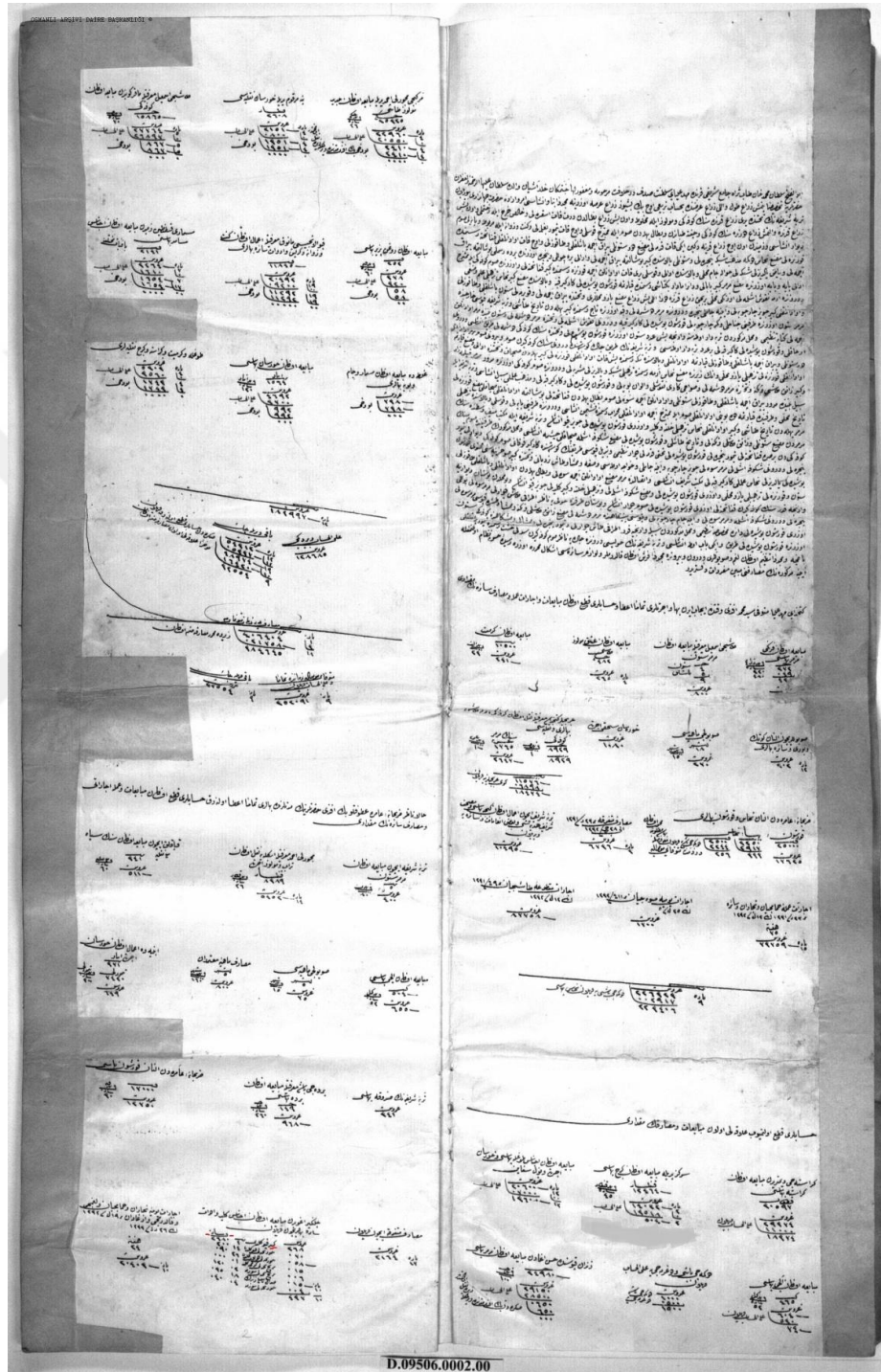
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi

EKLER

Ek 1:

Külliye'nin İnşaat Masraf Defteri

Külliye'nin İnşaat Masraf Defteri

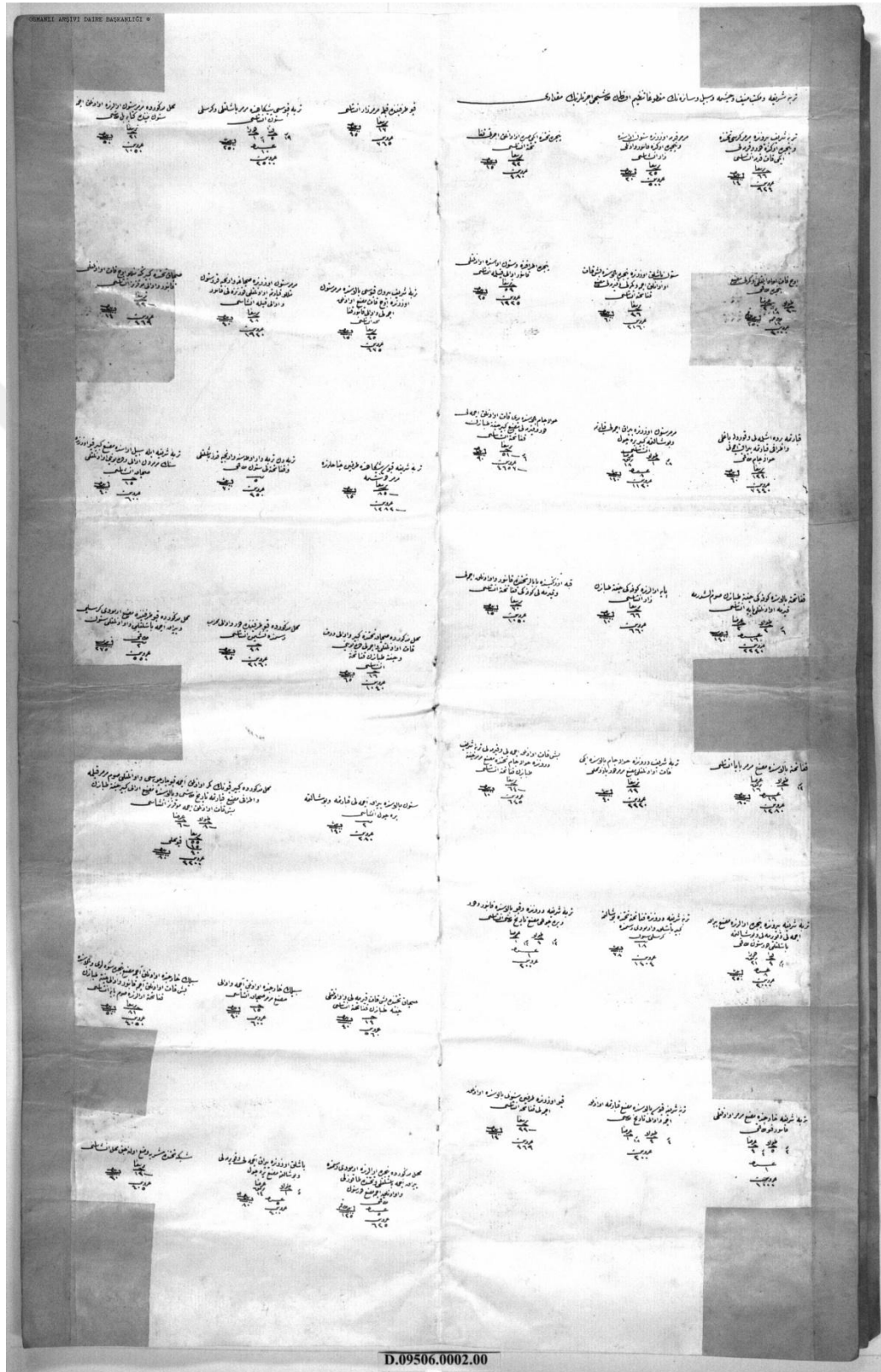
Handwritten manuscript page from a Persian account book, featuring multiple columns of entries and numerical calculations in Nasta'liq script.

The document contains several sections of text and numbers:

- Top Section:** Includes the heading "فهرست دی ماهیه و مشتقات آنرا به تمام درختان و سبزیجات و سایر بارها" (Inventory of monthly produce and its derivatives, all trees and vegetables and other crops).
- Middle Sections:** Multiple tables listing items such as "ماهیچه" (fish), "سبزیجات" (vegetables), and "درختان" (trees), followed by their respective prices or quantities.
- Bottom Section:** Contains further detailed listings and calculations, possibly related to taxes or trade duties.

The handwriting is dense and characteristic of historical Persian administrative documents. The page shows signs of age, including some staining and wear along the edges.

Külliye'nin İnşaat Masraf Defteri

Külliye'nin İnşaat Masraf Defteri

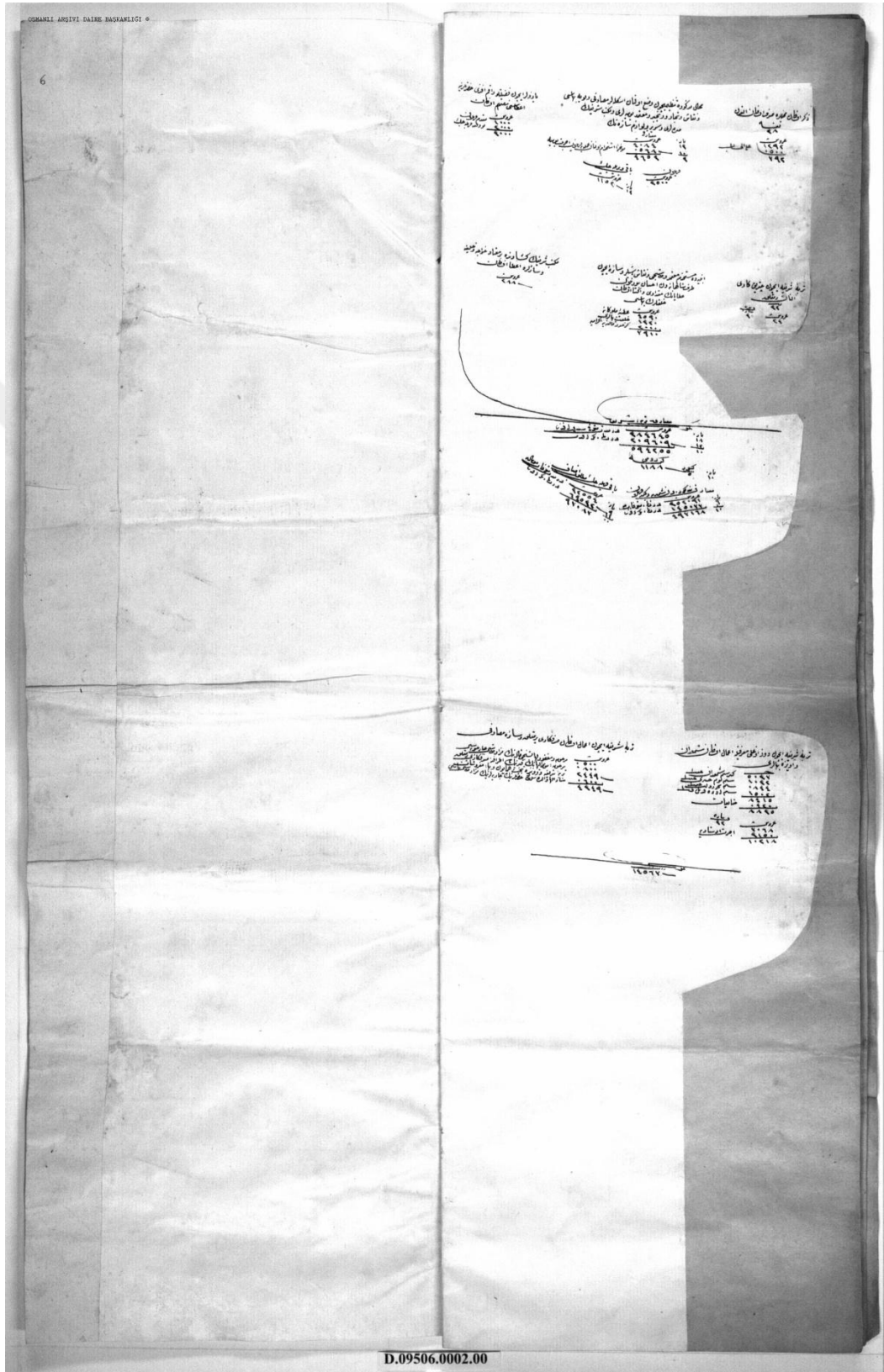
OSMANLI ARSIVI DAIRES BASKINLARI

Handwritten text in Ottoman Turkish, likely a technical or administrative document. The text is arranged in columns, with diagrams interspersed. The diagrams include a large one at the top left showing a landscape with a river and a bridge, and several smaller ones below it showing various mechanical or structural components. The handwriting is in a cursive style typical of the Ottoman period.

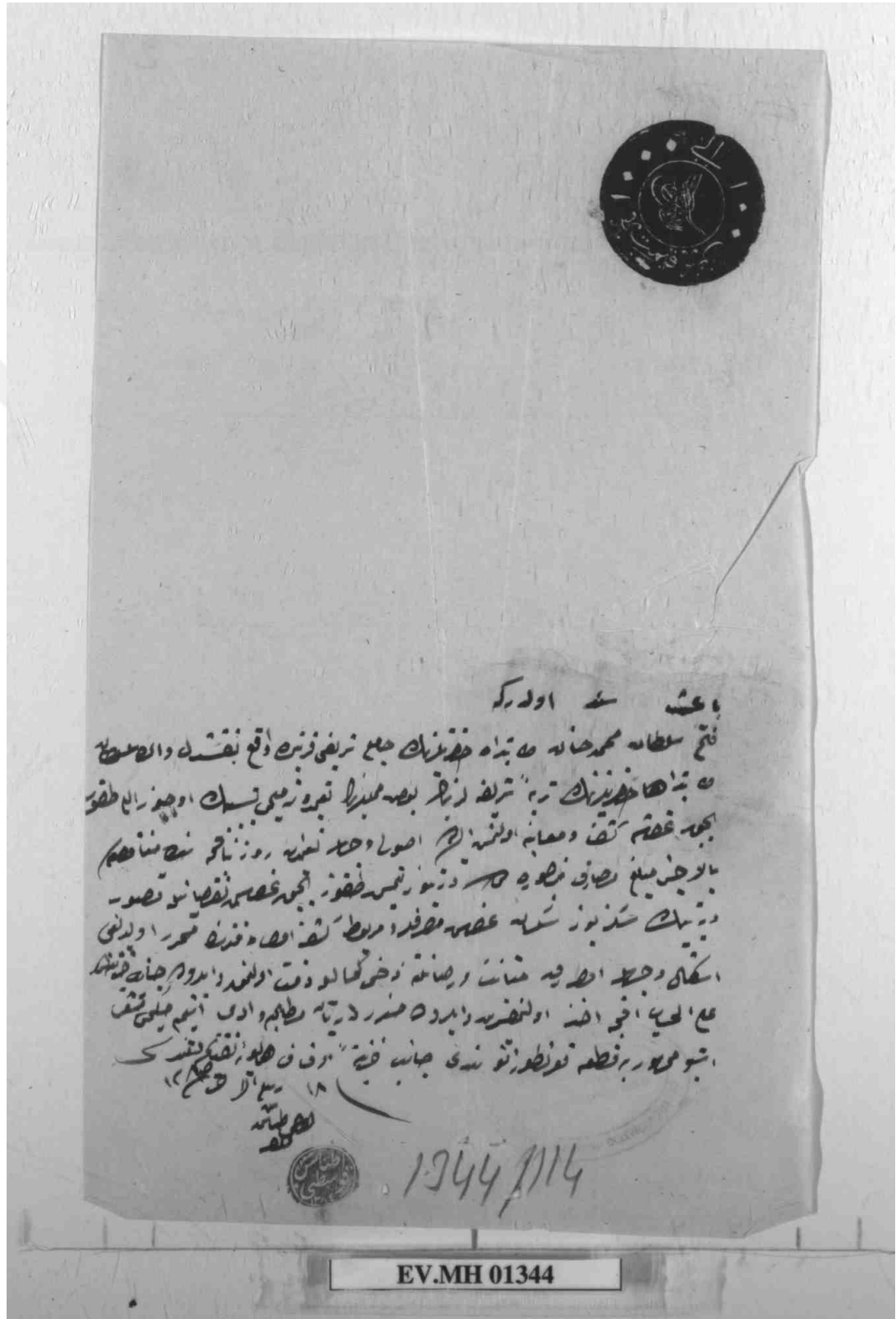
D.09506.0002.00

Ek 5:

Külliye'nin İnşaat Masraf Defteri

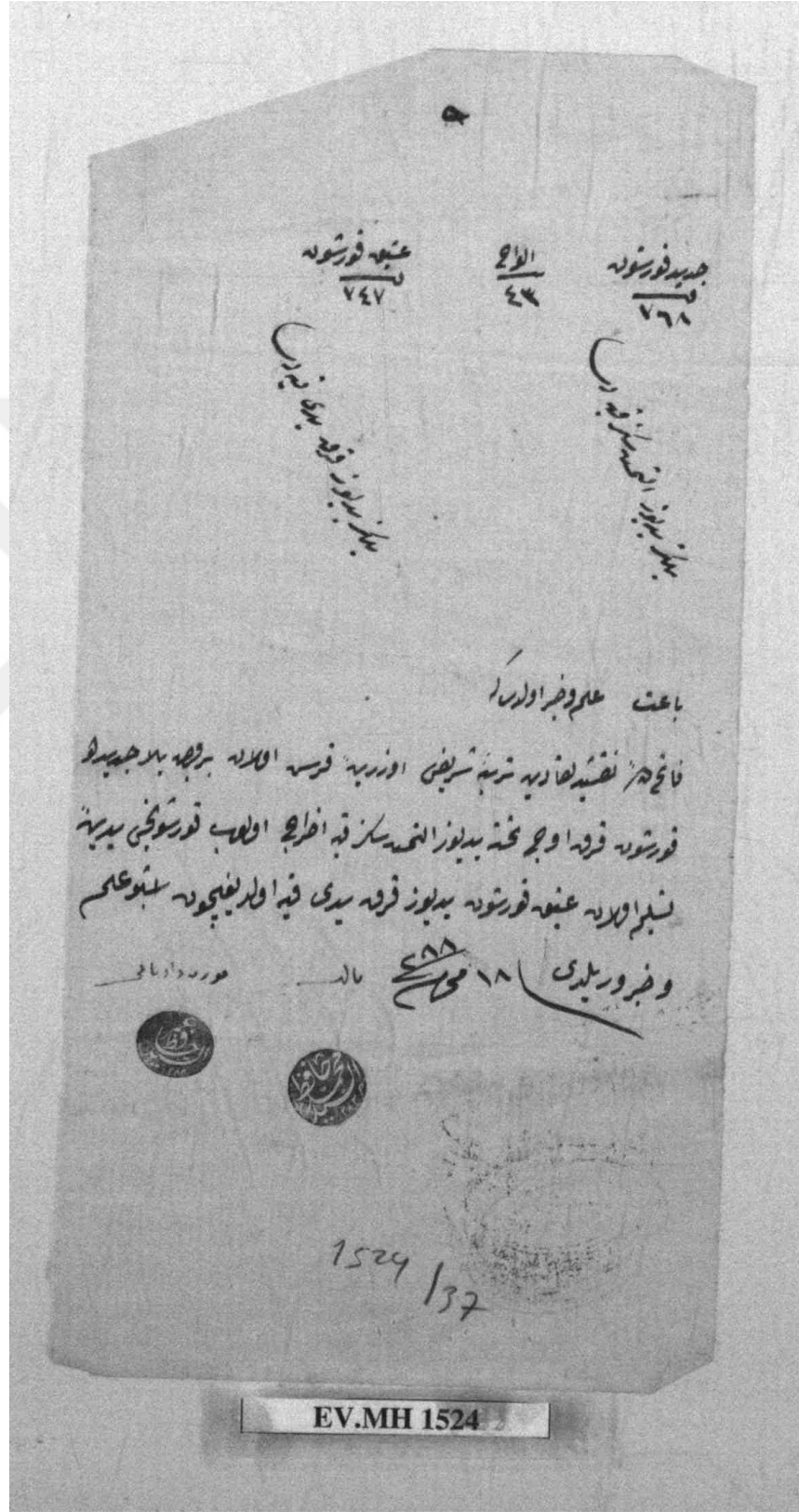

Türbenin Bazı Mahallerinin Onarımı ve Sözleşmesini Gösteren Belge

Ek 7:

Türbenin Kubbesi Üzerine Yeniden Döşenen Kurşunlar

Kaynak: BCA. EV. MH, 01524. 00095 (VGMA'dan alınmıştır.)

Sebil ve Çeşmenin Alemlerinin Çalınmasına Dair

[illegible]

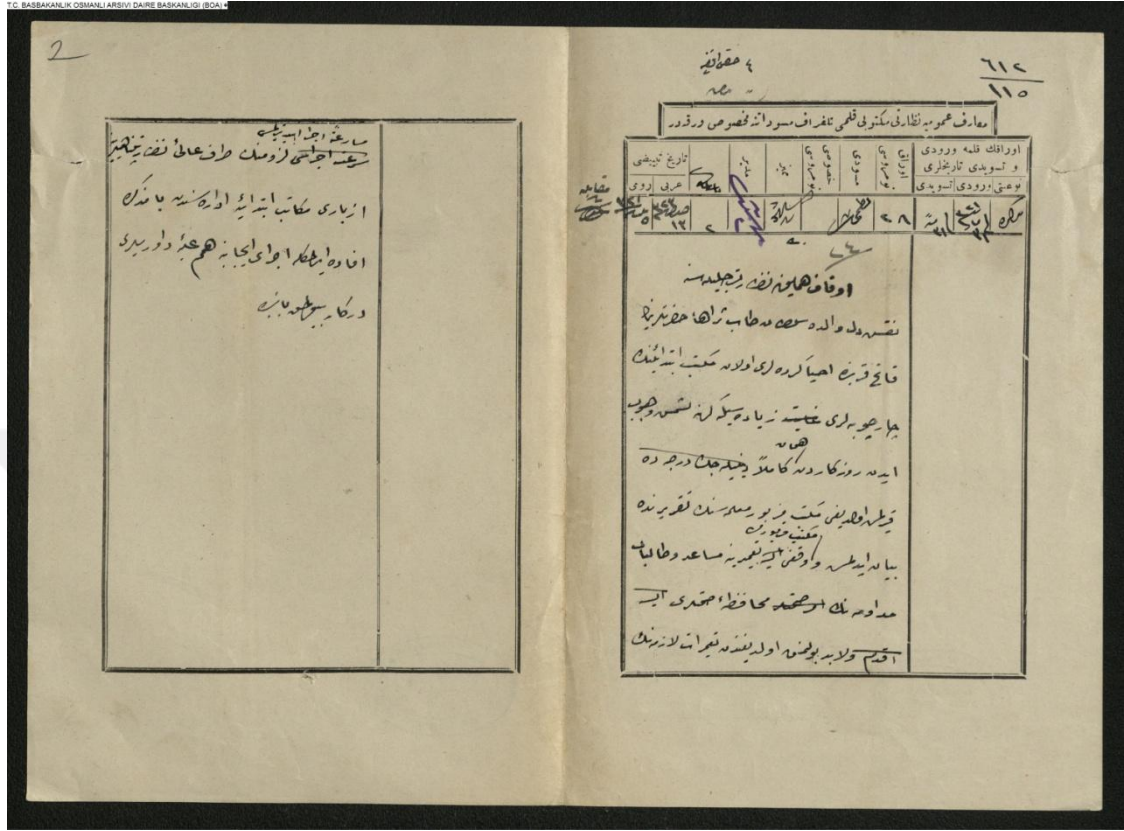
Ek 9:

Türbe ve Çeşmenin Onarımı

[illegible]

Ek 10:

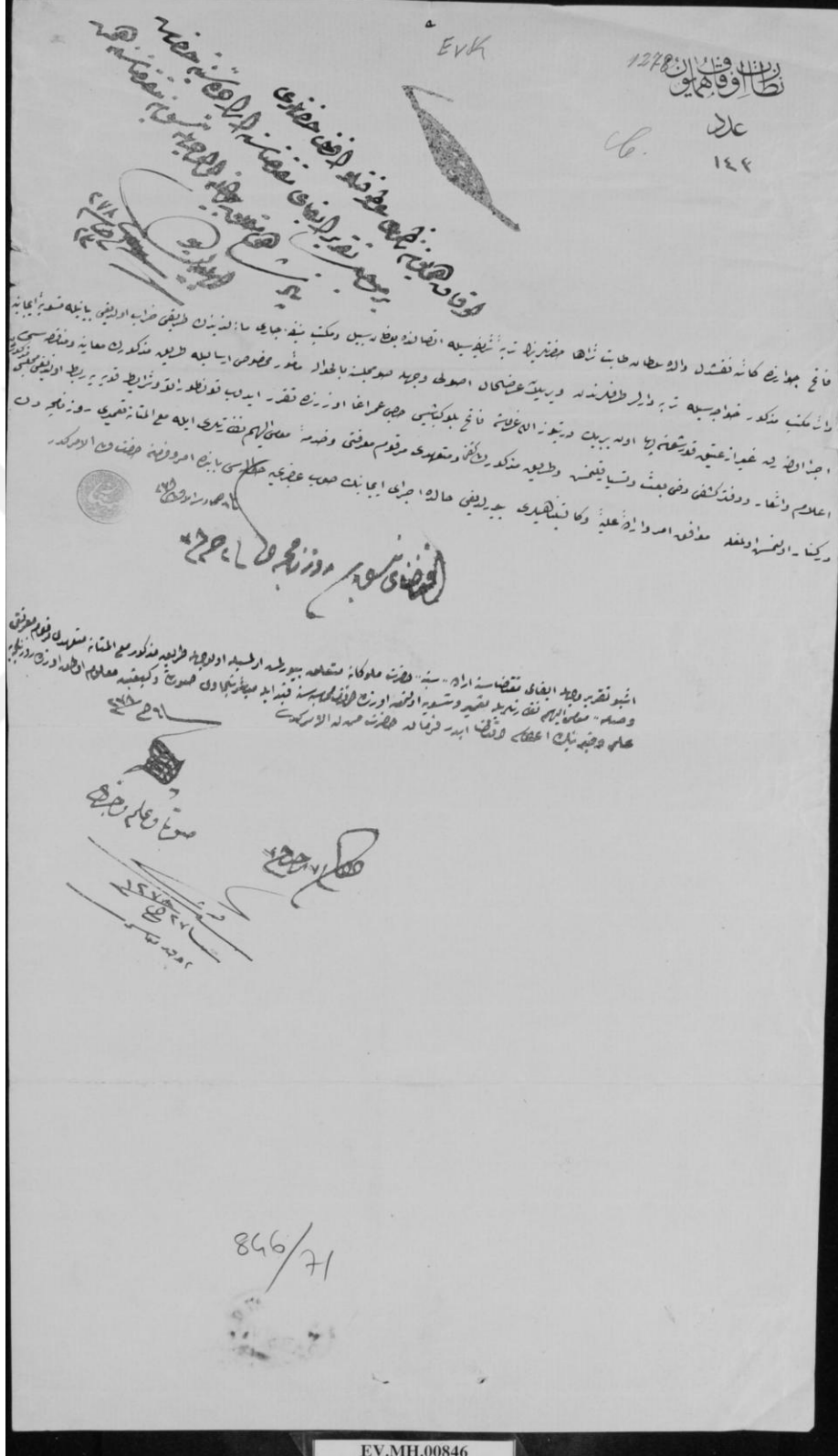
Sıbyan Mektebinin Çerçevlerinin Onarımına Dair

Kaynak: BCA. MF. MKT, 00847.00073.002.002.

EK 11:

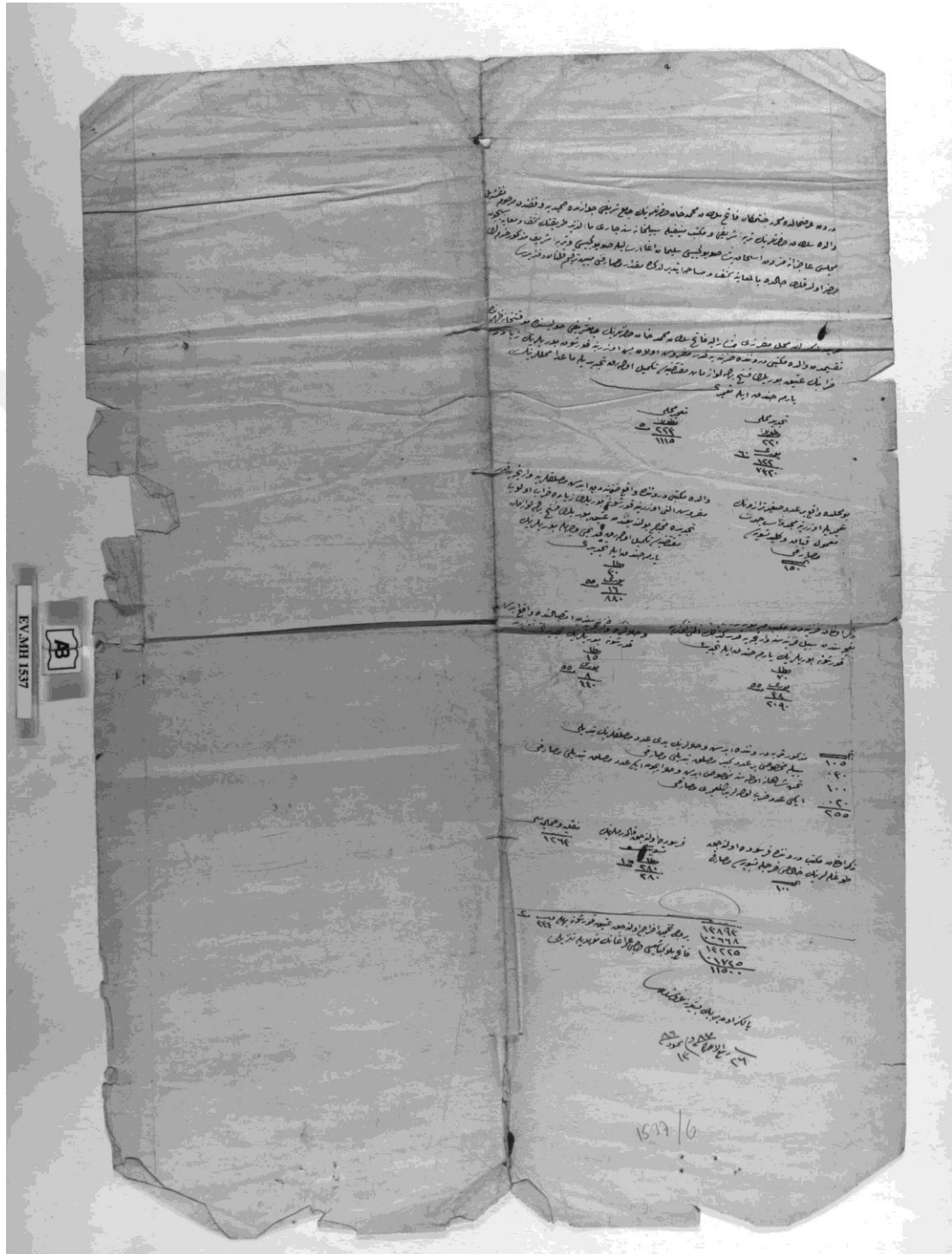
Suyollarının Onarımı

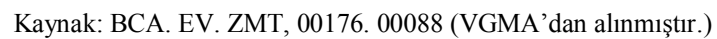
Kaynak: BCA. EV. MH, 00846. 00226 (VGMA'dan alınmıştır.)

Ek 12:

Suyollarının Onarımı ve Masrafları

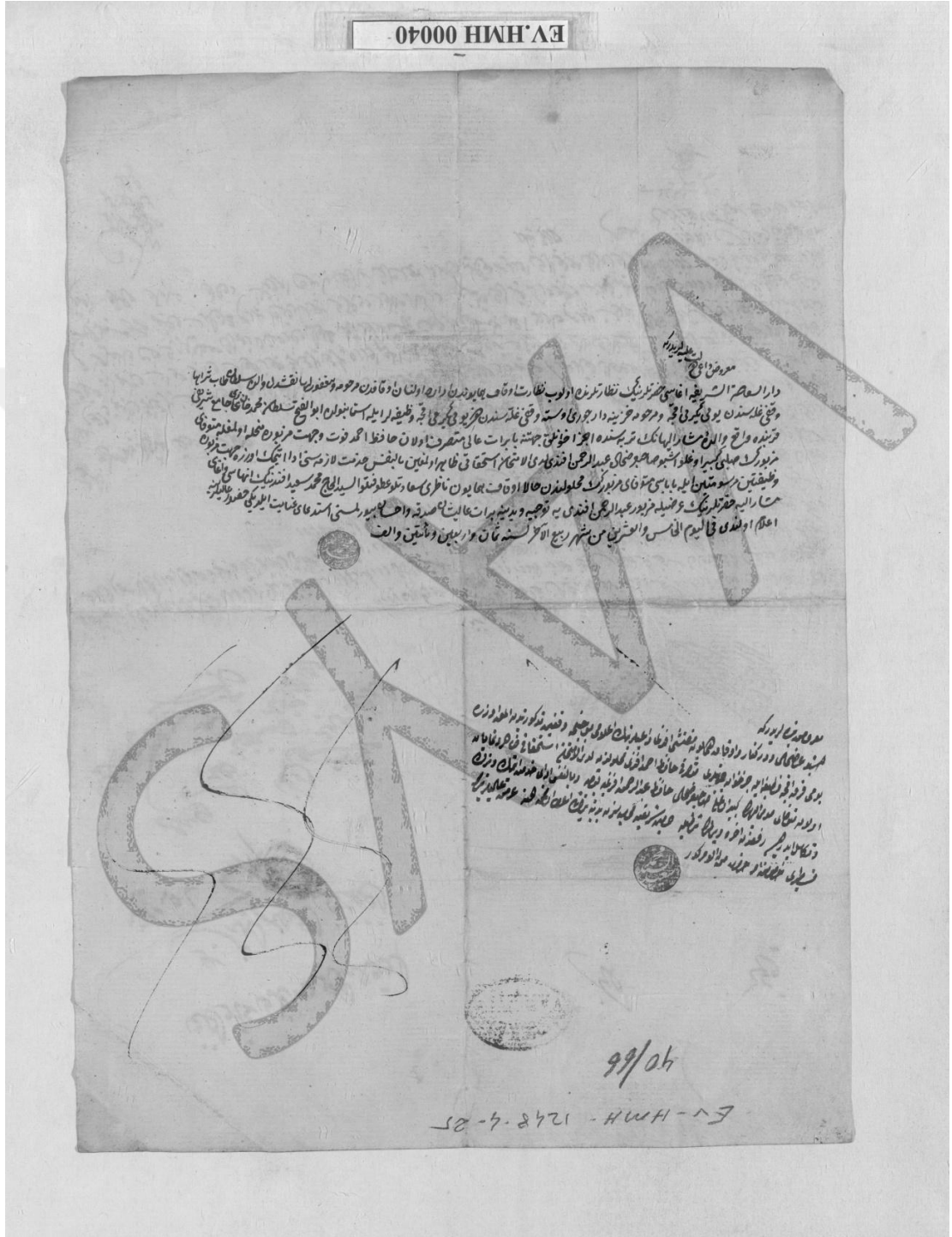

Kaynak: BCA. EV. MH, 01537. 00015 (VGMA'dan alınmıştır.)

Ek 14:

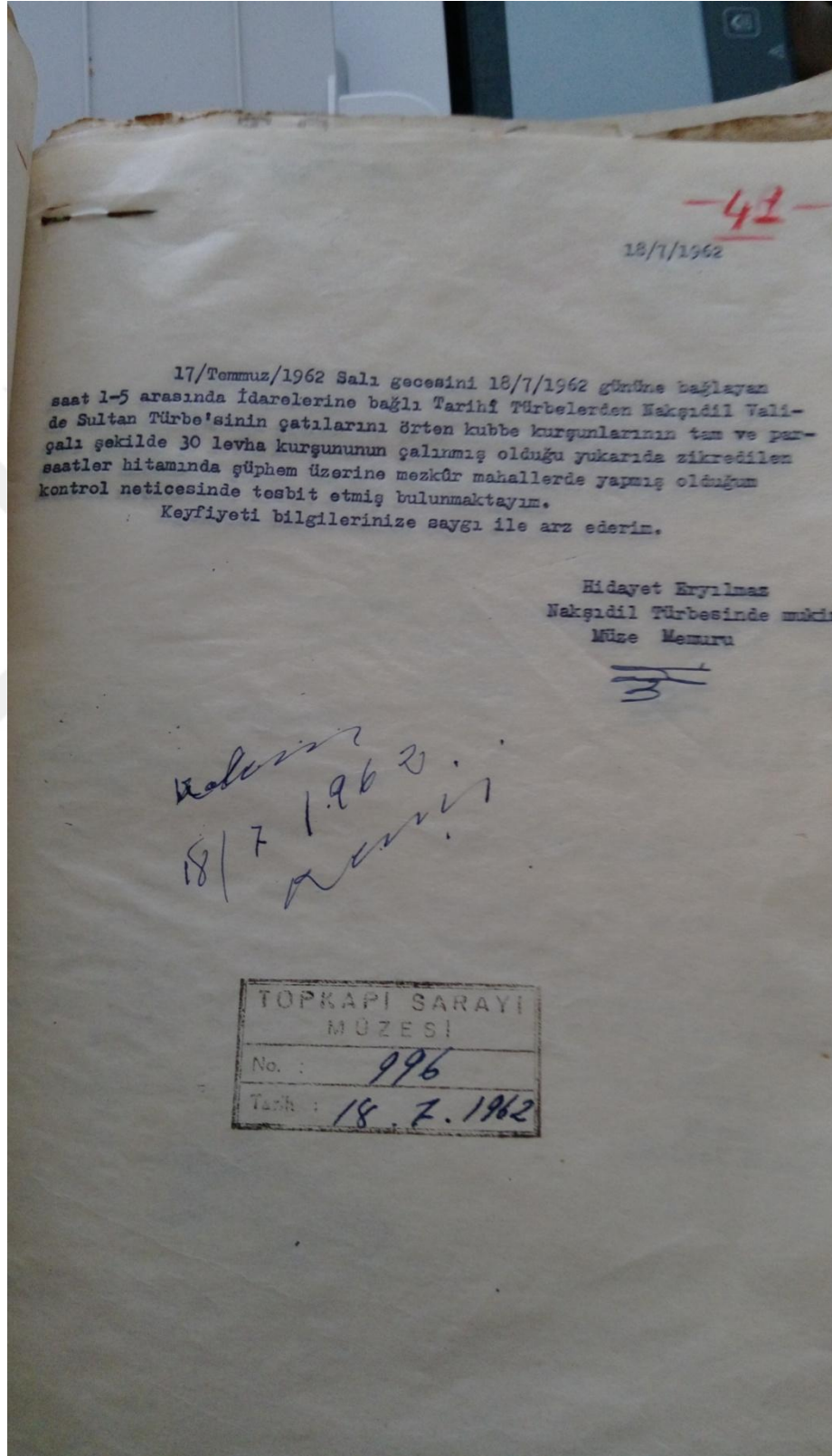
Türbe Görevlilerinden Eczâ-hanlık Cihetine Dair Yapılan Atama

Kaynak: BCA, EV. HMH, 00040. 0000 (VGMA'dan alınmıştır.)

Ek 15:

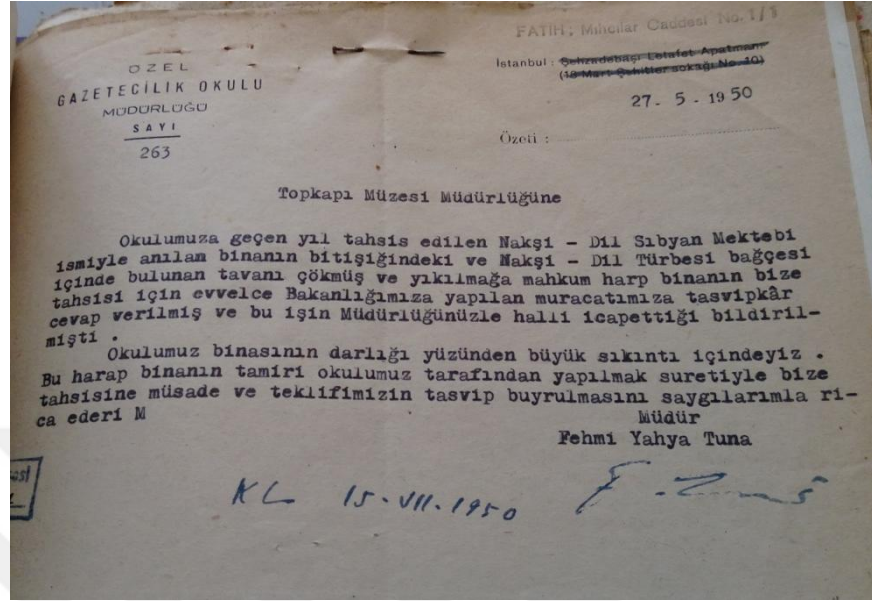
Türbe Binasının Kurşunlarının Çalınmasına Dair

Kaynak: Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 18.7.1962 tarihli belge

Ek 16:

Mekteb Binasının 1950 Yılındaki Tahsisini Gösteren Belge

Kaynak: Türbeler Müzesi Müdürlüğü, 27.5.1950 tarihli belge.

Ek 17:

İmarethâne Odalarına Yapılan Eklentilere Dair

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Kurulu

KURUL KARARI

Toplantı Tarihi ve No: 16.4. 2003 - 952
Karar Tarih ve No 16.4. 2003 - 14863

Toplantı yeri
İSTANBUL

KARAR

Çıtır kız kuran kursu bahçesinde bulunan ve ekli fotoğrafta görülen türbe beden duvarı ile sütunlar arasında kalan tuğla duvar , pvc doğramalardan oluşan eklentinin ve sütunlar üzerinde bulunan ahşap azzara üzerine yapılmış olan ondilin plastik örtünün kaldırılmasına, kaçak kısımların kaldırılması sonrasına ilişkin fotoğraflarının kurulumuza iletilmesine karar verildi.

BAŞKAN
F. Özer ERENMAN
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Zekiye YENEN
(BULUNMADI)

ÜYE
Sümer ATASOY
İMZA

ÜYE
M. Ulvi GÜNPINAR
İMZA

ÜYE
Cem ERIŞ
İMZA

ÜYE

ÜYE
Ahmet AYYILDIZ
FATİH BELEDİYE BŞK TEM İST. VAKIFLAR BÖL. MD. TEM
İMZA

ÜYE
Meral ERİM
(BULUNMADI)

Kaynak: İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Müdürlüğü, 16.4.2003 tarihli belge.

ÖZGEÇMİŞ

1988 İstanbul doğumludur. İlk ve Ortaöğretimini KaynarcaYıldırım Beyazıd İlköğretim Okulu'nda tamamladı. 2005 yılında Kaynarca Şevket Sabancı Lisesi'nden mezun olduktan sonra 2011 – 2012 yıllarında Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü kazanarak lisans eğitimine başladı ve 2016 yılında mezun oldu. 2016 – 2017 yılları arasında Sakarya Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başlayarak 2019 yılında mezun oldu.

Kaynarca Mahallesi İstasyon Caddesi Buket Sokak No:27 D:4

Pendik / İstanbul

kara.hkyi@gmail.com